

164395

**Milletlerarası Hukuk Açısından
En Çok Gözetilen Ulus Kaydı
Elif Uzun
(Yüksek Lisans Tezi)**

Eskişehir, 2002

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

MİLLETLERARASI HUKUK AÇISINDAN EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS KAYDI

Elif UZUN

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 2002

Danışman: Doç. Dr. Ayşe Nur TÛTÛNCÛ

20. yüzyıla damgasını vuran küreselleşme olgusu, milletlerarası ilişkilerde de etkisini göstermiş ve Devletler, birbirleriyle olan ilişkilerini kodlaştırma yönünde büyük bir ilerleme sağlamışlardır. Çalışmamızın konusunu oluşturan “En Çok Gözetilen Ulus Kaydı”, milletlerarası andlaşmaların her türünde karşımıza çıkabilen, ayırıcı özelliği olarak da, andlaşma yapan tarafların karşılıklı ilişkilerinde, tarafların diğer Devletlerle olan ilişkileri açısından eşitliği sağlamayı amaç edinen bir kayıttır. Bu kayıtla, andlaşmanın tarafı olan Devletler birbirlerine, üçüncü Devletlere tanımış oldukları ya da daha sonradan tanıyacakları ayrıcalıkları –tek taraflı ya da karşılıklı olarak- tanımayı taahhüt ederler. Bu kayıt bir andlaşma hükmü olmasından dolayı, egemen ve eşit Devletlerin serbest iradeleriyle oluşturulmaktadır. Ancak milletlerarası ilişkilerin kodlaştırılmasında önemli etkisi olan milletlerarası teşkilatların da etkisiyle, özellikle ticari alanlarda, bu kaydın belli ilkeler etrafında oluşturulması her geçen gün kabul görmektedir. Kayıt, ilk ortaya çıktığı dönemlerden günümüze kadar, oldukça değişik uygulamalara konu olmuş ve zaman zaman milletlerarası anlaşmazlıklara da neden olmuştur. Günümüzde dünya ticaretine yön veren Dünya Ticaret Örgütü de, temel ilke olarak eşitliği, bu ilkenin aracı olarak da en çok gözetilen ulus kaydını kabul etmektedir. Kaydın ve uygulamalarının ekonomik yönden sıkça tartışıldığı bir ortamda, hukuki yönlerinin de ayrıntılarıyla ortaya konması gereklidir.

ABSTRACT**THE MOST-FAVOURED-NATION CLAUSE IN THE CONTEXT OF
INTERNATIONAL LAW****Elif UZUN****Department of Public Law****Anadolu University Social Sciences Institute, August 2002****Advisor: Assc. Prof. Ayşe Nur TÜTÜNCÜ**

The concept of globalization which has marked the 20th century, has also affected the international relations, and States have attained considerable progress in the codification of relations between them. “The most-favoured-nation clause”, the subject of our study, may be encountered in any kind of international agreement and its distinguishing feature is that its aim is to provide equity between the Parties of the agreement involving the clause in regard of the relations between the Parties and the third States. With this clause, the Parties of the agreement accept –unilaterally or reciprocally- to extend to each other the concessions which they have given or will give to the third States. This clause is a provision of an agreement, so it is determined by the free will of sovereign and equal States. But, with the effect of international organisations to the codification of international relations, the formation of the clause on the basis of certain principles, especially in the area of trade, is more and more accepted. From the first periods of its emergence, the clause has been subjected to differential practices and from time to time caused international disagreements. Today, World Trade Organisation, which directs world trade, accepts equity as a basic principle and the most-favoured-nation clause as the main instrument for this principle. In an environment where economic consequences of the clause and its practices are often discussed so long, a detailed analysis of the legal aspects of the subject is also required.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Elif UZUN'un "Milletlerarası Hukuk Açısından En Çok Gözetilen Ulus Kaydı" başlıklı tezi **3 Eylül 2002** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Kamu Hukuku** Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.Ayşe Nur TÛTÛNCÛ

Üye : Prof.Dr.Erhan TÛRKER

Üye : Doç.Dr.Rana EŞKİNAT

Prof.Dr.Nurhan AYDIN
Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışma kısa sürede, yoğun ve tempolu bir uğraşın sonucunda ortaya çıktı. Karşılaştığım zorlukları tek başıma yenebilmem mümkün değildi. Göreve başladığım ilk günden beri, yol göstericiliği ve samimi yardımlarıyla, bu çalışmanın, konunun belirlenmesinden başlayarak, kaynaklara ulaşmama kadar, tezimin bugünkü haline gelmesinde her aşamasında yanımda olan saygıdeğer hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Ayşe Nur TÜTÜNCÜ'ye teşekkürlerimi sunmayı bir borç biliyorum. Tüm çabalarım rağmen meydana gelmiş olan hataların da bana ait olduğunu belirtmeliyim.

Ayrıca, çalışma ortam ve şartlarımızın en güzel olmasına gayret eden Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi yöneticilerine ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen hocalarıma, sevgili eşime ve elbette değerli aileme teşekkür ederim.

Elif UZUN

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZGEÇMİŞ	vi
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS KAYDININ TANIM ve TARİHÇESİ

1. TANIM	3
1.1. Milletlerarası Hukuk Açısından	3
1.2. Yabancılar Hukuku Açısından	(11)
1.3. Milletlerarası İktisat Açısından.....	12
2. TARİHÇE.....	15
2.1. Kaydın Avrupa'daki Gelişimi	16
2.1.1. İlk Dönemler	16
2.1.2. Çağdaş Dönem ve Kodlaştırma Çalışmaları	21
2.2. GATT.....	27

İKİNCİ BÖLÜM EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS KAYDININ İŞLEYİŞİ

1. MİLLETLERARASI ANDLAŞMALAR HUKUKU ve EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS KAYDI	38
--	----

1.1. Anahtar Kavramlar	38
1.1.1. Genel.....	38
1.1.2. Andlaşma.....	39
1.1.3. Bahşeden Devlet	40
1.1.4. Faydalanan Devlet.....	40
1.1.5. Üçüncü Devlet	41
1.1.6. Tazminat Şartı	42
1.1.7. Karşılıklı Muamele Şartı (Mütekabiliyet İlkesi).....	43
1.2. En Çok Gözetilen Ulus Kaydı'nın Kodlaştırılmasında Andlaşmalar Hukuku	45
1.3. Milletlerarası Hukuka Uygun Muamele ve En Çok Gözetilen Ulus Kaydı ..	48
2. KAYDIN UYGULAMA ALANI.....	49
3. EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS MUAMELESİ	51
3.1. Genel Olarak	51
3.2. En Çok Gözetilen Ulus Muamelesinin Yasal Dayanağı.....	52
3.3. En Çok Gözetilen Ulus Muamelesinin Kaynağı ve Kapsamı.....	54
4. EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS KAYDI ALTINDAKİ HAKLAR	56
4.1. En Çok Gözetilen Ulus Kaydı Altındaki Hakların Kapsamı ve Kazanılması	56
4.1.1. En Çok gözetilen Ulus Kaydının Konusu Bakımından Kapsamı.....	57
4.1.2. En Çok Gözetilen Ulus Kaydının Kişi veya Şeyler Bakımından Kapsamı	61
4.2. En Çok Gözetilen Ulus Kaydı Kapsamında Hakların Ortaya Çıkması.....	63
4.2.1. Kaydın Geçmişe Etkisi.....	64
4.2.2. Hakkın Kazanımında Üçüncü Devletin Etkisi Konusu	65
4.2.3. Kaydın Şartlı Olması Durumunda	67
4.2.4. Bahşeden Devletin Yasa ve Düzenlemelerine Uyuma Zorunluluğu	68
4.3. Bahşeden Devlet ile Üçüncü Devlet Arasındaki Sınırlamaların Etkisi Konusu	69
4.4. Üçüncü Devletle Yapılan Andlaşmanın İki veya Çok Taraflı Olması.....	70

4.5. En Çok Gözetilen Ulus Kaydının, Ulusal veya Diğer Muamelelerle Aynı Konuda Düzenlenmesi	72
5. EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS KAYDINDA ŞART.....	75
5.1. Genel Olarak	75
5.2. Tazminat Şartının En çok Gözetilen Ulus Kaydına Etkisi	76
5.2.1. En Çok Gözetilen Ulus Kaydının Tazminat Şartına Bağlanmaması	76
5.2.2. En Çok Gözetilen Ulus Kaydının Tazminat Şartına Bağlanması	76
5.3. Karşılıklılık Şartının En Çok Gözetilen Ulus Kaydına Etkisi.....	79
5.4. Şartsız Düzenlenmiş Kaydın Şartlı Gibi Yorumlanması.....	80
5.5. Kaydın Andlaşmadaki Şartlara Bağlı Olması.....	84
5.6. Üçüncü Devlete Tanınan Muamelenin Tazminat Şartı İçermesi	85
6. EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS KAYDININ ASKIYA ALINMASI ve SONA ERMESİ	88
7. ÖZEL DURUMLARDA EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS KAYDI	92
7.1. Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi Uygulaması.....	92
7.2. Gelişmekte Olan Devletler Arasında Düzenlemeler	94
7.3. Sınır Ticaretini Kolaylaştıran Muamele	97
7.4. Karayla Kuşatılmış Devlete Tanınan Kolaylıklar.....	99
7.5. Halefiyet, Devlet Sorumluluğu ve Düşmanlığın Ortaya Çıkışı.....	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK UYGULAMASINDA EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS KAYDI

1.1. Genel.....	104
1.2. Osmanlı Devleti Dönemi	105
1.2.1. Kapitülasyonların verilme şekli.....	106
1.2.2. Osmanlı'da Kapitülasyonların ve En Çok Gözetilen Ulus Kayıtlarının Tarihçesi.....	107
1.2.3. Kapitülasyonların Sonuçları Üzerine Kısa bir Değerlendirme	111
1.3. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi	112

SONUÇ..... 122

KAYNAKÇA..... 125

KISALTMALAR

AÜHF	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AHO	DTÖ Anlaşmazlıkların Halli Organı
B.T.	Bakılma Tarihi
BIT	İki taraflı Yatırım Andlaşması, Bilateral Investment Treaty
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü, World Trade Organization
GATS	Genel Hizmet Ticareti Andlaşması, General Agreement on Trade in Services
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Andlaşması, General Agreement on Tariffs and Trade
Ibid	Aynı
İnfa	Aşağıda
İÜHFM	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
K.T.	Kabul Tarihi
MAD	Milletlerarası Adalet Divanı
MAI	Çok Taraflı Yatırım Andlaşması, Multilateral Agreement on Investment
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı, Economic Development and Cooperation Organization

Op.cit	Atıf yapılan eser
Parag.	Paragraf
R.G.	Resmi Gazete
S	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar
Supra	Yukarıda
TRIPS	Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Andlaşması, The Agreement On Trade-Related Aspects Of Intellectual Property Rights
TO	AHO'nun Temyiz Organı
MHK	Milletlerarası Hukuk Komisyonu, International Law Commission
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı, United Nations Conference on Trade and Development
vb.	Ve bunun gibi
vs.	Vesaire
vd.	Ve devamı
Vol.	Volume

GİRİŞ

Geride bıraktığımız yüzyıl, milletlerarası ilişkiler açısından çok önemli olayları içinde barındırmaktadır. Geleceğin tarihçilerinin, 20. yüzyılı diğerlerinden ayrı tutarak inceleyeceklerine ve anlatacaklarına şüphe yoktur.

Bu çalışmada ele aldığımız “En Çok Gözetilen Ulus Kaydı”, kaynağını Ortaçağdan almakla birlikte, milletlerarası ilişkilerin günümüzdeki görünümüne yansıyan küreselleşme kavramıyla çok daha önemli bir konum kazanmıştır. Bu döneme damgasını vuran küreselleşmenin önemli bir boyutu, konuya ilişkin milletlerarası hukukun kodlaştırılması ve bu hukuku uygulayıcı organların gittikçe güç kazanmasıdır. Küreselleşmenin diğer bir boyutu ise, milletlerarası ekonomik ilişkilerin tekdüze hale gelmeye başlayan yapısıdır. Zira kayıt, öngördüğü muameleden faydalanan Devlete, diğer Devletlerin elde edecekleri imtiyaz, ayrıcalık vb. düzenlemeleri talep etme hakkı vermektedir. Bu da, çok açık bir şekilde, hem Devletlerin birbirleriyle rekabet içinde oldukları küresel pazarda, hem de siyasal etki alanlarında eşit haklara sahip olmaları anlamına gelmektedir. Bu işlevi nedeniyle kayıt, Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel örgütlerin ayırım yapmama ve eşitliği sağlama gibi temel ilkelerinin en önemli aracını oluşturmaktadır.

Kaydın tek bir düzenlenme şeklinin olmaması ve ekonomik ve siyasal rekabetin merkezinde bulunması, Devletler arasında bazı anlaşmazlıkların da çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla kaydın anlaşmalar içerisine dahil edilmesinden başlanarak, milletlerarası hukuk kapsamında incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu doğrultuda hazırlanmış olan çalışmanın ilk bölümünde, kaydın tanımı ve tarihçesi ele alınmıştır. İkinci bölümde, konuyla ilgili anahtar kavramlar ve en çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki hakların doğumu, kapsamı ve işleyişi incelenmektedir. Son bölüm ise, kaydın Türkiye açısından tarihçesini ve bazı örnekleri içermektedir.

Çalışma, kaydın hukuki çerçevesi ile sınırlı tutulmuş, kayıt ve kayıtla ilgili konuların siyasal ve ekonomik etkilerine ve bu bağlamdaki tartışmalara sadece işaret edilmekle yetinilmiştir.

Belirtilmesi gereken bir başka nokta ise, konuyla ilgili kaynaklar hakkındadır. Ne yazık ki ülkemizde bu konuyla ilgili yapılan çalışmaların azlığı, buna ek olarak, yabancı literatüre ulaşmada karşılaştığımız sorunlar, konunun hak ettiği kadar sınırlı bir şekilde ele alınmasına neden olmuştur. Örneğin, ülkemizde kayıtla ilgili yapılan çalışmalar, ya milletlerarası hukuk, milletlerarası ilişkiler ya da tarih kitaplarında çok kısa göndermelerle sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla çalışmamızın, Türkiye’de yapılan çalışmalar arasında bir boşluğu dolduracağına inanıyoruz. Çalışmamıza başladığımızda, konunun çok yönlü olduğunu, daha uzun süreli ve kapsamlı bir çalışmanın, daha ileri bir akademik incelemenin konusu olabileceğini gördüğümüzü de belirtmeliyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS KAYDININ TANIM ve TARİHÇESİ

1. TANIM

1.1. Milletlerarası Hukuk Açısından

Andlaşmalar Hukuku, Milletlerarası Hukukun iyi oluşturulmuş dallarından biridir. Dolayısıyla, andlaşmalar içinde yer alan “en çok gözetilen ulus kaydı” (*most-favoured-nation clause*) da bu bağlamda ele alınmaktadır. En çok gözetilen ulus kayıtları, genellikle, andlaşmaların taraflarının birbirlerine veya sadece bir tarafa tanınan şeylerin şartlarının belirtildiği, andlaşmaların içinde bulunan ve andlaşmada tanınan şeylerin düzenlendiği bölüm içerisinde yer almaktadır. Ancak, sahip oldukları bazı özel nitelikler nedeniyle bu kayıtların, genel andlaşmalar hukukuna başvurmak suretiyle incelenmesi yerine özel bir önem verilerek ayrıca ele alınması daha uygun olacaktır¹.

En çok gözetilen ulus kaydı kavramını tanımlamaya çalışırken McNair’in uyarısını aklımızda tutmamız gerekir:

...en çok gözetilen ulus kaydı hakkında alışlagelmiş ifadeler bulunmasına rağmen, kaydın birçok çeşidi vardır, dolayısıyla bu tarz kayıtların anlamlarını ve etkilerini genelleştirmeye çalışırken yapacağımız ve kabul edeceğimiz tanıma dikkat etmeliyiz².

¹ Arthur WATTS, *The International Law Commission 1949-1998 Volume III* (New York: Oxford University Press, 1999), s. 1793.

² A.D.McNAIR, *The Law Of Treaties* (Oxford: Oxford University Press, 1961), s. 273.

En çok gözetilen ulus kaydı terimiyle ilgili çeşitli kaynaklarda bir çok tanıma rastlamak mümkündür. Tanımlar farklı gibi gözüke de temelde hepsi aynı şeyi anlatmaktadır.

En basit şekliyle en çok gözetilen ulus kaydı, “*bir anlaşmada tarafların belirli bir konuda üçüncü Devletlere ya da yurttaşlarına tanıdıkları ya da tanıyacıkları en iyi muameleyi, birbirlerine ya da yurttaşlarına karşı da uygulamayı kabul ettiklerini açıklayan bir hükümdür*”³. En çok gözetilen ulus kaydı, üzerinde anlaşmaya varılan ilişkiler kapsamında bir Devletin diğer bir Devlete karşı en çok gözetilen ulus muamelesine (*most-favoured-nation treatment*) uygun olarak davranma yükümlülüğünü yerine getirme borcunu üstlendiği bir anlaşma hükmüdür⁴. En çok gözetilen ulus muamelesi ise, bahşeden Devletin, faydalanan Devleti veya o Devletle belirli ilişkide bulunan kişileri yararlandığı haklar ve imtiyazlar kapsamında, bahşeden Devletin üçüncü bir Devlete veya üçüncü Devletle belirli bir ilişkide bulunan kişilere genişlettiği muameleden daha az olmayan bir şekilde davranması konusunda uzlaşmaya varılan muameledir⁵.

Türk doktrininde en çok gözetilen ulus kaydıyla ilgili temel olarak aynı şeyler söylenmektedir. Doktrindeki birkaç tanıma değinmek gerekirse:

Bilsel’e göre:

Bu madde, âkit Devletlerden her birine, diğer Devletlere, diğer ticaret anlaşmaları ile verilmiş veya bundan sonra verilecek menfaatlerden faydalanmayı temin eder. Bu sayede bir millet yabancı ticaret pazarlarında bir memleketin tüccarına verdiği en müsait şartlardan daima istifade etmek ve diğer memleketlere karşı oranda eşit şartlar altında savaşmak imkanını temin eder⁶.

³ Hüseyin PAZARCI, *Uluslararası Hukuk Dersleri I. Kitap* (9. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2001), s. 176.

⁴ Milletlerarası Hukuk Komisyonunun “En Çok Gözetilen Ulus Kaydı Hakkında Tasarı Maddeleri”, Madde 4, <www.un.org/law/ilc/texts/mfn.htm>, B.T. 02.10.2001.

⁵ *Ibid.*, Madde 5.

⁶ Cemil BİLSEL, *Devletler Arasında Anlaşmalar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1936), s. 356.

Meray, konuyla ilgili olarak benzer bir tanım yaptıktan sonra bu kayıtla üçüncü Devlet lehine hak yaratılabileceğini belirtmiştir⁷. En çok gözetilen ulus kaydı konusu genellikle “andlaşmaların üçüncü kişilere etkileri” başlığı altında “üçüncü kişiler lehine hak yaratma” alt başlığıyla incelenmektedir.

Alsan, en çok gözetilen ulus kaydını, “*Âkit Devletlerden her birine başka Devletlere diğer ticaret andlaşmaları ile verilmiş ve yahut verilecek menfaatlerin teşmil edilmesidir*”⁸ şeklinde tanımlamıştır.

Karşımıza çıkan diğer bir tanım da şöyledir:

En çok gözetilen ulus kaydı, iki Devletin aralarında imzaladıkları andlaşmada, eğer aynı nitelikte diğer Devletlerle imzaladıkları andlaşmalar daha geniş haklar veriyorsa karşılıklı veya tek taraflı olarak sonraki andlaşma koşullarından yararlanmalarını düzenlemektedir⁹.

Sur, söz konusu kaydın Devletlerin bir başka Devletle yaptıkları veya yapacakları andlaşmadaki daha üstün hakları birbirine de tanıyacaklarını öngören bir andlaşma kaydı olduğunu belirtmektedir. Yazara göre, en çok gözetilen ulus kaydı, iki taraflı andlaşmanın fiilen çok taraflı andlaşmaya benzer bir etki yapması sonucunu doğurmaktadır¹⁰.

Sonuç itibariyle, bahşeden Devletin faydalanan Devlete verdiği en çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki hak nedeniyle, üçüncü Devletle yapılan andlaşmada üçüncü Devlete verilen menfaatlerden, faydalanan Devlet de aynı şekilde yararlanmaktadır. Andlaşmanın, bu üç Devlet arasında yapılmış bir andlaşma gibi sonuç doğurduğunu da düşünülebiliriz.

Karşımıza çıkan ve bizce konuyu en iyi özetleyen bir başka tanım ise şöyledir:

⁷ Seha L. MERAY, *Devletler Hukukuna Giriş İkinci Cilt* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1962), s. 104.

⁸ Zeki Mesud ALSAN, *Yeni Devletler Hukuku Birinci Cilt (Prensipler- Şahıslar)* (İkinci Baskı, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1955), s. 649.

⁹ Enver BOZKURT, M. Akif KÜTÜKÇÜ, Yasin POYRAZ, *Devletler Hukuku* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2000), s. 56.

En çok gözetilen ulus kaydı, aralarında bir andlaşma yapan Devletlerin, bir üçüncü Devletle yapılmış ya da yapılacak olan ve daha geniş hakları içeren andlaşmalardan birbirlerine karşılıklı olarak, ya da sadece bir tarafı yararlandırma konusunda yükledikleri hukuksal yükümlülüktür¹¹.

En çok gözetilen ulus kaydının tanımını belirledikten sonra bahsetmemiz gereken bir diğer husus da kaydın temel amaçlarından biri olan ayırım yapmama ilkesidir. Her ne kadar bu iki terim aynı şeyleri ifade ediyormuş gibi görünse de aralarında temel farklar bulunmaktadır. En çok gözetilen ulus kaydı, ayırım yapmama ilkesi gibi, taraflar arasında ayırım yapılmasına yer bırakmayacak şekilde eşitliği sağlama amacını gütmektedir. Ayırım yapmama ilkesi, bir hukuk genel ilkesi niteliğindedir. Bunun sonucu olarak da herkes tarafından ileri sürülebilir. Buna karşılık en çok gözetilen ulus kaydı, andlaşma hükmü niteliğiyle etki doğurabilmekte ve bu nedenle ancak andlaşmanın taraflarınca ileri sürülebilmektedir. Diğer önemli bir fark ise, ayırım yapmama ilkesinin genel eşitliği sağlamanın ötesine gidememesidir. Yani en çok gözetilen ulus kaydı ile yapıldığı gibi, özel kolaylık ve ayrıcalıklar elde etmek üzere yararlanmaya açık değildir¹². Ayırım yapmama daha çok genel olaylarla siyasal, ekonomik, kültürel ve diğer türdeki ilişkilerle ilgilidir. En çok gözetilen ulus kaydının düzenlendiği alan ise genellikle ekonomik ilişkilerdir¹³.

Çalışmamızda “en çok gözetilen ulus kaydı”¹⁴ terimini kullanmayı tercih etsek de doktrinimizde bu kavram için farklı ifadelerin de kullanıldığını görmekteyiz. Bu kayıt için kullanılan diğer deyimler, “*en çok kayırlan Devlet*”¹⁵, “*en fazla gözetilen ulus kaydı*”¹⁶, “*en çok müsaadeli millet muamelesi*”¹⁷, “*en çok tercih edilen Ülke*”¹⁸ ve “*en*

¹⁰ Melda SUR, **Uluslararası Hukukun Esasları** (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2000), s. 60.

¹¹ Edip F. ÇELİK, **Milletlerarası Hukuk**, C. I (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1980), s. 220.

¹² PAZARCI, I. Kitap, **Op.cit.**, s. 179.

¹³ Most-Favoured-Nation Clause (Agentia item 3), Document A/CN.4/257 And ADD.1, third report on the most-favoured-nation clause by Mr. Endre USTOR, Special Rapporteur, 31 March and 8 May 1972, **Yearbook Of International Law Commission**. Vol:II, 1972, s.166.

¹⁴ Yabancı doktrinde genellikle “MFN” kısaltması kullanılmaktadır.

¹⁵ Nahit TÖRE, **Bankacılar için Dış Ticaret ve Kambiyo Bilgisi** (Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Enstitüsü Yayınları, 1995), s.12; Halil SEYİDOĞLU, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama** (12. Baskı. Güzem Yayınları: İstanbul. 1998), s. 209.

¹⁶ PAZARCI, I. Kitap, **Op.cit.**, s. SUR, **Op.cit.**, 60. ÇELİK, **Op.cit.**, s. 220.

¹⁷ MERAY, **Op.cit.**, s. 104, 176; BİLSEL, **Op.cit.**, s. 356.

ziyade müsaaadeye mazhar millet muamelesi”¹⁹dir. Ancak bu noktada, kaydın kendisi ile kayıt uyarınca yapılan muamelenin, yabancı doktrinde yapılan ayırıma paralel olarak birbirinden ayrılması, gerek kaydın düzenlendiği metinler gerekse söz konusu deyimlerin taşıdığı anlamlar bakımından yerinde olacaktır. Buradan hareketle bir sözleşmede yer alan kaydı sağlayan ifadenin “*en çok gözetilen ulus kaydı*”, kayıt uyarınca yapılan muamelenin ise “*en çok gözetilen ulus muamelesi*” olarak ele alınması uygundur.

Verilen tanımlardan da anlaşıldığı üzere en çok gözetilen ulus kaydı daha çok ticari ve ekonomik andlaşmalarda - özellikle serbest ticaret andlaşmalarında- karşımıza çıkmaktadır. En çok gözetilen ulus muamelesi çok uzun bir süre dünya ticaretinin katalizörü olmuştur. Bu kayıtle, Devletler, başka bir Devlete bahşedilebilecek ticari engellerin herhangi birini sınırlayan böyle bir kaydı, sadece şartsız ve hemen tanıma yükümlülüğü altına girecekleri bir düzenleme yapmakla kalmamışlar, aynı zamanda böyle bir andlaşmayı yapabilecekleri Devletlere karşı ayırım yapılmasını da engellemişlerdir²⁰.

Kaynaklarda tanımın genelde benzer bir örnekle açıklandığını görmekteyiz. Buna göre, A ve B Devletleri arasında yapılan ve “en çok gözetilen ulus kaydı” içeren bir andlaşma, daha sonra A ve C Devletleri arasında yapılan ve A’nın C’ye daha avantajlı bir muamelesini öngören andlaşma hükümlerinin B’ye de uygulanmasını sağlayacaktır²¹. Örnekten de anlaşılacağı üzere A ve C arasında yapılan andlaşmaya B taraf olmadığı halde, A ile yaptığı andlaşmadaki kayıt nedeniyle, söz konusu andlaşmanın tarafıymış gibi hak elde edebilmektedir. Bu nedenle, doktrine bakıldığında bu kayıt, “andlaşmaların üçüncü Devletlere etkisi” başlığı altında incelenmektedir. Burada, B Devleti, A ve C arasında yapılan andlaşma -buna ikinci andlaşma diyebiliriz- nedeniyle mi C Devlete verilen haklardan yararlanabilmektedir, yoksa A ve B Devletin arasında olan - buna da birinci andlaşma diyebiliriz- andlaşma nedeniyle mi

¹⁸ Ranâ EŞKİNAT, *Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi* (II. Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2001), s. 49.

¹⁹ ALSAN, *Op.cit.*, s. 649.

²⁰ L.G. JAHNKE, “The European Economic Community and the Most-Favoured-Nation Clause”, *The Canadian Year Book of International Law*, 1963, Vol:I, s. 252.

söz konusu hakları kazanmaktadır şeklinde bir soru karşımıza çıkmaktadır. Bu konu, 1952 tarihli *Anglo-Iranian Oil Co. Davası*'nda²² Milletlerarası Adalet Divanı tarafından tartışılmıştır. Sonuçta Divan hak kazanımının birinci andlaşmadan kaynaklandığı sonucuna varmıştır. Çünkü birinci andlaşma olmazsa ikinci andlaşma B Devletine hiçbir şekilde etki etmeyecektir. B'ye bir takım yetkiler veren birinci andlaşmadır. İkinci andlaşmada birinci andlaşmanın da tarafı olan A Devletinin B Devletine karşı yüklendiği yüküm nedeniyle B Devleti, C Devleti ile aynı yetkilere sahip olmaktadır. Bunu sağlayan, birinci andlaşmadaki B Devleti lehine düzenlenen en çok gözetilen ulus kaydıdır.

Bu kayıt çeşitli biçimlerde kullanılabilir. Hiçbir koşula bağlanmadan tanınabileceği gibi, koşula bağlı da olabilir. Koşula bağlanmamış bir en çok gözetilen ulus kaydında herhangi bir Devlete bahşedilmiş bütün ayrıcalıklar, bahşeden Devletle arasında en çok gözetilen ulus kaydını düzenleyen bir andlaşma yapan bütün Devletlere tazminat şartını yerine getirmeden ve de hemen bahşedilir. En çok gözetilen ulus kaydının şarta bağlı olarak düzenlenmesi durumunda, faydalanan Devlet, üçüncü Devlete tanınan muameleyi sadece en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında düzenlenen şartı yerine getirdiği zaman elde edebilir²³. En çok gözetilen ulus kaydının şartlı şeklinde yorum açısından birçok sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Aynı veya denk bir değer karşılıklı bir ayrıcalık durumunda neye karşılık geldiğini söyleyebilmek kolay değildir. Çünkü bir Devlet tarafından verildiğinde değerli olabilen bir ayrıcalık başka bir Devlet tarafından verildiğinde daha az değerde hatta değersiz olabilir. Günümüzde en çok gözetilen ulus kaydının şartlı şekilde geniş bir kullanım alanı bulunmamaktadır²⁴.

En çok gözetilen ulus kaydının uygulanması için koşul olarak karşılıklı olması öngörülmüş olabilir. O zaman, birinin başka bir andlaşma sonucu bir üçüncü tarafa tanyacağı kolaylıkların aynısını kaydı içeren andlaşma tarafına uygulaması, aynı

²¹ PAZARCI, I. Kitap, *Op.cit.*, s. 176.

²² Bkz. *Infra*. İkinci. Bölüm 4.1.1.

²³ L. OPPENHEIM, *Oppenheim's International Law*, (Dokuzuncu baskı. Harlow: Longman, 1992), s. 1330.

²⁴ *Ibid.*, s. 1331.

karşılığın bu sonucu tarafından kendisine tanınmış olmasına bağlıdır²⁵. Karşılıklılık koşulu içeren en çok gözetilen ulus kaydına örnek olarak 12 Mart 1947 tarihinde Ankara'da imzalanan “*Türkiye Cumhuriyeti ve Belçika-Lüksembourg Ekonomik Birliği Arasında Akdedilen Modüs-Vivendi* [geçici andlaşma]”²⁶ verilebilir. Bu geçici andlaşmada, taraflar karşılıklı olarak gemi seferleri işlerinde; gümrük resimlerinde, resimlerin tahsil tarzında, gerek ithalat, gerek ihracın gümrüklenmesine ait nizam, formalite ve mükellefiyetlere ilişkin hususlarda en çok gözetilen ulus muamelesini karşılıklı olarak birbirlerine uygulamayı yükümlenmişlerdir. Bunu izleyen maddelerde de kaydın hangi konularda uygulanmayacağını, yani en çok gözetilen ulus kaydının kapsamının dışında tutulan konuları hükme bağlamışlardır. Bu andlaşma en çok gözetilen ulus kaydının hangi konuları kapsamayacağını göstermesi açısından da iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bir andlaşma içinde kaydın uygulanabileceği hükme bağlandıktan sonra, uygulanamayacağı konular da hükme bağlanabilir.

En çok gözetilen ulus kaydı, iki taraflı olabileceği gibi tek taraflı da olabilir. Kaydın tek taraflı şekilde düzenlenmiş olmasına, 12 Şubat 1946 tarihinde Ankara'da imzalanan “*Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında Hava Ulaştırmasına Dair Andlaşma*”nın 3. maddesinin b bendini verebiliriz. 3/b'ye göre:

Âkit taraflardan birinin Devletine diğer âkit tarafça veya bunların tebaasınca ithal edilip münhasıran kendi uçakları tarafından istimal mahsus olan yakıt, makine yağları veya ek parçalar için gümrük resmi, muayene ücreti veya diğer millî resim veya mükellefiyetler tarhı hususunda, Devletine iş bu ithâlât yapılmış olan tarafça millî hatlara ve en ziyade müsaadeye mazhar milletin hatlarına tatbik edilen muamele tatbik edilecektir²⁷.

En çok gözetilen ulus kaydının düzenlenmesiyle ortaya çıkacak olan bir durumda âkit taraf veya tarafların yararlanabilmeleri suretiyle eşit muamele esası ile genel bir sisteme gidilmektedir. Eşit muamele şartı ile, iki taraflı andlaşmalarla ilgili genel bir

²⁵ PAZARCI, I. Kitap. **Op.cit.**, s. 178.

²⁶ Ömer İlhan AKİPEK, **Kaynaklarından ve Belgelerinden Örnekler (Devletler Hukuku Metinleri)** (Ankara: AÜHF Yayınları, 1996), s. 760.

²⁷ **Ibid.**, s. 310.

düzen kurulmaya çalışılmaktadır²⁸. Bu kaydın konulmasının amacı, taraflardan her birini, diğer tarafın üçüncü Devletlerle yaptığı ya da yapacağı aynı nitelikteki andlaşmalarda, bu üçüncü Devletlere tanınmış ya da tanınacak olan en geniş ayrıcalıklardan yararlandırmaktır. Bu kaydı milletlerarası ilişkiler alanında ortaya çıkaranların belirttikleri başlıca amaç ise, özellikle ticari ilişkiler konusunda, yabancı Devletlere farklı muamele yapılmasını önlemek, Devletler arasında eşitliği sağlamaktır²⁹. En çok gözetilen ulus kaydı tek taraflı da olabilir. Bu durumlarda ise tek taraflı en çok gözetilen ulus kaydı, andlaşmayı açık bir şekilde eşit olmayan ve büyük ihtimalle de faydasız yapacaktır. Tek taraflı olarak düzenlenmiş en çok gözetilen ulus kaydına, örnek olarak Kıbrıs Cumhuriyetini kuran 16 Ağustos 1960 tarihli andlaşmayı verebiliriz. Bu andlaşmanın II. Ekinin II. Bölümünde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'ye en çok gözetilen ulus kaydını tek taraflı olarak tanıdığı hükme bağlanmıştır³⁰.

En çok gözetilen ulus kaydı, sınırlı (bölge, zaman veya kapsam bakımından) veya sınırsız da olabilir³¹. Kayda bağlı olarak tazminat şartı da düzenlenmiş olabilir. Andlaşmanın içinde veya ayrı bir metinde, kaydın uygulanmayacağı alanlar da belirtilmiş olabilir. Bir andlaşmanın aynı maddesinde kaydın uygulanacağı ve uygulanamayacağı konular da belirtilmiş olabilir. Örneğin “şu konularda en çok gözetilen ulus kaydı geçerlidir” denildikten sonra, diğer bir fıkrada “bu konularda ise kayıt uygulanamaz” şeklinde düzenleme yapılabilir³².

En çok gözetilen ulus kaydına sadece milletlerarası hukuk içinde değil, Devletler özel hukukunun bir dalı olan yabancılar hukuku ve milletlerarası iktisat içinde de yer verilmiştir.

²⁸ Hamza EROĞLU, **Devletler Umumi Hukuku El Kitabı** (Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1979), s. 70.

²⁹ ÇELİK, **Op.cit.**, s. 220-2.

³⁰ USTOR, Third Report, **Op.cit.**, s. 165-166.

³¹ United Nations, **Most Favoured Nation Treatment**, United Nations Conference on Trade and Development-UNCTAD series on issues in international investment agreements. New York and Geneva, 1999, s. 3.

³² Örnek için Bkz. 12 Mart 1947 Modüs Vivendi, *supra*, s. 9.

1.2. Yabancılar Hukuku Açısından

En çok gözetilen ulus kaydı ile, bir Devletteki bütün yabancılara belirli haklardan yararlanmada eşit muamele esası getirilmiştir. Bugün Türkiye'nin de taraf olduğu bazı sözleşmelerde, her iki taraf Devletin de bu kayıttan yararlanması esası kabul edilmiştir. Türkiye'nin taraf olduğu ikamet, ticaret ve konsolosluk sözleşmelerinde, âkit Devlet vatandaşlarının bazı haklardan en çok gözetilen ulus kaydı ile yararlanacağı kabul edilmiştir. Türkiye'nin Çekoslovakya, İsviçre, Belçika, Romanya, Danimarka, Norveç, İsveç, SSCB ve Finlandiya ile yaptığı ikamet ve ticaret andlaşmaları âkit Devlet vatandaşlarının âkit Devlet topraklarında birçok haklardan en çok gözetilen ulus kaydı ile yararlanacağını kabul etmiştir³³. Bazı andlaşmalarda, en çok gözetilen ulus kaydından yararlanmada karşılıklılığın³⁴ aranması, belirli haklar için açıkça belirtilmiştir³⁵.

Yabancılar hukukunda en çok gözetilen ulus kaydının yer almasına örnek olarak 28 Mayıs 1929'da Ankara'da yapılan "*Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya Devleti Arasında Konsolosluk Mukavelesnamesi*" verilebilir. Bu andlaşmanın 14. ve 27. maddelerinde, en çok gözetilen ulus kaydı düzenlenmiştir³⁶.

Yabancılar hukuku ile ilgili sözleşmelere bakıldığında âkit Devlet vatandaşlarının bazı haklardan bu kayıt altında yararlanacağı kabul edilirken, bazı hakları kullanmada en çok gözetilen ulus kaydı altındaki muameleden yararlanmayacağı kabul edilmiştir. Bu açıdan İsviçre ile imzaladığımız *İkâmet, Sözleşmesi*'nin (Ankara, 13 Aralık 1930) 11'inci maddesini³⁷, Romanya ile yapılan Sözleşmenin (Ankara, 11 Haziran 1929) 9'uncu maddesini³⁸ ve Çekoslovakya ile yapılan Sözleşmenin (Ankara, 31 Mayıs 1927)

³³ Aysel ÇELİKEL, Dr. Günseli (ÖZTEKİN) GELGEL, *Yabancılar Hukuku* (8. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları, 1998). s. 58.

³⁴ Karşılıklılık için bkz.. s. 79.

³⁵ *Ibid.*, s. 59.

³⁶ Andlaşmanın ilgili maddeleri için bkz. *infra.*, s. 43-44.

³⁷ K.T. 20.07.1931, Kanun No: 1855, R.G. 4.08.1931.

³⁸ K.T. 31.05.1930, Kanun No: 1672, RG. 12.06.1930.

10'uncu maddesini³⁹ örnek olarak verebiliriz. Adı geçen bu maddelerle, âkit Devletlerin kendi vatandaşlarına verilmiş olandan daha fazlasını talep etmeyeceği kabul edilmiştir⁴⁰.

1.3. Milletlerarası İktisat Açısından

Milletlerarası iktisatçılara göre en çok gözetilen ulus kaydı, iki ya da daha fazla Devlet arasında imzalanan ticari andlaşmalarda, söz konusu Devletleri birbirlerine karşı tarife ayırmıcılığından koruyan hükümdür. En çok gözetilen ulus kaydı, anlaşan âkit tarafların diğer Devletlere tanıdığı gümrük tarifesi indirimlerini birbirlerine otomatik olarak tanımalarını öngörmektedir⁴¹. Milletlerarası iktisatçılar bu konunun daha çok sonuçlarıyla ilgilenmektedir.

Milletlerarası iktisatçıların son zamanlarda üzerinde durduğu konulardan biri de, MAI'dir (*Multilateral Agreement on Investment - Çok Taraflı Yatırım Andlaşması*). MAI'nin ilk tohumları 1986 yılında GATT (*General Agreement on Tariffs and Trade - Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Andlaşmaları*) ile birlikte atılmış ve OECD'nin (*Economic Development and Cooperation Organization - Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı*) girişimi sonucu ortaya çıkmıştır. MAI, OECD üyesi 29 ülkenin (Türkiye de dahil) 1995'ten bu yana çalışmalarını yürüttükleri bir andlaşmadır. Uzunca bir dönem görüşmeleri gizli yürütülen bu andlaşma, taslak halindeyken dışarı sızdırılmış ve 1997 yılında kamuoyunun gündemine girmiştir. Fransa'nın MAI müzakerelerinden çekildiğini açıklaması sonucu, kararlarını oybirliğiyle almak zorunda olan OECD, 3 Aralık 1998 tarihli toplantısında, MAI görüşmelerinden vazgeçme kararını almıştır. Fransa'nın çekilme gerekçesi, andlaşmanın 29 ülke arasında değil daha geniş bir katılımı, örneğin DTÖ gibi bir örgütte ele alınmasıydı. Böylece artmaya başlayan tepkilerin etkisi daha geniş bir platformca karşılanacak ve giderilecekti. Bu amaçla anlaşma isim değiştirerek (MIA) DTÖ'ye havale edildi ve burada halen imzalanmayı

³⁹ K.T. 5.01.1928. Kanun No: 1192, RG. 12.01.1928.

⁴⁰ ÇELİKEL. *Op.cit.*, s. 59.

⁴¹ İlker PARASIZ, *Modern Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü* (Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları, 1999), s. 177.

beklemektedir. MAI, OECD üyesi olan veya olmayan Devletlerin katılımına açıktır. Amacı, Devletlerin büyümesine ve istihdama hız vermek ve ayrıca ortaya çıkan ihtilâfları çözmek için güçlü çözümler bulmaktır. MAI ile, en çok gözetilen Devlet statüsünün bütün çok uluslu şirketlere uygulanması istenmektedir.

MAI'nin III. Bölümü, “*Yatırımcılar ve yatırımlarına uygulanacak muamele*” başlığını taşımaktadır. Başlık altında ilk düzenlenen konu ise ulusal muamele⁴², ve en çok gözetilen Devlet ilkeleridir. MAI'nin III.Bölümünün 1. bendinde ulusal muamele ilkesi şöyle düzenlenmiştir:

Anlaşmaya taraf olan her bir ülke, diğer anlaşma tarafı ülkenin yatırımcılarına kendi ülkesindeki yatırımcılar ile onların yatırımlarına [benzer koşullar], kuruluş, işleyiş, genişleme, yönetim, kullanım, uygulama ve satış veya yatırımların diğer çeşit kullanımları sırasında uyguladığından daha az avantajlı bir muamele uygulayamayacaktır⁴³.

İlgili hükümde düzenlenen ulusal muamele ilkesi, en çok gözetilen ulus muamelesinden⁴⁴ farklıdır. En çok gözetilen ulus muamelesi, en çok gözetilen ulus kaydının bir sonucudur ve kayıt nedeniyle hak iddiasında bulunabilen Devlete uygulanır. Ulusal muamele ilkesi ise ayrı bir durumdur ve bu ilkede düzenlenmek istenen, âkit taraflardan her birinin, diğerinin yatırımcılarına ve yatırımlarına, kendi yatırımcılarına ve yatırımlarına verdiği avantajlarının aynısını vermesidir. Devlet kendi ulusal düzeninde kendi yatırımcılarına uyguladıklarını, âkit taraf olan yabancıya da uygulayacaktır. Örneğin A Devleti tarafından B Devleti'ne en çok gözetilen ulus muamelesi verilmesi A'nın C'ye verdiği muameleyle eşittir. C en çok gözetilen ulus muamelesini almaktadır. Diğer yandan A, B'ye bir muamele bahşetmektedir ki bu muamele de kendi ürünleri ve vatandaşlarına tanıdığı muamelenin aynısını B'nin

⁴² Bir Devletin ulusal muameleyi Devletten başka bir milletlerarası hukuk kişiliğine vermesi mümkün değildir. Örneğin milletlerarası örgütlere, örgütle ilgili olarak ulusal muameleyi tanıyamaz. Fakat ulusal muameleyi milletlerarası örgütün malları veya örgüt memurlarıyla ilgili olarak tanıyabilir. Bkz. Most-Favoured-Nation Clause (Agentia item 3), Document A/CN.4/286, sixth report on the most-favoured-nation clause by Mr. Endre USTOR, Special Rapporteur, 6 May 1975, **Yearbook Of International Law Commission**, Vol:II, 1975, s. 2.

⁴³ Lorry WALLACH, **28 Nisan 1998 Tarihli MAI Andlaşması ve Yorumu** (İstanbul: Birleşik Metal İş Sendikası Yayınları, 1999), s. 22.

⁴⁴ Bkz. En çok gözetilen ulus muamelesi, *infra*, s. 51-6.

ürünlerine ve vatandaşlarına da uygulamaktadır. Aynı milletlerarası andlaşma, hem en çok gözetilen ulus muamelesini, hem de ulusal muameleyi düzenleyebilir⁴⁵.

MAI'nin III.Bölümünün 2. bendinde en çok gözetilen ulus ilkesi düzenlenmiştir. Düzenleme şu şekildedir:

Anlaşmaya taraf olan her bir ülke, başka bir anlaşma tarafı ülkenin yatırımcılarına ve onların yatırımlarına [benzer koşullarda], bir başka ülkenin yatırım ve yatırımcılarına uyguladığından daha az elverişli bir muamele uygulayamayacaktır⁴⁶.

İkinci bentte, en çok gözetilen ulus ilkesi gereğince, her bir âkit tarafın, diğer bir Devlete verdikleriyle eşit oranda diğer âkit tarafa da muamelede bulunması düzenlenmiştir. En çok gözetilen ulus kaydı, yatırım ve yatırımcılarla sınırlandırılmıştır. Zaten MAI, bir yatırım andlaşmasıdır.

En çok gözetilen ulus kaydı, yatırım andlaşmalarının tamamında yer alan ortak özelliklerden biridir. Yatırım andlaşmalarındaki en çok gözetilen ulus kaydı, bu andlaşmaların tarafı olan Devletlerden birinin, gelecekte yapacağı andlaşma ile yatırımlara daha elverişli muamele sağlaması halinde, aynı elverişli muameleyi halihazırdaki âkit taraf yatırımcısına sağlanmasını mümkün kılmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse, âkit taraflardan birinin yatırımcısının tabi olduğu muamele her halükarda en çok gözetilen Devletin tabi olduğu işlemle aynı olacaktır. Böylece yatırımcılar sadece kendi Devletleriyle bahşeden Devlet arasında yapılan yatırım andlaşmasına dayanmakla kalmayacaklar, aynı zamanda yine bahşeden Devlet ile bir üçüncü ülke arasında akdedilmiş olan herhangi bir yatırım andlaşmasına da dayanabileceklerdir. Zira, bahşeden Devlet, yabancı yatırımcılar arasında ayırıcı olmayan bir işlem yapmayı taahhüt etmiş olmaktadır. Dolayısıyla bu kayıt, aynı zamanda yabancı yatırımcılar arasında eşitliği sağlamaya yöneliktir⁴⁷.

⁴⁵ The American Law Institute, **Restatement of the Law : The Foreign Relations Law of the United States**, Vol.2 (St. Paul, Minnesota: American Law Institute Publishers, 1987), s. 269.

⁴⁶ WALLACH, **Op.cit.**, s. 22.

⁴⁷ Bilgin TİRYAKİOĞLU, "Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin Uluslar arası Düzenlemeler", **Ekonomi, İstikrar ve Yabancı Sermaye**. Haz.: Ali Tarhan (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez

MAI'nin III. Bölümünün son bendi de şu şekilde düzenlenmiştir:

Anlaşmaya taraf olan her bir Devlet, başka bir anlaşma tarafı Devletin yatırımcısına her bir olay bazında yukarıda (1) ve (2)'de belirlenen ilkelerden hangisi daha elverişli ise onu uygulamak zorunda olacaktır⁴⁸.

Ancak MAI çok eleştiri almış ve MAI ve küreselleşme karşıtı çalışma grupları oluşturulmuştur⁴⁹. MAI'nin en önemli iki özelliği en çok gözetilen ulus kaydı ilkesi ve ulusal muamele ilkesidir. MAI içindeki en çok gözetilen ulus kaydı ilkesine göre, bir Devlete giren tüm çok uluslu sermaye aynı avantajlara sahip olacağından çok uluslu sermaye hem gittiği Devlet sermayesine karşı, hem de çok uluslu sermayelerine karşı kendini korumuş olacaktır. Zira, hiçbir Devlet herhangi bir çok uluslu yatırıma, diğerlerinden daha avantajlı bir ortam sağlayamayacaktır⁵⁰. Ulusal muamele ilkesine göre de, MAI'yi kabul eden Devlet, diğer yatırımcılara kendi yatırımcısına davrandığı gibi davranacaktır. Bu iki ilkenin etkin olarak kullanılabilmesi için, şeffaflık ve demokrasi şart koşulmaktadır⁵¹.

2. TARİHÇE

Bankası İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü, Eğitim Müdürlüğü, 2001),
<<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/dogrudanyabyatirimci.doc>>, B.T. 27.05.2002.

⁴⁸ WALLACH, *Op.cit.*, s. 22.

⁴⁹ Bu gruplar için Bkz MAI ve Küreselleşmeye Karşı Çalışma Grubu. <www.antimai.org>, B.T: 14.01.2002, MAI ve Küreselleşmeye Karşı Çalışma Grubu, <http://uk.geocities.com/anarsistbakis/others/prag2000/mai-kuresellesme_karsiti.htm>. B.T. 15.05.2002.

⁵⁰ İzzettin ÖNDER, "MAI Sermayenin Anayasasıdır". MAI Çok Taraflı Yatırım Anlaşması Bilgilendirme Toplantısı'nda sunulan tebliğ.

<<http://members.tripod.com/metalworkers/yayin/mai3.htm>>. B.T. 16.01.2002.

⁵¹ *Ibid.*, s. 3.

2.1. Kaydın Avrupa'daki Gelişimi

En çok gözetilen ulus kaydının kökeni, Avrupa Kamu Hukukuna dayanmaktadır. Avrupa'nın gelişmiş Devletleri, çeşitli kıtaların ve çeşitli Devletlerin üzerinde egemenliklerini kurmakla yetinmemişler, kendileri dışındaki Devletleri ve ulusları sömürmekte birbirlerinin arkasında kalmamak için en çok gözetilen ulus kaydının konulması usulünü yaratmışlardır⁵². Kayıt, Orta Çağdan günümüze kadar çeşitli siyasal ve ekonomik amaçların bir aracı olarak kullanılmış ve hem şekil hem de kapsam bakımından ilk dönemlerdekinden oldukça değişik bir görünüm kazanmıştır. Tek taraflı ve koşullu en çok gözetilen ulus kayıtlarının yerini çağımızda çok taraflı ve koşulsuz kayıtlar almıştır. Bu, dünya ticaretindeki liberal eğilimin doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.1. İlk Dönemler

Orta çağda tacirler, yabancı pazarlarda tekel olmalarını güvence altına almaya çalışmışlardır. Bununla beraber, ticaretin hızlı bir şekilde ilerlemesi nedeniyle bu çabalarında başarısız olmuşlardır. Sonuç olarak, en azından rakipleri ile eşit fırsatlar kazanmak için uğraşlar başlamıştır. Böylece İtalyan, Fransız ve İspanyol ticareti arasındaki rekabet, adı geçen Devletleri, yabancı Devletlerle aynı fırsatlara sahip olma hususuna zorlamıştır. Bunun bir örneği Batı Afrika Arap Prensi'nin, Venedik ve daha sonra Pisa, Cenevre, Ancona, Amalfi vatandaşlarına ticari konularda bahsettiği imtiyazların, Fransız ve İspanyol Akdeniz Devletlerince kendilerine de tanınması ısrarında görülmektedir⁵³.

En çok gözetilen ulus kaydına benzer imtiyazlar ve taahhütler, 12. yüzyılda Venedik tarafından Bizans İmparatorluğu'ndan istenmiş ve alınmıştır. Bu şehir Devleti, kendi ticaretinin, Cenovalılara ve Pisalılara bahşedilen aynı hak ve imtiyazlardan

⁵² ÇELİK, *Op.cit.*, s. 221.

⁵³ Most-Favoured-Nation Clause (Agentia item 4). Document A/CN.4/213. first report on the most-favoured-nation clause, by Mr. Endre USTOR, Special Rapporteur, 18 April 1969, *Yearbook Of International Law Commission*, Vol: II, 1969.s. 159.

yararlanma yoluyla, onlarla eşit konumda olabildiğini garantiye almıştır. Aynı türden taahhütler, Kudüs Krallığının Fransız Prenslerinden de istenmiş ve bunlar Prensler tarafından ticaretle uğraşan çeşitli Akdeniz şehirlerine tanınmıştır. Bu ayrıcalıklar, gümrük yükümlülüklerinden daha çok, tacirlerin hukuksal durumları ve kişisel hakları ile ilgili olmuştur⁵⁴.

Kutsal Roma İmparatorluğu içinde ise, İmparatorluğun gümrüklerle ilgili tanıdığı imtiyazlar, “herhangi bir Devlet tarafından” kazanılmış olma çerçevesinde, belirli bazı şehirlere verilmiştir. Bu şekildeki imtiyazların 1055 yılında İmparator III. Henry tarafından Mantua’ya verildiği görülmektedir. İmparator II. Frederic, daha önce Pisa ve Cenova vatandaşlarına bahşedilen imtiyazları 1226 yılında Marsilya Devleti’ne de tanımıştır⁵⁵.

Daha ayrıntılı metinler ancak 15. yüzyılda ortaya çıkmıştır. En çok gözetilen ulus kaydı, ilk defa 17 Ağustos 1417’de yapılan bir andlaşmada karşımıza çıkmaktadır. Bu andlaşma, İngiltere Kralı Henry ve Burgundy Dükü John arasında “*Flanderslarla⁵⁶ Ticari Görüşmeye dair Andlaşma*” adı altında imzalanmıştır. Söz konusu andlaşmada İngiliz araçlarına Flanders limanını, Fransızlar, Almanlar, İskoçlar ve Sealandersla aynı şekilde kullanma hakkı verilmiştir⁵⁷. Bu andlaşma şu kaydı içermektedir:

İngiltere tarafının Neif ve Maronnierlerin efendileri, ülkemizin Flanders bölgesine ait Ports ve Havres şehirlerine geldiklerinde Fransızların, Hollandalıların, Sealanderslıların ve İskoçların yaptığı gibi mezkur Ports ve Havres’da yasal olarak Neiflere bildireceklerdir ve bunun hiçbir şekilde masrafı olmayacaktır veya harç alınmayacaktır ve aynı şekilde Flanders bölgesinin Neif ve Maronnierlerin efendileri İngiltere bölgesine ait Ports ve Havres’e de aynı şekilde davranacaktır⁵⁸.

Bu kayıt iki taraflı olarak düzenlenmiştir, fakat âkit taraflar arasındaki karşılıklı yardımlar sadece belli uluslara imtiyazları bahşetme hususunda sınırlandırılmıştır.

⁵⁴ *Ibid.*, 159.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 159.

⁵⁶ Batı Belçika’da yarı özerk bir bölgedir; Ortaçağ’da Fransa ve Hollanda’ya komşu bir kıyı ilçesiydi.

⁵⁷ United Nations. Most-Favoured-Nation Treatment, *Op.cit.*, s.13.

⁵⁸ USTOR, First Report, *Op.cit.*, s. 159-60.

15. yüzyılda en çok gözetilen ulus kaydı ile yararlanan konumunda bulunan, ya da yapılacak andlaşma ile üçüncü Devlet konumunda bulunan Devletlerin isimlerinin kayıt içerisinde yer aldığı görülmeye ve gittikçe sınırlı sayıda Devletin değil, herhangi bir üçüncü Devletin kastedildiği noktası belirginleşmeye başlamıştır. 16 Ağustos 1692 tarihli Danimarka ve Hanseatic Birliği arasında yapılan bir andlaşma, bu konu açısından örnek teşkil etmektedir⁵⁹.

En çok gözetilen ulus kaydı, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti ve Avrupa Devletleri arasında akdedilen andlaşmalardan diğer Devletlerin de yararlanması için kullanılmıştır. Sonraki zamanlarda ise genelleşmeye başlamıştır ve rekabeti ortadan kaldırmak için kullanılmıştır. 17. yüzyıla bakıldığında bu tarihlerde söz konusu kayıtlar, sadece verilen menfaatlerden yararlanmanın sağlandığını görmekteyiz. O tarihten sonra verilecek menfaatlere ise etkisi olmamıştır⁶⁰. Başka bir deyişle, bu kayıt konularak yapılan bir andlaşmadan önce, Âkit Devletlerin başka andlaşmalarla diğer Devletlere kayıt konusu hususlarda verdiği haklardan yararlanılması ve fakat kayıt konularak yapılan andlaşmadan sonra yapılan andlaşmalardan yararlanılmamasını öngörür⁶¹.

17. yüzyıl boyunca kaydın kullanılması yaygın bir uygulama halini almaya başlamıştır. 1679 yılında İsviçre ve Hollanda arasında, söz konusu kaydı içeren ticari bir andlaşma yapılmıştır. Bu sözleşmede kayıt şu şekilde düzenlenmiştir:

Ayrıcalıklardan, özgürlüklerden, muafiyetlerden ve ödünlerden asgari düzeyde yararlanmaları ve hoşnut kalmaları; ve her türlü durumda aynı destekten yararlanabilmeleri için, taraflar anlaşmayı imzalarlar. Anlaşmayı imzalayanlardan son derece dost başka bir halk bu hukuksal durumdan yararlanır, hoşnut kalır ve sevinir veya gelecekte yararlanabilecek, hoşnut kalacak ve mutlu olabilecektir⁶².

“En çok gözetilen yabancı ulus” ifadesinin ortaya çıktığı 18. yüzyılda, kaydın modern şekli de karşımıza çıkmaktadır. Siyasal ve ticari andlaşmaların kapsam ve biçimleri daha açık bir şekilde farklılaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda bir örnek, 1713

⁵⁹ *Ibid.*, s. 160.

⁶⁰ BİLSEL, *Op.cit.*, s. 357.

⁶¹ Osmanlı dönemindeki uygulamalar için bkz. *infra* Üçüncü Bölüm 1.2.

yılında Utrecht'te karşımıza çıkmaktadır. İngiltere ve Fransa arasındaki siyasi andlaşmaya ek olarak –barışın da esası olan- ticari bir andlaşma yapılmıştır. Bu andlaşma tam yetkili bir en çok gözetilen ulus kaydı içermektedir. Bu kayda göre, her iki taraf diğerine, ticaret ve denizcilik konularında üçüncü bir Devlete verilmiş veya verilecek olan bütün avantajları bahşetmeyi garanti etmiştir. Andlaşmanın 8. maddesi şöyledir:

Genel bir kural olarak kabul edilmiş ve karar verilmiştir ki, her iki Krallığın tüm ülke ve eyaletlerdeki tüm ve her bir tebaası, her iki tarafta da, kişiler, menkul ve gayrimenkul mallar, gemiler, nakliye, denizciler, ulaşım ve ticaretle ilgili tüm yükümlülük, vergi veya gümrük vergisine ilişkin olarak, Fransız tebaasının ya da başka bir yabancı ulusun en azından, aynı imtiyaz, hürriyet ve dokunulmazlık hakkına sahiptir; ve Fransız tebaasının ya da başka bir yabancı ulusun, en çok gözetilenin, sahip olduğu ve yararlandığı ya da bundan sonra sahip olabileceği ya da yararlanabileceği benzer muameleyi görmeye hakkı vardır⁶³.

Bu kayıt, İngiliz Parlamentosunu andlaşmayı şu nedenle reddetmeye yönlendirmiştir: Daha önce, 1703 tarihinde, İngiltere ve Portekiz arasında bir sözleşme yapılmıştır. Bu andlaşmayla Portekiz, İngiliz tekstil ürünlerinin ithaline izin yükümünü üstlenmiş ve İngiltere de, Fransız şarapları için kabul ettiği 2/3 gümrük vergisinden daha fazlasını Portekiz şaraplarından almayacağı vaadinde bulunmuştur. Andlaşma, sonradan İngiliz görüşmeci Lord Methuen tarafından düzenlenmiş ve teknik olarak iki taraf arasında yapılan eski ticari andlaşmalar tamamlamıştır. Bu andlaşma bir yüzyıldan fazla yürürlükte kalmıştır ve İngiltere-Portekiz ilişkilerini ve genel olarak İngiliz dış politikasını derinden etkilemiştir. İngiltere'nin Utrecht ticari andlaşmasını reddi, içerdiği en çok gözetilen ulus kaydının, Methuen andlaşmasının yerini aldığı iddiasına dayandırılmıştır. 1786'da İngiltere ve Fransa arasında en çok gözetilen ulus kaydını içeren yeni bir ticari andlaşma yapılmıştır. Bu andlaşmanın adı, *Eden Andlaşması*'dir. Eden Andlaşması'nda, ithalinde İngiltere'nin Portekiz'den ve Fransa'nın İspanya'dan yaptığı ithalatta tercihli muamele yapacağı öngörülmüştür⁶⁴.

⁶² USTOR, First Report, *Op.cit.*, s. 160.

⁶³ *Ibid.*, s. 160.

⁶⁴ *Ibid.*, s. 160.

Avrupa'da merkantilist politikaların izlendiği ve dolayısıyla milletlerarası ticaretin çok önemli bir hale geldiği dönemde en çok gözetilen ulus kaydı, en yüksek ticari ayrıcalıkları elde etme konusunda birbirleriyle yarışan Devletler arasındaki rekabeti önlemek için uygun bir araç olarak kullanılmıştır. 19. yüzyılın sonlarında şartlı en çok gözetilen ulus kayıtlarının, yaptığı andlaşmalarda yer alması konusunda ısrarcı bir tutum edinen tek ülke neredeyse Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Birleşik Devletler'in öngördüğü koşul, üçüncü Devletle yapılacak bir andlaşmadan en çok gözetilen ulus kaydı uyarınca yararlanması için, bu Devletin de Birleşik Devletler'e aynı ayrıcalıkları tanımasıdır. Bu dönemde ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupalı Devletlerin tutumu ise, kayıttan faydalanan Devlet veya Devletler lehine, herhangi bir koşul aramaksızın üçüncü Devletlere verilen ayrıcalıkların genişletilmesi şeklinde olacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki, bu şartsız kayıtlar genel olarak Avrupalı Devletlerin kendi aralarında yaptıkları andlaşmalarda yer alıyordu⁶⁵. Şartsız olarak en çok gözetilen ulus kaydını içeren ilk "modern" andlaşma, Birleşik Krallık ve Fransa arasında yapılan ve 23 Ocak 1860'da imzalanan *Cobden Andlaşması*'dır. Daha sonra, 1929 yılının Mart ayında Milletler Cemiyeti Konseyi tarifelerle ilgili bir en çok gözetilen ulus kaydı modelini uyumlaştırmıştır⁶⁶.

Kaydın zaman zaman tek taraflı olduğu görülmektedir, daha güçlü uluslar daha fazla veya daha az imtiyaza karşı en çok gözetilen ulus muamelesini kendileri için temin etmekteydiler. Örneğin, 29 Ocak 1692'de İngiltere ve Portekiz arasında yapılan bir andlaşmada "*Britanya tebaasının, Portekizlerle müttefik olan tüm Devletlerin tebaalarına verilen ayrıcalıkları elde edeceği*" hükmü düzenlenmiştir⁶⁷.

⁶⁵ JAHNKE, *Op.cit.*, 253; Khurshid HYDER, *Equality Of Treatment And Trade Discrimination In International Law*, (The Hague: Martinus Nijhoff, 1968), s. 39.

⁶⁶ USTOR, First Report. *Op.cit.*, s. 160.

⁶⁷ *Ibid.*, s.160.

2.1.2. Çağdaş Dönem ve Kodlaştırma Çalışmaları

Buraya kadar olan kısımda görmüş olduğumuz gibi, çok taraflı bir sözleşme olan GATT'dan önce en çok gözetilen ulus kaydı, iki taraflı andlaşmalarda karşımıza çıkmaktadır⁶⁸. Kaydın dünya ekonomisine yaptığı katkı, milletlerarası ticaretin liberalleşmesidir. Devletlerin, ticaret politikalarında meydana gelen değişiklikler nedeniyle uzun süreli ticaret andlaşmaları yerine, günün ticari ve iktisadi zorunluluklarını karşılamak için, kısa vadeli andlaşma akdetmeye yönelmeye başlamalarının sonucu olarak en çok gözetilen ulus kaydının kullanılması da sınırlanmıştır. 1930'larda ise, tüm dünyayı sarsan ekonomik buhran nedeniyle en çok gözetilen ulus kaydının işlevlerini sınırlayan çeşitli önlemler alınarak, ulusal muamele esası yaygın bir şekilde benimsenmiştir⁶⁹. Dönemin milletlerarası siyaset koşulları ile birlikte, bu önlemlerin dünya ekonomisinin ticari bloklarına ayrılmasına neden olduğu söylenebilir. II. Dünya Savaşından sonra aynı hata tekrarlanmayarak en çok gözetilen ulus kaydı çok taraflı olan ve dünya ticaretinde istikrarı sağlamayı amaçlayan GATT'a dahil edilmiştir⁷⁰.

Milletler Cemiyeti döneminde de en çok gözetilen ulus kaydı örgüt içinde tartışılmıştır. Ekonomistler, en çok gözetilen ulus kaydı konusuna uzun bir dönem yoğun ilgi göstermişlerdir. En çok gözetilen ulus kaydı problemi, aynı zamanda, önemli yasal çalışma konuları içine alınmıştır. Bu konuyu Milletler Cemiyeti Ekonomi Komitesi incelemiş, bu doğrultuda çeşitli yerlerde ekonomi konferansları düzenlenmiştir. Örneğin Cenova'da, 1922'de, Milletlerarası Ekonomi Konferansı yapılmıştır. Bu kayda değer konferansta, Ekonomi Komisyonu'nun ilerdeki ticaret andlaşmaları konusunda bir tavsiye içeren raporu onaylanmıştır⁷¹. Bu raporun 9. maddesinde en çok gözetilen ulus kaydına şu şekilde değinilmiştir:

⁶⁸ GATT'ın temel ilkelerinden birisi olan ayırım yapmama ilkesinin temelini oluşturan en çok gözetilen ulus ilkesi, bu öneminden dolayı bu bölüm içerisinde ayrı bir başlık altında (2.2.) incelenecektir.

⁶⁹ HYDER, *Op.cit.*, s. 39.

⁷⁰ Ministry of Economy, Trade and Industry of Japan, "Most-Favoured-Nation Treatment Principle". **2001 Report on the WTO Consistency of Trade Policies by Major Trading Partners**. Chapter 1. <<http://www.meti.go.jp/english/report/data/gCT9901e.html>>. B.T. 20.05.2002.

⁷¹ USTOR, First Report, *Op.cit.*, s. 168.

Konferans, Milletler Cemiyeti Misakı 23. maddede düzenlenmiş olan ticarete tarafsız muamele ilkesini anımsatır ve ticari ilişkilerin, bir taraftan özel durumlara uyarlanmış karşılıklılık sistemine dayanan ve diğer taraftan mümkün olduğu kadar, en çok gözetilen ulus kaydını içeren ticari anlaşmalar temeline dayanması gerektiğini belirtir⁷².

Maddeye aşağıdaki şu iki not da eklenmiştir:

Komisyonunda temsil edilen Devletlerin çoğunluğu, en çok gözetilen ulus muamelesinin genel olarak kabul edilmesinin engellenmesine neden olan geçici zorlukların varlığını kabul etmekle birlikte, asıl amacın bunun gerçekleştirilmesi olduğunu ilan ederler.

Bu çoğunluk aynı zamanda, Devletlerin kendilerini, kendi aralarında veya diğer Devletlerle yaptıkları ticaret anlaşmalarında, bir başkasına verilen gümrük tarife ve kolaylıklarındaki indirimlerin diğer Devletlere de genişletilmesini engelleyecek şartlarla bağlamak istemediklerini de ilan ederler⁷³.

Milletler Cemiyeti yetkisi altında Mayıs 1927'de Cenevre'de yapılan Milletlerarası Ekonomi Konferansı'nda da en çok gözetilen ulus kaydı konusuna değinilmiştir. Bu konferansta milletlerarası ticaret sorunları ve en çok gözetilen ulus kaydı hakkında kabul edilmiş tavsiye kararlarının uyumlaştırılması ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır. Bu çalışma, ileriki zamanlarda yapılacak en çok gözetilen ulus kaydıyla ilgili çalışmalara büyük hız kazandırmıştır⁷⁴.

Konferans, gümrük yükümlülükleri ve ticaret şartları konularında, karşılıklı ve şartsız olarak düzenlenmiş en çok gözetilen ulus muamelesinin, Devletler arasındaki ticaretin sağlıklı ve serbest bir şekilde gelişmesi ve ticari istikrar ve güvenliğinin sağlanması için gerekli olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca Konferans, her Devletin bu muameleyi hangi durumda ve hangi kapsamda belirleme hakkının olduğunu kabul etmekle birlikte, en çok gözetilen ulus kaydının kapsamının ve şeklinin en geniş ve en

⁷² Ibid., s. 168.

⁷³ Ibid., s. 169.

⁷⁴ Ibid., s. 169.

liberal nitelikte olması gerektiğine ve de bunun ne yorumla, ne de özel şartlarla güçsüz veya dar hale sokulamaması gerektiği konusuna özellikle dikkat çekmiştir⁷⁵.

1927 Konferansından sonra, Milletler Cemiyeti Meclisi Ekonomi Komitesi bu konularda çalışmalar yapmaya başlamıştır. 1930 yılında Ekonomi Komitesi en çok gözetilen ulus kaydıyla ilgili çalışmalarına devam etmiştir. Bu noktada Komite, gümrük kotaları ve anti-damping ve munzam gümrük yükümlülüklerinin en çok gözetilen ulus kaydı ile uygunluğu, “benzer ürünler” ifadesinin kaydın uygulanması açısından yorumu ve ürünlerin milliyeti konuları üzerinde durmuştur. Son iki konu hakkındaki incelemelerin sonuçları Milletler Cemiyeti Konseyi raporunda⁷⁶ yer almış ve raporda Komite, kaydın çeşitli şekilleri bulunmasından dolayı, belirli bir biçimdeki en çok gözetilen ulus kaydının yorumlanmadığı, kaydın genel olarak yorumuna çalışıldığı belirtilmiştir⁷⁷.

1936’da Ekonomi Komitesi, ticaret andlaşmalardaki en çok gözetilen ulus kaydının gerçekleştirmeyi amaçladığı milletlerarası ticari ilişkilerde tarafsız muamele konusu üzerinde çalışmalar yapmıştır. Bu konuda Komite, dünya çapındaki ekonomik gerileme, döviz denetimi, takas düzenlemeleri ve ekonomi mekanizmasının geçici çalkantıları gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Bu çalışmanın sonunda “Milletlerarası Ticaretin Günümüzdeki Durumu İçerisinde Eşit Muamele: En Çok Gözetilen Ulus Kaydı” başlıklı bir rapor hazırlamıştır. Ancak bu rapor, artık modası geçmiş ve kabul edilemeyecek bazı hükümler taşımaktadır⁷⁸.

Aynı şekilde en çok gözetilen ulus kaydı sorunu, 1933 yılında Londra’da Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından toplantıya çağrılan Dünya Para ve Ekonomi Konferansı’nın görüşmelerinde ön plana alınmıştır. Bu görüşmeler sırasında uzmanlar çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Konumuzla ilgili olarak belirtilen tavsiyeler de vardır. Katılımcılar konferansın, eğer tam olarak bir şekli yoksa, en çok gözetilen ulus kaydının

⁷⁵ *Ibid.*, s. 169.

⁷⁶ League of Nations dökümanı, C.427.M.177.1931.II.B, s. 2-3, 7-3. Aktaran: USTOR, First Report, *Op.cit.*, 170.

⁷⁷ *Ibid.*, s. 170.

⁷⁸ *Ibid.*, s. 170-1.

kapsamını herhangi bir oranda belirleyecek bir andlaşma yapmasını önermişlerdir. Bunun dışında kayda başvuru hakkındaki sorulara cevap verilmesi gerektiği belirtilmiştir. İstenilenin, kaydın önemli sayılan istisnaları hakkında bir andlaşma yapılması olduğu sonucuna varılmıştır. Fakat Konferans bu meselede ve diğer meselelerde de başarısız olmuş sonuçları uygulama açısından önemsiz kalmıştır⁷⁹. Ancak en çok gözetilen ulus kaydının tarihi açısından ve kaydı anlama açısından çalışmaların önemi yadsınamaz.

1933 yılında, Dünya Para ve Ekonomi Konferansı'nın yapıldığı yıl önerilen, Yedinci Milletlerarası Amerikan Devletleri Konferansı, 3 Aralık'ta başlamış, ekonomik sorunlar ve en çok gözetilen ulus kaydının rolüyle ilgili olarak çalışmış ve 16 Kasım 1933 tarihli ekonomi, ticaret ve tarife politikası hakkında önerdiği tavsiyeler başarı kazanmıştır. Bu tavsiyeler, en çok gözetilen ulus kaydına da değinmiştir. Bu Konferansta, katılımcı Devletler, ticaretle alakalı katılacakları tüm andlaşmaların, milletlerarası ticaretin her türlü kontrol tarzına uygulanmak üzere, şartsız ve sınırlandırılmamış en çok gözetilen ulus kaydını içermesi gerektiğini, kayıt bir şekilde sınırlandırılmışsa, bunun ancak genel olarak meşru kabul edilmesi durumunda söz konusu olabileceğini ve bu tip andlaşmaların, taraf Devletler için avantajlı hükümler içerirken, bir bütün olarak dünya ticareti için olumsuz sonuçlar doğurabilecek özellikler taşımaması gerektiğini kabul etmişlerdir⁸⁰. Konferansta çalışma yapılırken dünya ticareti de göz önüne alınarak, önceki dönemlerde yapılan dünya ticaretinde bloklaşmaya gitme hatasına düşmek istememişlerdir. Konferansta Amerikan Devletleri Hükümetleri kendilerini, tatmin edecek ölçüde bir ticaret alanı içeren, milletlerarası ticaretin veya diğer milletlerarası ekonomi ilişkilerinin tanıtımı ve liberalizm amaçları gibi şeyleri olan ve de bütün Devletlerin katılımına açık olan, genel olarak uygulanabilecek çok taraflı ekonomi konvansiyonlarının taraflarının katıldığı avantaj sağlama amacı için en çok gözetilen ulus kaydı yükümlülüklerine başvurmayan bir genel konvansiyonla

⁷⁹ Ibid., s. 173-4

⁸⁰ Ibid., s. 174.

bağlanabileceklerini belirtmişlerdir. Şart koyma yolunu bu hükümetler seçmiştir. Bu şart tartışılmıştır, fakat genel olarak kabul görmemiştir⁸¹.

Yatırımla ilgili olarak, İki Taraflı Yatırım Andlaşması (BIT) içeren milletlerarası yatırım andlaşmalarının sonuçlanmasıyla birlikte 1950'lerde en çok gözetilen ulus kaydının gelişimi ortak bir görünüm almaya başlamıştır. Başlangıçtan beri en çok gözetilen ulus kaydı bu yatırım andlaşmalarında yer almakta olduğundan, ulusal muameleler için olan şartlardan daha eski olduğu gözlenmektedir⁸².

“En çok gözetilen ulus kaydı gümrük birliği gibi çok sıkı bağlarla oluşmuş rejimlerde kullanılamaz”⁸³ şeklinde bir yorum önceki yıllarda yapılmış olsa da günümüz iktisatçılara, örneğin İlyasaoğlu'na⁸⁴ göre, Avrupa Birliği gibi bölgesel ekonomik alanların yaratılabilmesi ve daha sonraki yıllarda Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne katılmasına GATT⁸⁵ olanak sağlamıştır. Eşkinat'a göre de, GATT ve “En Çok Tercih Edilen Devlet” sistemi geliştirilerek milletlerarası gümrük korumaları azaltılmaya başlanmıştır⁸⁶. En çok gözetilen ulus kaydı standartları da GATT'in önemli bir parçasıdır. Gümrük birliği teriminin, 6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi Kararı ve Ankara Andlaşması⁸⁷ ışığı altında biri dar, diğeri geniş olmak üzere iki anlamı vardır. Dar anlamı Ankara Andlaşması'nın 10. maddesinin 2. fıkrasında şöyle tanımlanır:

*“Topluluk üyesi Devletlerle Türkiye arasında, ithalatta olduğu gibi ihracatta gümrük vergileri ve eşit etkili resimlerin ve miktar kısıtlamalarının, milli üretime, Andlaşmasının hedeflerine aykırı bir koruma sağlamayı gözetilen eşit etkili başka her türlü tedbirin yasaklanması”*dır. Geniş anlamda ise “Türkiye'nin üçüncü memleketlerle

⁸¹ *Ibid.*, s. 174.

⁸² United Nations, Most-Favoured-Nation Treatment, *Op.cit.*, s.12.

⁸³ ALSAN, *Op.cit.*, s. 650.

⁸⁴ Eyüp İLYASOĞLU, “20. Yüzyılda Liberalizme Geçiş” (15.03.2001), <www.netyorum.com>, B.T. 19.11.2001.

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz., *infra*, Birinci Bölüm 2.2.

⁸⁶ EŞKİNAT, *Op.cit.*, s. 49.

⁸⁷ Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile olan ilişkisinin temelini oluşturmuştur. 12 Mart 1963 tarihinde imzalanmıştır. Ankara'da imzalandığı için Ankara Andlaşması denilen bu andlaşmanın asıl adı Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Bir Ortaklık Yaratan Andlaşma'dır. Bkz. R.G., 17 Kasım 1964.

ilişkilerinde, Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesinin kabulünü ve Toplulukça dış ticaret konusunda uygulanan sair mevzuata yaklaşmayı” kapsar⁸⁸.

Diğer taraftan Türkiye'nin üyesi olmak için uğraştığı Avrupa Birliği için Gümrük Birliği önemli bir yer tutmaktadır. 4458 sayılı Gümrük Kanunu'na dayanarak hazırlanan Gümrük Yönetmeliği'nin de 72 ila 86'ncı maddeler arasında menşe kurallarına ilişkin kurallar yer almaktadır. Üzerinde anlaşılan milletlerarası bir tanım olmamasına rağmen menşe, bir eşyanın ekonomik milliyeti olarak tanımlanabilir. Tercihsiz menşe kuralları, en çok gözetilen Devlet kaydı uyarınca DTÖ üyesi Devletlere tavizli vergi uygulaması için esas alınan menşe kurallarıdır. Tercihli menşe kuralları ise, en çok gözetilen ulus kurallarından bir sapma olarak, bazı Devlet veya Devlet gruplarına tanınan özel uygulamalara imkan veren ve esasları özel anlaşmalarla belirlenen kurallardır⁸⁹.

En çok gözetilen ulus kaydının faydaları ve neden olabileceği zararlar, birçok tartışmaya neden olmuştur. Doktrine bakıldığında bu konuyla ilgili olarak Fauchille'nin yorumlarına gönderme yapıldığı görülmektedir⁹⁰. Yazarın bu konudaki düşüncesi şöyledir:

En çok gözetilen ulus kaydı maddesi, diğer bir Devletin herhangi bir suretle elde etmiş olduğu menfaatlerden faydalanmayı sağlar.

Bu madde aynı zamanda, bir memlekette yabancı tüccarın istifade ettiği veya edeceği menfaatlerden faydalanmasını da gerektirir. Ulusal ticareti korumak ve teşvik etmek amacıyla hükümetin aldığı tedbirlere etkisi olmaz.

Hiçbir karşılık ve ivaz karşılığında olmadan hukuka uygun olarak oluşur. Yani başka Devlet kendisine sağlanan menfaatleri birtakım fedakârlıklar karşılığında elde etmiş olsa dahi, bunların maddeden yararlanan Devlete etkisi yoktur.

⁸⁸ Sevin TOLUNER, “6 Mart 1995 Tarihli Ortaklık Konseyi Kararı: Milletlerarası Hukuk Açısından Bir Değerlendirme”, **İÜHFİM**, C. LV, S. 1-2 (1995-1996), s. 17. Avrupa Topluluğu-Türkiye Ortaklık Konseyi gümrük birliğinin son aşmasının uygulanması için gerekli kuralları belirlemek amacıyla bu kararı almıştır.

⁸⁹ Menşe, <www.gumruk.gov.tr/mense.htm>, B.T. 05.10.2001.

⁹⁰ Bkz. BİLSEL, **Op.cit.**, s. 357-8, ALSAN, **Op.cit.**, s. 649.

En çok gözetilen ulus kaydı kural olarak karşılıklı olarak kabul ve tatbik edilir. Aksi sadece istisna teşkil eder.

Bu muamele, esasında mutlakdır. Başka Devlete verilen her müsaadeyi kapsar. Şarta tâbi olması ve sınırlama olması ancak andlaşmada belirtilmiş olmasına bağlıdır⁹¹.

Yukarıda belirtilen bu mütalâa günümüz için geçerli olsa da, tartışılabilir yanları da vardır. Örneğin 4. maddede belirtildiği gibi kural, söz konusu kaydın karşılıklı olarak tanınmasını gerektirmez. En çok gözetilen ulus kaydı çeşitli şekillerde olabilmektedir⁹² ve bu çeşitlerden hiçbiri istisna değildir. 3. maddede açıklanmak istenen, bahşeden Devlet üçüncü Devlete verdiği menfaati veya menfaatleri bazı karşılıklar veya şartlarla vermiş olsa da, faydalanan Devlet bu şartlardan ve karşılıktan etkilenmeyecektir. Sonuç itibariyle bahşeden Devlet ve üçüncü Devlet arasında yapılan andlaşma ile, faydalanan Devlet ve bahşeden Devlet arasında yapılan andlaşma farklıdır. Faydalanan Devlet, sadece kayıt kapsamındaki haklardan yararlanmaktadır. Üçüncü Devlete olan andlaşmanın tarafı değildir. Bu nedenle onunla aynı yükümlüklere sahip olması söz konusu değildir. Aynı maddede belirtilen “*Hiçbir karşılık ve ivaz karşılığında olmadan hukuka uygun olarak oluşur*” denmesinin sebebi, üçüncü Devlete yapılan andlaşma nedeniyle elde edilecek olan menfaatler içindir.

2.2. GATT

En çok gözetilen ulus kaydı uzun zaman iki taraflı andlaşmalarda yer almıştır. Milletlerarası ilişkilerde çok taraflılığın artmasıyla en çok gözetilen ulus kaydı da çok taraflı andlaşmalarda düzenlenmeye başlamıştır⁹³. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Andlaşması'nın (GATT) 7 Ocak 1995 tarihinden itibaren aldığı isimdir. GATT, çok taraflı bir ticaret sözleşmesidir. Aynı zamanda yapacağı periodik toplantılarla gümrük tarifelerini üyeleri arasında indirmek ve öteki

⁹¹ Fauchille'den (P. FAUCHILLE, *Traité de droit international public*. C. I. s. 493) aktaran ALSAN, *Op.cit.*, s. 649. Aynı zamanda bkz. BİLSEL, *Op.cit.*, s. 357-358.

⁹² Bkz. *supra*, s. 8.

⁹³ USTOR; Third Report. *Op.cit.*, s. 165.

kısıtlamaları kaldırmak suretiyle dünya ticaretini evrensel olarak serbestleştirmek amacıyla kurulan milletlerarası bir örgüttür⁹⁴.

II. Dünya Savaşından sonra çeşitli kurumlar milletlerarası ekonomik işbirliğini kurallaştırma ve yeniden gözden geçirmek için şekiller oluşturma çabasına girmiştir. Bu amaçla bu kurumlar bugün Dünya Bankası ve Milletlerarası Para Fonu (IMF) olarak bilinen Bretton Woods kurumlarına başvurmuşlardır. Temel amaç, milletlerarası ekonomik işbirliğini elinde tutan üçüncü bir kurum oluşturmaktır: Milletlerarası Ticaret Örgütü (ITO). Bu üçüncü kurum hiç kurulmamış, ancak hazırlık çalışmalarında bir çok Devlet gümrük tarifelerinin indirimi hakkında görüşmeler yapmıştır. Hazırlanan ticaret kuralları ve tarife imtiyazları paketi, 1947 Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Andlaşması olarak bilinen andlaşma ile geçici olarak kabul edilmiştir ve Ocak 1948'de yürürlüğe girmiştir. 1948'den 1994'e kadar çok taraflı kural koyan başka bir organın olmaması nedeniyle GATT, dünya ticaretinin bir çok kuralını tek başına oluşturmuştur. 1994'de Dünya Ticaret Örgütünün bünyesine girene kadar GATT, geçici bir andlaşma ve örgüt konumundaydı. GATT'ın 1947'dekinden daha geniş bir içeriğe sahip olan yasal metni oluşturulurken, "çok taraflı" ve aynı şekilde "çok fazla taraflı" (örneğin, sadece belli sayıdaki âkit Devletin katıldığı gönüllü üyelerini içeren) andlaşmalara eklemeler yapılmış ve gümrük ücretlerinin indirilmesi ve ticaretin devamına etkili olan diğer engellerin kaldırılması için çaba harcanmıştır. Bunların çoğu "ticaret roundları" olarak bilinen ve şu an itibariyle sekizincisi yapılmış olan çok taraflı görüşmeler serisi ile tamamlanmıştır; en yakın olanı Uruguay Roundudur. GATT'ın daha fazla *ad hoc* örgüt olarak kalamayacağına anlaşılmasıyla, GATT andlaşmaları devam etmiştir. Eski metin şimdi GATT 1947 olarak anılmaktadır. DTÖ andlaşmaları kapsamına alınmış ve güncelleştirilmiş versiyonu için GATT 1994 ifadesi kullanılmaktadır⁹⁵.

Günümüzdeki düzenlemeler göz önüne alındığı zaman en çok gözetilen ulus kaydının tarihini GATT'tan önce ve GATT'tan sonra şeklinde belirleyebiliriz. İnceleme konumuz açısından GATT'ın önemi büyüktür. GATT'ın ilk şekli 1947 yılında Cenevre'de yürütülen görüşmeler sonucunda oluşturulmuştur. 1948 yılından beri sürekli

⁹⁴ "GATT", <<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grup/ha/ha05bhtm/02.htm>>, B.T. 9.04.2002.

⁹⁵ "GATT", <http://www.unesco.org/culture/industries/trade/html_eng/question7.shtml#7>. B.T. 23.012002.

bir niteliği vardır ve adeta bir örgüt şeklinde Cenevre'deki sekreteryası aracılığıyla işlerliğini sürdürmektedir⁹⁶. Bugün GATT'ın yerine görev kapsamı ondan daha geniş ve yaptırım gücü artırılmış bir kurum olan DTÖ geçmiş bulunmaktadır. DTÖ'yü kuran andlaşma 4.10.1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Dolayısıyla, GATT'tan sonraki dönemde dünya ticaretini serbestleştirme girişimlerini sürdürecektir olan kuruluş DTÖ'dür⁹⁷. 7 Ocak 1995 tarihinde faaliyete geçen DTÖ, Uruguay Round'unda oluşturulmuştur. Örgüt, dünya ticaretini serbestleştirme çabalarını sürdürmek üzere GATT'ı değiştirip geliştirerek kendi bünyesine almıştır. Diğer bir ifadeyle, DTÖ'nün yasal dayanağı geliştirilmiş biçimiyle yeni GATT Andlaşmasıdır⁹⁸. Türkiye GATT'a 21.12.1953'den beri üyedir⁹⁹.

DTÖ Andlaşmaları altında Devletler genellikle kendi ticari ortakları arasında ayırım yapamazlar. Birsine özel bir muamele tanınıyorsa (ürünlerine daha az gümrük vergisi belirlemek gibi) diğer tüm DTÖ üyelerine de bu muamele tanınmalıdır. Genel olarak, en çok gözetilen ulus kaydı bir Devletin, ticari engellerini indirdiğinde veya serbest bir ticaret alanı oluşturduğunda, bunları bütün ticari ortaklarından gelen ürünlere veya hizmetlere, bu ortakların zengin veya fakir olduğuna bakmaksızın, uygulaması anlamına gelmektedir. GATT, GATS (*Hizmet Ticareti Genel Andlaşması, General Agreement On Trade In Services*) ve TRIPS (*Ticaretile Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Andlaşması, The Agreement On Trade-Related Aspects Of Intellectual Property Rights*) DTÖ tarafından denetlenen üç ticaret alanını kapsamaktadır. Bu üç andlaşmaya DTÖ üyesi olarak Türkiye de taraf olmuştur. Bu andlaşmalarda bazı istisnalara izin verilmiştir. Örneğin, bir bölge içindeki Devletler serbest ticaret andlaşması oluşturabilirler ve bu andlaşmayla belirledikleri avantajları grup dışındaki ürünlere uygulamayabilirler. Veya bir Devlet, adil olarak ticaretle uğraştığını düşünmediği belirli

⁹⁶ TÖRE, *Op.cit.*, s. 11.

⁹⁷ SEYİDOĞLU, *Op.cit.*, s. 207.

⁹⁸ *Ibid.*, s. 208.

⁹⁹ "DTÖ Üyesi Ülkeler", < <http://www.foreigntrade.gov.tr/anl/dto/UYELER.htm>>, B.T. 22.06.2002.

bir Devletin ürünlerine karşı engeller oluşturabilir. Ve hizmetlerde Devletlere, sınırlı durumlarda, ayırım yapma izni verilmiştir¹⁰⁰.

TRIPS Andlaşması, Uruguay Round'un ardından kurulan DTÖ altındaki üç temel anlaşmadan (GATT, GATS ve TRIPS) fikri haklar ile ilgili olanıdır. TRIPS, 1 Ocak 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir ve bugüne kadar fikri haklar üzerine en detaylı ve kapsamlı milletlerarası anlaşma niteliğindedir. TRIPS'in kapsadığı konular, telif hakkı ve komşu haklar, hizmet markalarını da içeren ticari markalar, coğrafi işaretler, endüstriyel tasarımlar, patentler, elektronik devre tasarımları ve ticari sırların açıklanmasıdır.

TRIPS'in genel prensibi, DTÖ altındaki diğer anlaşmalarda olduğu gibi, ayırımcılık yapmama ilkesi ışığındaki en çok gözetilen ulus kaydı ve ulusal muamele ile ilgili maddelerinde düzenlenmiştir. (3. ve 4. maddeler) TRIPS'in en çok gözetilen ulus kaydı ilkesine göre, TRIPS'e taraf bir Devletin DTÖ üyesi diğer bir Devlete uyguladığı muameleden daha kısıtlayıcı bir muameleyi DTÖ'ye taraf diğer Devletlere uygulaması yasaktır. Diğer bir deyişle bir Devlet, başka bir Devlete sağladığı herhangi bir indirim DTÖ üyesi tüm Devletlere de uygulamak zorundadır. Bu prensiple, TRIPS sistemi içinde Devletlerin karşılıklı tavizlere girerek sistemin diğer ülkelere de tavizlerin aynı şekilde uygulanması sağlanmıştır. Ulusal muamele, ithal mallarla yerel malların eşit şartlar altında rekabet edebilmesini amaçlamaktadır. TRIPS'e taraf bir ülke, ithal ettiği bir ürüne resmi gümrük vergileri ödendikten sonra yerel üreticiler tarafından üretilen ürünlerden daha az avantajlı bir fikri hak koruması uygulayamaz¹⁰¹.

Bu metinde en çok gözetilen ulus kaydı ile ilgili düzenlemeyi 4. maddede görmekteyiz. Buna göre:

Fikrî mülkiyetin korunmasıyla ilgili olarak, bir Üye tarafından başka herhangi bir Devletin vatandaşlarına bahşedilen herhangi bir avantaj, yardım, imtiyaz ve ayrıcalık hemen ve koşulsuz

¹⁰⁰ J.H.H. WEILER, ve Sungjoon CHO, "The Law Of The World Trade Organization Through The Cases", **The Jean Monnet Working Papers**, Teaching Materials for 2001 – Unit 3, NYU School of Law, Jean Monnet Center, <<http://www.jeanmonnetprogram.org/wto/PDF-files/unit3.pdf>>, s. 49, B.T. 12.04.2002

¹⁰¹ TÜSİAD Bülteni, "TRIPS Andlaşması", Fikri Haklar Bülteni-1, <<http://www.tusiad.org.tr/yayin/bulten/f1/html/sec6.html>>, B.T. 27.05.2002.

olarak diğer bütün üye Devletlerin vatandaşlarına da verilmelidir. Bir Üye tarafından verilmiş aşağıdaki avantaj, yardım, imtiyaz ve ayrıcalıklar bu yükümlülük dışındadır:

a) Genel bir özelliğe ilişkin adli yardım ve icrası hakkında milletlerarası andlaşmalardan kaynaklanan ve özel olarak fikrî mülkiyetin korunmasına hasredilmemiş olanlar:

b) Muamelenin ulusal muamele işlevi değil, başka bir ülkede kabul edilen muamelenin işlevi olacağına izin veren 1971 Berlin Konvansiyonu veya Roma Konvansiyonunun hükümlerine uygun olarak bahşedilenler:

c) Fonogram icracı ve yapımcıları ile radyo-televizyon yayını organizatörlerinin bu andlaşma altında sağlanmamış haklarıyla ilgili olanlar:

d) Fikrî mülkiyetin korunması ile ilgili, Fikrî Mülkiyet Haklarının Ticaretle-İlgili Yönleri Konseyi'ne bildirileceklerini ve diğer Üyelerin vatandaşlarına karşı keyfi ya da nedensiz bir ayrımcılık oluşturmadıklarını belirten MTO [Çok Taraflı Ticaret Örgütü, Multilateral Trade Organization] Kurucu Andlaşmasından önce yürürlüğe giren milletlerarası andlaşmalardan kaynaklananlar¹⁰².

GATT, uzun ve karmaşık bir metindir. Bunun yanında temel ilkeleri yalındır. Bu ilkelerden biri de konumuz olan en çok gözetilen ulus kaydıdır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi GATT'tan önce de en çok gözetilen ulus kaydı, yapılan andlaşmalar içerisinde bulunmaktaydı. GATT'ın yeniliği, kaydı çok taraflı bir hale getirmesidir. GATT'tan önce bu kayıt, temel olarak iki taraflı olarak uygulanmaktaydı. En çok gözetilen ulus kaydının GATT ile düzenlenmesi sonucu, GATT üyesi bir Devlet bir diğer üyeye verdiği ticari imtiyazları tüm üyelere yaymak durumundadır. Bunun yanında en çok gözetilen ulus kaydı bir Devletin kendi gümrük ücretlerinin yabancı rekabetine karşı korunmasına engel oluşturmamaktadır¹⁰³.

En çok gözetilen ulus kaydıyla ilgili hükümler GATT 47'de I., XIII. ve XXIV. maddelerde düzenlenmiştir. Bu hükümlerle Devletler arasında ithal ve/veya ihraç edilen

¹⁰² "Agreement On Trade-Related Aspects Of Intellectual Property Rights, Including Trade In Counterfeit Goods (TRIPS Agreement)". <<http://www.cerebalaw.com/gatt04.htm>>, B.T. 23.01.2002.

¹⁰³ TÖRE, **Op.cit.**, s. 12.

malların tâbi olduğu gümrük tarifelerindeki farklılıklar ortadan kaldırılarak farklı Devlet menşeli mallar arasında ayırmacılık yapılması yasaklanmıştır¹⁰⁴.

GATT madde 1, DTÖ Üyelerinin, tarifeler, ihracat ve ithalatla, iç vergiler ve ücretler ve iç kurallarla ilgili olarak diğer DTÖ Üyelerinin aynı ürünlerine en çok gözetilen ulus muamelesinin uygulanmasını sağlar. Diğer bir deyişle, bütün DTÖ Üyelerinden gelen “aynı” ürünlere, herhangi bir Devletin ürünlerine uygulanan en çok avantajlı muamelesinin aynısının yapılması zorunludur. Eğer ithalatla uğraşan bir Devlet göze batan bir şekilde ithalat yapan bir Devletin “benzer ürünlerine” farklı muamele uygularsa, örneğin farklı tarife oranları oluşturursa, bu açık bir şekilde GATT madde 1’in ihlali olur. Bunun yanında, madde 1’in ihlali, başka bir üyenin ürünlerine karşı görülebilir bir ayırmacılığın olmadığı durumlarda bile söz konusu olabilir. İthalatçı bir ülke ‘benzer ürünler’ olarak kabul edilen ürünler arasında farklı uygulamalar tatbik ederse, bu, nihai olarak bazı üyelerin ürünlerine karşı *de facto* bir ayırmacılık oluşturacaktır. Mesela, bir Devlet ham kahve tohumun belirli çeşidi için farklı bir tarifeye başvurabilir, fakat eğer bu çeşit ve diğer kahve tohumları çeşitleri, tüketici beğenisi ve kullanım amacı gibi kriterler göz önüne alınarak “benzer ürünler” terimi içinde sayılıyorsa, farklı tarifeler sadece belirli Devletlerden gelen ithalatlar üzerinde etkili olabilir. Bu da en çok gözetilen ulus kuralının ihlali olarak değerlendirilebilir. Aynı ürünler kavramının içeriği kesin olarak Japon SPF (Spruce, Pine and Fir - Ladin, Çam ve Köknar) Davasında yorumlanmıştır. Bu davadaki jüri üyesi, her bir DTÖ üyesinin tarife kategorilerini uygulama takdir yetkisi olduğunu ve bu kategorilerin yasallığının farklı DTÖ üyelerinden gelen benzer ürünlere karşı ayırım yapılmamış şekilde verilmesi gerektiğini belirtmiştir¹⁰⁵.

Maddeleri genel olarak ele alırsak, düzenlenmek istenen, en çok gözetilen ulus kaydı kuralına göre, bir üye Devletin, diğerinin mallarının ithalatıyla ilgili olarak ona verilen bir imtiyazın (tarife indirimi gibi) veya sağlanan bir kolaylığın ayırım yapılmadan diğer bütün Devletlere de aynen geçerli kılınmasıdır. Serbest ticaret ve

¹⁰⁴ Türkel MİNİBAŞ, “Önümüzdeki 1000 Yılın Anayasası”, 28 Nisan 1998 Tarihli MAI Anlaşması ve Yorumu. Lorry WALLACH (İstanbul: Birleşik Metal İş Sendikası Yayınları, 1999), s. 12

¹⁰⁵ Bkz. Ministry of Economy, Trade and Industry of Japan, “Most-Favoured-Nation Treatment Principle”, **Op.cit.**

gümrük birlikleri bu kuralın dışında tutulmaktadır¹⁰⁶. Madde 1 şartsız, pozitif ve de sınırsızdır¹⁰⁷.

GATT madde 1/1 için İspanya Kahve Olayıyla ilgili GATT Panel Raporu¹⁰⁸ örnek verilebilir. Çoğu Devletin uygulamasından ayrı olarak İspanya, farklı çeşitte olan ham, kafeinli kahve tohumları hakkında değişik gümrük tarifesi oranı uygulamıştır. Bu olayla ilgili Panel Raporlarında, en çok gözetilen ulus muamelesinin çeşitli türlerin “benzer ürünler” olarak değerlendirme anlamına geldiği belirtilmiştir. Panel, Brezilya'nın İspanya'ya esasen yüksek gümrük vergisi kategorisi içinde bulunan çeşitleri ihraç ettiğine dikkat çekmiştir ve de yeni İspanya kahve tarifesinin, Brezilya kökenli ham kahvelere karşı ayırım yaptığı sonucuna varmıştır. Karar dikkate değerdir, çünkü Panel sadece İspanya'nın benzer ürünler içindeki ürünlere daha avantajlı muameleyi tanımasını ihmal etmemiştir. Panel gözden düşmüş çeşitler ve galip gelen varlıklarla ilgili Brezilya kaynaklı ürünler arasında bağlantı oluşturmuştur. Bu temelde, Panel ham kahve tohumlarının bütün gruplarının muamelesini ayırıcı olarak sınıflandırmıştır¹⁰⁹.

GATT madde XIII, “Nitelik Sınırlamalarında Ayırım Yapmama Yönetimi” (Non-Discriminatory Administration of Quantitative Restrictions) başlığını taşımaktadır. GATT madde XIII, herhangi bir ürün hakkındaki tarife oranlarının veya nitelik sınırlamalarının, aynı ürünlerle ilgilenen bir ayırım yapmama tarzı içinde yönetilmesinin zorunlu olduğu şartını koşmuştur. Aynı zamanda, tarife oranlarında ve yönetilen ithalat sınırlamalarında DTÖ üyelerinin, giyaplarında beklenildiği gibi olana en yakın olabilecek şekilde yaklaşık payları ayırma amacıyla olmaları şartı koşmuştur.

¹⁰⁶ SEYİDOĞLU, *Op.cit.*, s. 209.

¹⁰⁷ HYDER, *Op.cit.*, s. 54.

¹⁰⁸ 11 Haziran 1981 Panel Raporu kabul edilmiştir. 13 Eylül 1979'da bir haber alınmıştır ve bu haber âkit taraflar arasında yayılmıştır. Brezilya yeni İspanya Kanununun ham kahve ithalatına uygulanan tarife muamelesi içinde belirli değişiklikler yaptığını belirtmiştir. Değişikler İspanya'ya ithalatta bulunan kafeinli ham kahve tohumu. “Arabistan çekilmemiş kahve” ve Robusta kahvesiyle, ki bunlar şimdi “süt” kahveye uygulanan tarife muamelesinden daha az uygundur, ilgilidir. Bu yeni kanundan önce İspanya tarafından ham kahve ithalatına uygulanan tarife muamelesinden farklılıklar yoktur. İspanya'ya kahve veren asıl olan firma gibi, Brezilya yeni tarife oranlarını ayırıcı olarak nitelendirmiştir ve de GATT madde XXII:1 uyarınca İspanya'yla müzakerelerde bulunmak istemiştir. EHRING, Lothar. “*De Facto Discrimination in WTO Law: National and Most-Favored-Nation Treatment - or Equal Treatment?*”, *The Jean Monnet Working Papers*, No. 12/01, 2001, NYU School of Law, Jean Monnet Center, <<http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/01/013201.html>>, B.T. 15.04.2002.

¹⁰⁹ *Ibid.*, s. 55.

Madde XIII nitelik sınırlamalarının yönetimi içinde en çok gözetilen ulus kaydına olanak sağlamaktadır ve madde 1 altında disiplin altına alınmıştır¹¹⁰.

GATT madde XXIV, en çok gözetilen ulus kaydına istisnaları düzenlemektedir ve de bölgesel bütünleşme başlığını taşımaktadır. Bölge dışındaki Devletler için ticari engeller koymaya izin verilirken, gümrük birliği ve serbest ticaret alanları aracılığıyla bölgesel bütünleşme bölgedeki Devletler arasındaki ticareti serbestleştirmektedir. Dolayısıyla bölgesel bütünleşme bölge içindeki ve dışındaki Devletlere farklı muamele yapılması sonucunu doğurduğu için en çok gözetilen ulus kaydı ilkesine karşıt bir durum oluşturur. Sonuç olarak GATT madde XXIV bölgesel bütünleşmeye ancak şu şartların varlığı halinde izin vermektedir: Birinci şart bölgedeki tüm ticari konularla ilgili olarak tarifelerin ve diğer engellerin kaldırılmasıdır. İkincisi bölge dışındaki Devletlere uygulanan tarife ve engeller bölgesel bütünleşmeden önceki durumdan daha yüksek ya da sınırlayıcı olmamalıdır¹¹¹.

GATT'ın yukarda bahsettiğimiz gibi roundları¹¹² vardır. Bunlardan sonuncusu da Uruguay Round'dur. Tokyo Round'un 1979'da tamamlanmasından sonra, yeni bir rounda ihtiyaç duyulmasının birçok nedeni vardır. Bu nedenlerden biri GATT'ın en çok gözetilen ulus kaydı kuralının giderek zayıflamış olması ve bu kuralın yerini neredeyse iki taraflı tavizlere ya da bölgesel entegrasyon hareketleri içinde üye Devletlerin birbirlerine tanıdıkları kolaylıklara bırakmasıdır. Ticarete artan bu bloklaşma eğilimleri sonucu, 1980'lerde bloklar arasında ticaret savaşları çıkmasından korkulur olmuştur¹¹³. Round, 1986 Eylül'ünde Uruguay'ın başkenti Punta del Este'de başlamış ve 15 Nisan 1994'de Fas'ın Marakeş kentinde 125 Devletin nihai andlaşmayı imzalamasıyla sonuçlanmıştır. Bu roundda GATT andlaşmasında değişiklik yapılmış ve yeni andlaşmaya GATT 94 adı verilmiştir¹¹⁴.

¹¹⁰ Bkz. Ministry of Economy, Trade and Industry of Japan. "Most-Favoured-Nation Treatment Principle", **Op.cit.**

¹¹¹ **Ibid.**

¹¹² Terim için "görüşme", "toplantı" ifadelerinin de kullanıldığını görmekteyiz.

¹¹³ TÖRE., **Op.cit.**, s. 15.

¹¹⁴ SEYİDOĞLU, **Op.cit.**, s. 215.

Gördüğümüz gibi Uruguay Round'unda en çok gözetilen ulus kaydının fikrî haklarla ilgili yönü düzenlenmiştir. Fikrî haklar, ticaret hukuku açısından büyük önem taşımaktadır. Uruguay Round'unun bir diğer özelliği de, kısaca GATS olarak ifade edilen Hizmet Ticareti Genel Anlaşması ile, hizmet ticaretini de GATT kapsamına almasıdır. GATS ile hizmetler, dış pazara girişte en çok gözetilen ulus ilkesi temelinde karşılıklı olarak tavizlerle düzenlenmiştir. GATT'ın yabancılara "Ulusal Muamele" yapılması ilkesi nedeniyle, artık yabancı hizmetler, yatırımlar ve hizmet sunucularına karşı ayırmacılık yapılmayacaktır¹¹⁵. Dünya ticaretinin beşte birine yakın bölümü hizmet işlemlerinden oluşmaktadır. Hizmet ticaretinin serbestleştirilmesi konusu ilk kez burada düzenlenmiştir ve bundan sonra da bu konuda çalışma yapmaya devam edilmesine karar verilmiştir¹¹⁶.

GATT, sonuç itibariyle günümüzde bir örgüt olarak faaliyette olduğundan, GATT 94'e bir üye Devlet veya birkaç üye Devlet uymadığında ya da anlaşmayı farklı uyguladığında ne olacaktır? Diğer bir deyişle uyuşmazlıkları çözüm mekanizması nasıl çalışmaktadır? Örneğin en çok gözetilen ulus kaydı ilkesine uymayan üye Devlete ne yapılacaktır? Bu sorunun cevabını DTÖ'nün "Uyuşmazlıkları Halli Mekanizması" içinde bulmaktayız. DTÖ Uyuşmazlıkların Halli Mekanizması, Nihai Senet'in 2 nolu ekinde yer alan "Uyuşmazlıkların Halline İlişkin Kural ve Yöntemleri İçeren Mutabakat Metni" ile ortaya konulmuştur¹¹⁷. Bu mekanizma GATT 47'de de bulunmakla birlikte, yetersiz kalmaktaydı. Uruguay Round'u ile Anlaşmazlıkların Halli Organı (AHO) kurulmuştur. Bu organa bağlı bir de "Temyiz Organı" (TO, Appellate Body) oluşturulmuştur. Anlaşmazlıkların çözümünün ilk aşamasında, taraflar çözüm hakkında istişarelerde bulunurlar. Bir taraf istişare talebinde bulunduğu zaman, diğer tarafın 10 gün içinde cevap vermesi gerekmektedir. Talep tarihinden itibaren 1 ay içinde de istişarelere başlanması gerekmektedir. Görüşme talebine 10 gün zarfında cevap gelmezse veya talep tarihinden itibaren 2 ay içinde anlaşma sağlanamazsa, şikayetçi olan taraf AHO'dan panel talebinde bulunabilir. Bu süre zarfında, taraflar isterse DTÖ

¹¹⁵ TÖRE, *Op.cit.*, s. 17-18.

¹¹⁶ SEYİDOĞLU, *Op.cit.*, s. 217.

¹¹⁷ Kadir BAL. "Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması". *Dış Ticaret Dergisi*. Ocak 1997, T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları. <<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak97/dunya.htm>>, B.T. 30.01.2002.

Genel Müdürü taraflarla gayri resmi olarak iyi niyetli görüşmelerde bulunabilir. Panelin kurulması otomatik olarak gerçekleşir. Yani bir tarafın buna itiraz hakkı yoktur. Taraflar panelin kurulmasından itibaren 20 gün içinde başka türlü anlaşamazlarsa, panelin kurallarına uymak zorundadırlar. Panelin görev süresi boyunca Uzman İnceleme Grubu, konu ile ilgili olarak taraflarla ve üçüncü taraflarla toplantılar yapar. Bunun sonucunda Taraflardan birinin temyize gitmediği veya raporun kabulü aleyhinde yani raporun reddi hususunda bir uzlaşma oluşmadığı durumlarda, AHO, panel raporunu 60 gün içinde kabul eder. Taraflara, karara itiraz etmek için temyiz hakkı tanınmıştır. Bu noktada TO devreye girmektedir. TO, DTÖ üyesi Devlet temsilcisi sekiz üyeden oluşmaktadır ve görev süresi dört yıldır. Üyeler, hukuk ve milletlerarası ticaret alanlarında uzman olarak kabul edilmiş kişilerden olmalıdır ve aynı zamanda herhangi bir hükümetle de bağlantısı olmamalıdır. Resmi kararları ve panel raporlarını aynen kabul edebilecekleri gibi, değiştirerek de kabul edebilirler veya aksi bir karar alabilirler. Kararlarını 2 ay içinde vermeleri gerekir. Hiçbir şekilde bu süre 90 günü geçemez. Kabulüne karşı, yani reddi hususunda oybirliği olmadığı sürece, Raporun yayınlanmasından sonra 30 gün içinde Temyiz Organı Raporu AHO tarafından onaylanır. AHO tarafından kabul edilen raporun, aralarında anlaşmazlık bulunan taraflarca şartsız olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

Fakat prosedür burada bitmemektedir. Eğer taraflardan biri karara uymama yolunu seçerse tazminata hükmedilir. 20 gün içinde tazminatın miktarı hakkında anlaşamazlarsa şikayetçi olan taraf tavizler ve taahhütlerin askıya alınmasını talep edebilir. Bu noktada da karşımıza “hakem” çıkmaktadır. DTÖ Direktörü, hakemi belirler; tarafların başka hakeme başvurma hakları yoktur. Artık taraflar buradan çıkacak karara nihai olarak uymak zorundadır¹¹⁸.

Bir DTÖ panelinin sadece DTÖ iddiaları üzerinde yetkisi olmasına rağmen, bazı DTÖ kuralları, daha önceden var olan ve DTÖ anlaşması kurallarından olmayan kuralları da içermektedir. Bu DTÖ kuralı olmayan kurallar, paneller tarafından bu şekilde hukuksal olarak uygulanan DTÖ kuralları haline getirilmektedir. Diğer DTÖ

¹¹⁸ Ali TURHAN, *Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve GATT* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Mart 1997), <<http://ekutup.dpt.gov.tr/ticaret/turhana/dto.doc>>, B.T. 28.01.2002.

kuralları, DTÖ kuralı olmayan kuralları içermemekte fakat açıkça gönderme yapmaktadırlar. Bu yolla DTÖ kuralları olmayan bu kurallar bir DTÖ iddiasının parçası olabilmektedir¹¹⁹.

Görüldüğü gibi DTÖ'nün anlaşmazlıkları çözüm yolu oldukça uzun ve farklıdır. Örgüt kendi sistemi içinde üyeleri arasında çıkan anlaşmazlıkları çözme yolunu seçmiştir. Çok farklı gözüktense de, barışçı çözüm yollarına benzemektedir. Görüşmeler ve gerekirse arabulucuya başvuru ve de hakeme başvuru yöntemleri vardır. En çok gözetilen ulus kaydıyla ilgili maddelere uymayan bir üye Devlete karşı, diğer üye Devlet veya Devletler de bu yolu izleyecektir.

¹¹⁹ Joost PAUWELYN, "The Role Of Public International Law In WTO: How Far Can We Go?", *The American Journal Of International Law*, <www.asil.org/ajil/pauwelyn.pdf>. B.T. 17.04.2002.

İKİNCİ BÖLÜM

EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS KAYDININ İŞLEYİŞİ

1. MİLLETLERARASI ANDLAŞMALAR HUKUKU ve EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS KAYDI

1.1. Anahtar Kavramlar

1.1.1. Genel

En çok gözetilen ulus kaydını incelemeye geçmeden önce açıklamalarımız içerisinde geçecek bazı kavramların açıklığa kavuşturulmasında fayda olduğunu düşünmekteyiz. Bu amaçla, daha sonradan yeni tanımlamaları da gerektirmeyecek şekilde kaydın anahtar kavramları sayılabilecek bazı noktaları kısaca incelemeye çalışacağız.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Milletlerarası Hukuk Komisyonu¹²⁰ (MHK) en çok gözetilen ulus hakkında hazırlamış olduğu nihai tasarı maddelerinde “Kullanılan

¹²⁰ Milletlerarası Hukuk Komisyonu, Birleşmiş Milletlerin organlarından biridir. İncelenen konular hakkında raporlar hazırlamaktadır. En öncelikli görevlerinden biri kodlaştırma işlemini yaparak milletlerarası kuralları yazılı hale getirmektir.

Terimler” başlığı altında bu hususa değinmiştir. En çok gözetilen ulus kaydıyla ilgili olarak bir tasarı metni hazırlamıştır¹²¹.

1.1.2. Andlaşma

1969 tarihli Viyana Konvansiyonu Madde 2/1a’ya göre andlaşma, ister tek bir belgede, isterse iki veya daha fazla ilgili belgede yer alsın ve (kendine) mahsus ismi ne olursa olsun, Devletler arasında yazılı şekilde akdedilmiş ve milletlerarası hukuka tabi olan milletlerarası andlaşma (mutabakat) demektir¹²². Diğer bir deyişle andlaşma yapma ehliyetine haiz olan iki veya ikiden daha fazla hukuk kişisi arasında hak ve borç yaratmak niyetiyle yapılan bir ya da ilgili birkaç belgeden oluşan yazılı ve milletlerarası kurallara bağlı olan andlaşmalardır. İkinci tanımda Devletler diye belirtmeyip andlaşma yapma ehliyetine sahip hukuk kişisi dememizin sebebi, günümüz milletlerarası hukukta teşkilatlarında onu oluşturan Devletlerin verdikleri oranda yetkilerinin olmasıdır. Yani teşkilatların üye Devletlerinin verdiği ölçüde hukuki kişiliği vardır. Bunun bir sonucu olarak da andlaşma akdetme yetkileri olabilir. Günümüzde milletlerarası hukuk, Devletler arası ilişkileri incelediği gibi teşkilatlarla Devletlerin ve aynı şekilde teşkilatlar arası ilişkileri de incelemektedir. İlerde görüleceği gibi konumuz açısından özellikle de son zamanlarda teşkilatların rolü büyüktür. Diğer bir tanıma göre, “Andlaşma, milletlerarası hukukun kendilerine bu alanda yetki tanıdığı kişiler arasında, milletlerarası hukuka uygun bir biçimde, hak ve yükümlülükler doğuran, bunları değiştiren ya da sona erdiren yazılı irade uyuşmasıdır”¹²³. Konumuz olan en çok gözetilen ulus kaydı sonuç itibariyle bir andlaşma ile oluşmaktadır. Tanımlardan da çıkartılacağı gibi Devletlerin kendi iradeleriyle oluşturdukları metinlerde yer almaktadır.

Geniş bir ifadeyle denilebilir ki andlaşma, iki veya daha fazla Devletin veya milletlerarası teşkilatın kendi aralarında bir hukuki ilişkiyi kurmak, mevcut bir ilişkiyi değiştirmek veya sona erdirmek, ya da ileriye dönük davranış kuralları koymak

¹²¹ International Law Commission, Draft Articles On Most-Favoured-Nation Clauses. **Op.cit.**, dipnot 3.

¹²² Aslan GÜNDÜZ, **Milletlerarası Hukuk Temel Belgeleri Örnek Kararları**, 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 1998, s. 182.

¹²³ PAZARCI, I. Kitap, **Op.cit.**, s. 103.

amacıyla milletlerarası hukuka uygun olarak yaptığı yazılı bir anlaşmadır¹²⁴. En çok gözetilen ulus kaydı, andlaşmalarda yer almaktadır . En çok gözetilen ulus kaydı teriminin içindeki “kayıt” ifadesi, bu kaydın yazılı bir andlaşmanın parçası olduğunu ifade etmektedir¹²⁵. Diğer bir ifadeyle kayıt teriminin yazılı andlaşmaya gönderme yaptığını söyleyebiliriz. En çok gözetilen ulus kaydının olduğu çoğu durumda dikkate alınması gereken bir başka konu da, bahşeden Devletle üçüncü Devlet arasında yapılan tamamlayıcı, tali başka bir andlaşmanın varlığıdır.

Dolayısıyla, en çok gözetilen ulus kaydı, bir andlaşma hükmüdür.

1.1.3. Bahşeden Devlet

Bahşeden Devlet¹²⁶, en çok gözetilen ulus kaydına uygun davranmayı üstlenen Devlettir. Sonuçta en çok gözetilen ulus kaydı, bir Devletin başka bir Devlete karşı, kabul edilen kapsamda, kayda uygun olarak borç yüklendiği bir andlaşma koşuludur¹²⁷. Her ne kadar “bir Devlet” ifadesi kullanılsa da yukarda belirttiğimiz gibi bu kaydın konulmasının farklı çeşitleri vardır ve bahşeden Devlet sayısı da buna göre değişmektedir. Eğer karşılıklı kayıt kabul edilirse, iki taraf da bahşeden eden Devlet konumunda olabilir. Yabancı doktrinde bahşeden Devlet terimi kullanılsa da bize göre “faydalandıran Devlet” terimi de kullanılabilir.

1.1.4. Faydalanan Devlet

Faydalanan Devlet, bahşeden Devletin en çok gözetilen ulus kaydı uyarınca yükümlükler aldığı Devlettir. Diğer bir ifadeyle bahşeden Devletle yaptıkları ve en çok

¹²⁴ GÜNDÜZ. *Op.cit.*, s. 17.

¹²⁵ USTOR. Third Report, *Op.cit.*, s. 162.

¹²⁶ Bu terim için “ev sahibi Devlet” anlamına gelen “host country” ifadesi de kullanılmaktadır. Bkz., Most-Favoured-Nation Treatment, *Op.cit.*, s. 1.

¹²⁷ WATTS, *Op.cit.*, s. 1803.

gözetilen ulus kaydını içeren andlaşma uyarınca bahşeden Devletin adı geçen kayıt kapsamında menfaat sağlamakla yükümlü olduğu Devlettir. A Devleti ve B Devletin en çok gözetilen ulus kaydı içeren bir andlaşma yaptığını varsaydığımız örneğimize¹²⁸ geri dönersek B Devleti burada faydalanan Devlettir. A Devletin üçüncü Devletle yaptığı andlaşmadaki menfaatlerden yararlanabilecektir. Yukarda da bahsettiğimiz gibi kaydı karşılıklı olarak birbirlerine tanımışlarsa, âkit taraflardan her biri duruma göre faydalanan Devlet konumunda olacaktır.

1.1.5. Üçüncü Devlet

Üçüncü Devlet, bahşeden Devlet ve faydalanan Devlet dışındaki herhangi bir Devlettir. Yukarda verdiğimiz örneğe göre, A ve B arasında en çok gözetilen ulus kaydını içeren bir andlaşma vardır. A bahşeden Devlet durumunda olduğu için kayıt kapsamında B'ye bazı menfaatler sağlamaktadır. Yani B faydalanan Devlettir. A bu andlaşmadan sonra C ile başka bir andlaşma yapmıştır. A'nın C ile arasında yaptığı andlaşmanın içeriği, B ile yaptığı ve en çok gözetilen ulus kaydını içeren andlaşmanın kapsamındadır. Bu durumda C üçüncü Devlet durumundadır. Bahşeden Devlet, üçüncü Devletle yaptığı andlaşmada üçüncü Devlete bahşettiği menfaatleri belirli şartlara bağlı olarak bahşetmiş olabilir. Bu durumda faydalanan Devletin durumu ne olacaktır sorusu akıllara gelebilir. Bize göre sonuç itibariyle iki tane farklı andlaşma vardır ve faydalanan Devlet üçüncü Devletle aynı haklara bahşeden Devletle arasında yaptığı andlaşma nedeniyle kazanmaktadır. Diğer andlaşmaya taraf değildir. Bu nedenle o andlaşmanın yükümlülükleriyle bağlı değildir. Bağlı olabilmesi için rızası gerekmektedir. Bu konu, *erga omnes* (andlaşmaların üçüncü Devletlere etkisi) konusu içinde incelenmektedir.

¹²⁸ Bkz. *supra*,s. 7.

1.1.6. Tazminat Şartı

Tazminat şartı, bir andlaşmada bahşeden Devlet ve faydalanan Devlet arasındaki herhangi bir tür tazminatı öngören şarttır. En çok gözetilen ulus kaydını içeren bir andlaşma içerisinde bahşeden ve faydalanan Devlet arasında kabul edilen herhangi bir türdeki tazminattır. Eğer en çok gözetilen ulus kaydı bir tazminat şartını düzenlerse, faydalanan Devlet en çok gözetilen ulus muamelesi hakkını, sadece bahşeden Devlete, karşı hükmedilmiş tazminatı yerine getirme şartıyla kazanabilir¹²⁹. Eğer en çok gözetilen ulus kaydı bir tazminat şartını düzenlemezse, faydalanan Devlet en çok gözetilen ulus muamelesi hakkını, bahşeden Devlete karşı herhangi bir tazminat yükümlülüğü olmadan kazanabilir¹³⁰. Buradan da anlaşılacağı üzere tazminat şartının kayıt içerisinde düzenlenip düzenlenmemesi faydalanan Devlet açısından önemlidir. Bu şarta göre yerine getireceği yükümlükler değişmektedir. İlerde faydalanan ve bahşeden eden Devletin hak ve yükümlülükleri ayrıntılı olarak incelenecektir¹³¹.

Tazminat şartının en çok gözetilen ulus kaydıyla birlikte düzenlenmesinin ilk örneği 18. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. 6 Şubat 1778 tarihinde Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri arasında akdedilen bir Andlaşmanın 2. maddesine göre,

Fransa Kralı ve Birleşmiş Devletler karşılıklı olarak ticaret ve denizcilik konularında başka bir Devlete herhangi bir ayrıcalık bahşetmemeye karar vermişlerdir. Diğer taraf, [diğer bir Devlete verilmiş olan] aynı imtiyazı, imtiyaz bedelsiz ise bedelsiz, imtiyaz şartlı ise tazminatı vermedikçe elde edemeyecektir.

Bu şart kaydının 1778 Andlaşmasına Fransa'nın ısrarı sonucu eklendiği söylene de kaydın bu şartlı biçimi uzunca bir zaman için Birleşik Devletler'in siyasal ve ekonomik çıkarlarıyla örtüşmüştür¹³².

¹²⁹ "En Çok Gözetilen Ulus Kaydı Hakkında Tasarı Maddeleri", **Op.cit.**, Madde 11.

¹³⁰ **Ibid.**, Madde 12.

¹³¹ Bkz.. **infra.**, s. 62 vd.

¹³² USTOR, First Report, **Op.cit.**, s. 161.

1.1.7. Karşılıklı Muamele Şartı (Mütekabiliyet İlkesi)

Karşılıklı muamele şartı, belirli bir ilişkide bahşeden Devlete veya kişilere faydalanan Devletin yapmış olduğu muamelenin aynısını ya da dengini yapma hakkı veren bir şarttır. Eğer bir en çok gözetilen ulus kaydına bir karşılıklı muamele şartı konu edilirse, faydalanan Devlet en çok gözetilen ulus muamelesi hakkını, sadece bahşeden Devlete karşı karar verilen mütekabiliyet ilkesini yerine getirme koşuyla kazanabilir¹³³.

Konumuzla yakın ilişkisi olan ve aşağıda incelendiğimiz mütekabiliyet ilkesi GATT'ın başarıya ulaşmasını sağlayan beş temel ilkesinden biridir. İlyasoğlu'nun "20. Yüzyılda Liberalizme Geçiş"¹³⁴ adlı makalesinde belirttiği gibi GATT; bu yaklaşıma sıkı sıkıya sadık kalarak başarılı olmuştur. Mütekabiliyet ilkesi MAI'nin içinde de yer almaktadır.

Mütekabiliyet ilkesi, milletlerarası hukuk içinde sıklıkla kullanılan ilkelerden biridir. Özellikle, yabancıların gayrimenkul edinmesi konusunda karşımıza çıkmaktadır. Karşılıklılık anlamına gelmektedir. Yukarda da belirttiğimiz gibi en çok gözetilen ulus kaydı karşılıklı olma şartına bağlanabilir. Sonuç olarak andlaşmalar Devletlerin iradesine bağlı olarak yapılmaktadır. İradeleri ile kaydın karşılıklı olmasına karar verebilirler.

En çok gözetilen ulus kaydının karşılıklı muamelesi şartı konularak düzenlenmesine örnek olarak 28 Mayıs 1929'da Ankara'da yapılan "Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya Devleti Arasında Konsolosluk Mukavelenamesi"ni verebiliriz. Adı geçen andlaşmanın 14. maddesi şu şekilde düzenlenmiştir:

Her iki âkit tarafın konsolosları ve konsolosluk memurları bundan maada [başka. dışında] diğerinin Devletinde mütekabiliyet şartı ile en ziyade mazharı müsaade milletin aynı sıfatı ve rütbeyi haiz konsol ve konsolosluk memurlarına bahşedilen ve edilecek olan masuniyet [dokunulmazlık] ve imtiyazlardan istifa edeceklerdir.

¹³³ *Ibid.*, Madde 13.

¹³⁴ Bkz. *Supra.*, dipnot 83.

Şurası mukarrerdir [kararlaştırılmış] ki âkit tarafından hiç biri bizzat kendi tarafından diğer taraf konsolos ve konsolosluk memurlarına bahşedilmiş olan masuniyet ve imtiyaz talebi için yukarıda mezkûr [sözü edilen] en ziyade mazhar millet kaydına isnat edilemeyecektir¹³⁵.

Aynı andlaşmanın 27. maddesi ise şöyledir:

Tarafeyni [iki taraf] âkideynden [âkitlerden] her birinin konsolosu ve konsolos memurları mütekabiliyet şartı ile diğer taraf arazisinde en ziyade mazharı müsaade olan milletin aynı derecedeki konsol ve konsolos memurlarının ifa eyledikleri aynı vezâifi [görev] yapabileceklerdir.

Şurası mukarrerdir ki akit taraflardan hiç biri kendi konsolos veya konsolos memurları için diğer tarafın konsolos veya konsolos memurlarına tanıdığı salâhiyetlerden [yetkilerden] başka veya daha vasi [geniş] salâhiyet talebinde bulunmak üzere bâlâda mezhûr en ziyade mazharı müsaade millet kaydını serdedemeyecektir [ileri süremeyecektir]¹³⁶.

Her iki maddede de ilk fıkralarında en çok gözetilen ulus kaydının kabul edildiği ve fakat mütekabiliyet ilkesinin geçerli olduğunu hükme bağlanmıştır. İkinci fıkralarında da mütekabiliyet ilkesi açıklanmıştır. Yani, Türkiye veya Almanya Devleti maddelerde sözü geçen konularla ilgili olarak bir andlaşma ile üçüncü Devlete veya Devletlere daha geniş ayrıcalıklar tanırsa, tanıyan Devletten diğer Devletin en çok gözetilen ulus kaydı nedeniyle aynı haklardan yararlanmak isteyebilmesi için aynı hakları o Devlete vermesi gerekir. Örnekleme gerekirse; A Devleti ve B Devleti arasında en çok gözetilen ulus kaydını içeren ve bu kaydı mütekabiliyet ilkesine bağlayan bir andlaşma mevcuttur. A Devleti, C Devleti ile kayıt kapsamındaki konuyla ilgili ve daha geniş ayrıcalıklar tanıyan bir andlaşma yapmıştır. B Devletinin, C Devletine tanınan ayrıcalıkların aynısının kendisine uygulanmasını isteyebilmesi için, B Devletinin A Devletine aynı ayrıcalıkları tanıması gerekmektedir.

Mütekabiliyet ilkesi ile en çok gözetilen ulus kaydının iki taraflı olarak tanınmasını karıştırmamak gerekmektedir. Mütekabiliyet ilkesi geçerli olduğu zaman, taraf Devletlerden her biri diğerinden talep ettiği hakların aynısını vermek zorundadır. İki taraflı olduğu zaman ise, her iki Devlete, üçüncü Devletlerle yaptıkları

¹³⁵ AKİPEK. *Op.cit.*, s. 306.

¹³⁶ *Ibid.*, s. 310.

andlaşmalardan dolayı tanıdıkları ve en çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki menfaatleri diğer taraf Devlete de tanımak zorundadır. Mütakabiliyet ilkesi yukarıdaki paragrafta belirtilen örnekte olduğu gibidir. İki taraflı olduğu zaman ise, yine örnekteki Devletleri kullanırsak, A Devleti üçüncü bir Devlete verdiği daha geniş yetkileri B Devletine de tanımak zorundadır. Ama bunun karşılığında ondan aynı menfaatleri isteyemez. A Devletinin talep edeceği husus, B Devleti üçüncü bir Devletle kayıt kapsamında ve daha geniş haklar içeren bir andlaşma yaptığı zaman ortaya çıkmaktadır. Bu sefer de A Devleti, B Devletinden üçüncü Devlete verdiği hakları talep edebilir.

1.2. En Çok Gözetilen Ulus Kaydı'nın Kodlaştırılmasında Andlaşmalar Hukuku

Andlaşmalar hukuku açısından en önemli belge 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Konvansiyonu'dur. Konvansiyon'un hazırlık aşamasında, 34'üncü maddesinden 38'inci maddesine kadar olan andlaşmalar ve üçüncü Devletlerle ilgili bölümle en çok gözetilen ulus kaydı konusu arasında bir uyumsuzluk olduğu iddiasıyla, bu uyumsuzluğu ortadan kaldırmak için Komisyon'un 752'inci toplantısında konuyla ilgili bir teklif ele alınmıştır. Bu teklif, en çok gözetilen ulus kaydının kullanılmasıyla, bir Devletin sahip olduğu, diğer Devlet tarafından yürürlüğe konmuş andlaşmaların hükümlerinden kaynaklanan hak veya imtiyazların, Konvansiyon'daki hükümlerden etkilenmemesi veya bu hükümler nedeniyle azalmaması için düşünülmüştür. Bu teklif, hak veya imtiyaz bahşeden hükümlerin taraflarca kaldırılması veya feshedilmesi durumunda, bu hükümlerin üçüncü bir Devlet tarafından daha fazla dayanılmaması gerektiğini söylemiş, ancak eleştirilere maruz kalmış ve bunun yerine daha kısa bir teklif sunulmuştur. Buna göre, Viyana Konvansiyonu'ndaki hükümlerin hiçbirinin, en çok gözetilen ulus muamelesi hakkına sahip olan ve andlaşmaların tarafı olmayan üçüncü Devletlere herhangi bir etkisi olmadığı ve yine, özellikle taraflara andlaşmaları sona erdirme yetkisi veren hükümlerin, en çok gözetilen ulus kaydından faydalanmak isteyen Devletin rızası olmaksızın, bu Devleti etkilemeyeceği kabul edilmiştir. Ancak bu da kabul edilebilir bir görüş değildir. 1964 tarihli raporunda Komisyon, en çok gözetilen ulus kayıtlarının uygulanmasının herhangi bir şekilde zarar görmemesinin önemini

kabul etmekle birlikte, bu kayıtların, tartışma konusu olan maddelerle ilgili olmadığını ve dolayısıyla ayrı bir koruyucu hükmün eklenmesinin gerekli olmadığını belirtmiştir. Komisyon genel andlaşmalar hukukunun kodlaştırılması sırasında bu kayıtlarla ilgilenmenin yerinde olmadığını düşünerek bunun, ileri bir zamanda yapılacak özel bir çalışmanın konusu olabileceğini belirtmiştir. Aynı yöndeki görüş 1966 raporunun 32'inci paragrafında tekrar edilmiştir¹³⁷.

1967 yılında Komisyon, andlaşmalardaki en çok gözetilen ulus kaydı konusunu programında yer vermeye karar vermiştir ve Endre Ustor'u özel raportör olarak atamıştır. Ustor, 1976 yılında görevi yeniden almayı kabul etmemiş ve 1977 yılında Komisyon Ustor'un yerine Nicolai Ushakov'u atamıştır. Milletlerarası Hukuk Komisyonu'nun çalışmasından bağımsız olarak Milletler Cemiyeti'nin Milletlerarası Hukukun Kodlaştırılması için Uzmanlar Komitesi ve Milletlerarası Hukuk Enstitüsü tarafından incelenmiştir. Uzmanlar Komitesi bu konuyu 1927 yılında incelemiş ve kodlaştırma için henüz yeteri kadar olgunlaşmadığına karar vermiştir. Milletlerarası Hukuk Enstitüsü ise 1936 yılındaki toplantısında ise en çok gözetilen ulus kaydının ticaret ve denizcilik konularındaki etkileri üzerine bir tavsiye kararı almış; 1969'daki toplantısında vermiş olduğu tavsiye kararında en çok gözetilen ulus kaydının çok taraflı andlaşmalarda ayrı bir başlık altında yer alması benimsenmiş ve modern şartlara uygun bir yaklaşım temsil edilmiştir. Bu tavsiye kararının temel özelliği gelişmekte olan ülkeler lehine tercihli muameleyi öngörmüş olmasıdır. Bu aynı zamanda Milletlerarası Hukuk Komisyonu'nun 1978'deki tasarı maddelerinde de göze çarpan bir özelliktir¹³⁸.

Günümüzde en çok gözetilen ulus kaydı konusunda başvurulabilecek en kapsamlı belge, Milletlerarası Hukuk Komisyonu'nun hazırladığı ve kabul ettiği 1998 tarihli "*En Çok Gözetilen Ulus Kaydı Hakkında Nihai Tasarı*"dır. Bu tasarıdan önce BM Genel Kurulu'nda konuyla ilgili görüşülmüş bazı raporlar ve tavsiye kararları da bulunmaktadır. 16 Aralık 1978 tarihinde BM Genel Kurulu, otuz üçüncü oturumunda Üye Devletlerin, BM Organları, Uzman Kurumlar ve ilgilenen sivil toplum örgütlerinin yorumları ve gözlemleri ışığında Milletlerarası Hukuk Komisyonu'nun hazırlamış

¹³⁷ Rosenne SHABTAI, *Developments In The Law Of Treaties 1945-1986*, Cambridge Studies In International and Comparative Law New Series (Cambridge: Cambridge University Press. 1991), s. 66-7.

¹³⁸ *Ibid.*, s. 68.

olduğu en çok gözetilen ulus kaydı hakkındaki tasarı maddelerini gözden geçirmeye karar vermiştir. MHK'nun ve bu konuyla ilgili özel raportörlerin en çok gözetilen ulus kaydı hakkındaki özel çalışmalarına önem vererek değerlendirmesini açıklamıştır. Sonuç olarak, otuz beşinci oturumunda en çok gözetilen ulus kayıtlarını geçici gündemine almıştır. 15 Aralık 1980 tarihinde 95'inci kurul görüşmesinde en çok gözetilen ulus kayıtları hakkında tasarı maddeleriyle ilgili görüşme gündemde yer almıştır. Bu görüşme, 1978 tarihli tavsiye kararından esinlenerek yapılmıştır. Konu, bütün Devletler arasında eşitlik temelinde ekonomik işbirliğinin geliştirilmesinin ve milletlerarası ticaretin kolaylaştırmanın önemi göz önüne alınarak görüşülmüştür¹³⁹. 10 Aralık 1981 yılında BM, Genel Kurulu'nda aldığı tavsiye kararında Milletlerarası Hukuk Komisyonu'nun otuzuncu oturumunda konuyla ilgili düzenlediği II. Raporu'nu uygun bulmuştur¹⁴⁰.

19 Aralık 1983 tarihinde de 101'inci toplantısında konuyla ilgili olarak görüşme yapılmıştır. Genel Kurul, bu kararında da, diğer kararlarıyla aynı doğrultuda kararlar alarak konuyu 40'inci oturumunun geçici gündemine alma kararı almıştır¹⁴¹. 11 Aralık 1985 tarihinde 112'inci kurul toplantısında en çok gözetilen ulus kaydı hakkındaki tasarı maddelerinin gözden geçirilmesiyle ilgili olarak görüşülmüştür. Bu kararında Genel Kurul, yukarıda verdiğimiz tavsiye kararlarını göz önüne aldığını belirtmiştir. Genel Sekreterlik 43'üncü oturumunda, konuyla ilgili yorumlarını ve incelemelerini Genel Kurul'a sunduğu belirtilmiştir. Bunu takiben Genel Kurul en çok gözetilen ulus kayıtları hakkındaki tasarı maddelerini 43'üncü oturumunun geçici gündemine alma kararı alınmıştır¹⁴².

¹³⁹ Bkz. United Nations A/Res/35/161, <<http://www.un.org/documents/ga/res/35/a35r161e.pdf>>, B.T. 16.05.2002.

¹⁴⁰ Bkz. United Nations A/Res/36/111, Consideration of the Draft Articles on Most-Favoured-Nation Clauses. <<http://www.un.org/documents/ga/res/36/a36r11-1.htm>>. B.T. 14.05.2002.

¹⁴¹ Bkz. UN General Assembly A/Res/38/127, <<http://www.un.org/documents/ga/res/38/a38r127.htm>>. B.T. 16.05.2002.

¹⁴² Bkz. UN General Assembly A/Res/40/65. <<http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r065.htm>>. B.T. 16.05.2002.

1.3. Milletlerarası Hukuka Uygun Muamele ve En Çok Gözetilen Ulus Kaydı

Ticari andlaşmaların pek çoğunda bulabileceğimiz bir en çok gözetilen ulus kaydının, milletlerarası hukukun genel ilkeleri ile uyumlu bir muameleyi gerektirip gerektirmeyeceği, cevaplanması oldukça güç bir sorudur. Dahası, acaba, böyle bir muameleyle hak kazanılması, gerçekten bir “imtiyaz, yarar ya da ayrıcalık” anlamında mı olmaktadır? Bu sorun Anglo-Iranian ve Ambatielos olaylarında ortaya çıkmışsa da, olaylar Divan tarafından farklı bir şekilde çözümlendiği için açıklığa kavuşmamıştır¹⁴³.

Karşılaştığımız sorunun iki yönü vardır: Birincisi, tarafların birbirlerine hukukun genel işleyişi nedeniyle zaten sahip oldukları hakları bahşedip bahşedememeleri hususudur. Böyle bir fiil gerçekten “bahşetmek” anlamına gelecek midir? Burada, bahşetmek nedir sorusunun cevabını vermemiz gerekiyor. Bahşetmek, bir tarafın sahip olmadığı bir şeyin, o tarafa verilmesidir. Bir tarafın zaten sahip olduğu bir şeyin bir başkası tarafından bahşedilmesi mümkün değildir. Bunun zorunlu bir sonucu olarak, şu ifadeye ulaşıyoruz: Milletlerarası hukukun tanıdığı olduğu bir hakkın bahşedilmesi esasen bir deklarasyon ya da onayın özgün bir biçimi olarak yorumlanmak gerekir. Beyan edildiği metne verilen isim, kaleme alınış tarzı ne olursa olsun, böyle bir beyan, yargısal olarak işlevsel değil, deklaratif olacaktır. Sorunun ikinci yönü ise şöyledir: Bir bahşetmenin olduğunu düşünsek bile, böyle bir bahşetme sadece bahşedilen Devlete değil de, bu bahşetmenin konusu milletlerarası hukukun ilkeleri uyarınca muamelede bulunmanın doğurduğu bir hakkı oluşturması nedeniyle, tüm Devletlere veriliyorsa, bu bahşetme, “ayrıcalık, yarar ya da imtiyaz” anlamına gelecek midir? İlk bakışta, bir en çok gözetilen ulus kaydı iki Devlet arasında, (a) bunlardan birinin üçüncü bir Devlete, belirli bir hakkı bahşettiğini –ki bu bahşetme olmaksızın üçüncü Devletin bu hakka sahip olması mümkün olmayacaktır- ve (b) en çok gözetilen ulus kaydı ilişkisinin diğer tarafının bu bahşetmeyle birlikte aynı hakları alma hakkına sahip olmasını tasarlar. İşte bu, kaydın ayırım yapılmasını engelleyen temel amacını ortaya çıkarır¹⁴⁴.

¹⁴³ Bkz. **Infra.**, İkinci Bölüm. 4.1.1.

¹⁴⁴ Gerald FITZMAURICE. **The Law and Procedure of The International Court of Justice Vol. I**, Cambridge Grotious Publications Limited 1986 s. 327-8.

Ancak şöyle bir durumun da düşünülmesi de mümkündür: Böyle bir kayıt, hukuken ayırım yapmanın mümkün olmadığı bir alanda gerçekleşebilir. Bu durumda kaydın işlevi ne olacaktır? Rahatlıkla söylenebilir ki, bir andlaşma hükmünün yokluğunda bile, milletlerarası hukukun genel ilkeleri nedeniyle sahip olunan haklar açısından en çok gözetilen ulus kaydının yapabileceği herhangi bir şey yoktur. Çünkü böyle bir alanda “gözetilen” bir ülkenin veya ülkelerin bulunması mümkün değildir.

Devletlerin pek çoğunun, yaptıkları andlaşmalarda milletlerarası hukukun genel ilkelerinden doğan hakları zikrettikleri, sıklıkla karşılaşılan bir olaydır. İşte sözünü ettiğimiz sorun böyle bir durumda tartışma konusu olabilecektir. Böyle bir andlaşmayla, Devletler, milletlerarası hukukun öngördüğü bazı haklardan vazgeçebilir ya da bazı ihlalleri kabul edeceklerini kararlaştırabilirler. Veyahut, iki Devlet bir kuralın varlığı hakkında hemfikir olup, farklı yorumlara ulaşmış olabilir. Ancak bunlar, hiçbir şekilde bahşedilmiş haklar olamazlar; sadece, zaten mevcut olan kuralların ya da hakların kabul edildiğinin, verilen belirli bir yorumun bulunduğu beyanıdır. Bir imtiyaz sonucunda ortaya çıkan hak olmadıkları için de, en çok gözetilen ulus kaydı ile bunların talep edilmesi mümkün değildir¹⁴⁵.

2. KAYDIN UYGULAMA ALANI

Hangi alanlarda en çok gözetilen ulus kaydına başvurulacağını da incelemek gerekmektedir. Bu konuya, 22 Eylül 1924’de uzmanların, milletlerarası hukukun oluşturulması için Milletler Cemiyeti Meclisi’ne verdikleri raporda değinilmiştir. Hangi alanlarda en çok gözetilen ulus kaydına başvurulabileceği sorusuna raporun verdiği cevap şu şekildedir:

En geniş şekliyle denebilir ki, kayıt Devletin herkese açık (kamusal) bir şekilde bahşettiği tüm hak, ayrıcalık veya imtiyaza uygulanabilir, bireysel olarak verilmiş özel hak ya da ayrıcalıklara uygulanmaz. Örneğin Fransa [ABD’den] kendi vatandaşları için İngiliz vatandaşlarına verilmiş bazı ürünlerin düşük tarife oranlarıyla ithali ya da ABD’de gayrimenkul satın alma ya da

¹⁴⁵ *Ibid.*, s. 329.

Amerikan mahkemelerinde dava açma ya da ABD’de ikamet etme ayrıcalıklarını talep edebilir. Ancak ABD Hükümeti’nin bir İngiliz şirketiyle hammaddenin işlenmesi ya da bir İngiliz vatandaşına bir kamu arazisinin verilmesi durumunda bu hakka ortak olmayı talep edemez.

En çok gözetilen ulus kaydının kapsadığı yararlar, bir Devletin ticari işlerinden farklı olan idari faaliyetleri içinde bahsettikleridir.

Ticaret anlaşmalarındaki hükümler, bütün safhalarında endüstri ve ticaret araçlarını, faaliyetlerini, alanlarını ve konuları kadar geniş ve çeşitlendirilmiş olabilir. Aynı şekilde hakları korumak ve ulusların istekleri ve bireylerin bir milletlerarası ölçü hakkında ticari ve endüstriyel kalkınma içinde uygulamaları da bu şekildedir¹⁴⁶.

Dolayısıyla, bir Devletin kamusal bir hak olarak bahsettiği herhangi bir yarar, sınırsız bir en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında talep edilebileceğine göre, en çok gözetilen ulus muamelesine tabi ya da tabi olabilecek konuların bir listesini vermeye çalışmak da yersiz olacaktır.

Bununla birlikte, ticaret ve gümrük konuları en çok gözetilen ulus kaydının en çok kullanıldığı alanlardır. Bazı anlaşmalarda ticaret, denizcilik ve diğer bütün ekonomik konularla ilgili bütün meselelerle ilgili olarak en çok gözetilen ulus kaydı düzenlenmektedir. Bu durumlarda “genel kayıt” terimi kullanılmaktadır. Bütün gümrük konuları açısından en çok gözetilen ulus kaydının uygulanmasına en güzel örnek GATT gösterilmektedir. En çok gözetilen ulus kaydının düzenlendiği alanlarda en çok gözetilen ulus muamelesi de yer almaktadır. Sonuç itibariyle bu muamele kaydın bir sonucudur. Taşımacılık ve denizcilik alanlarında da kayda ve kayıt nedeniyle de en çok gözetilen ulus muamelesine yer verildiğini görmekteyiz. Bazı anlaşmalarda en çok gözetilen ulus muamelesini yabancıların askeri servisleriyle de ilgili olarak düzenlenmektedir¹⁴⁷.

¹⁴⁶ USTOR, First Report. **Op.cit.**, s. 171.

¹⁴⁷ USTOR, Third Report. **Op.cit.**, s. 167-168. Askeri amaçlı kullanıma, Japonya ve Yugoslavya arasında yapılan 28 Şubat 1959 tarihli “*Treaty of Commerce and Navigation [Ticaret ve Denizcilik Andlaşması]*” örnek olarak verilebilir.

3. EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS MUAMELESİ

3.1. Genel Olarak

Bir Devlet, en çok gözetilen ulus muamelesini, diğer bir Devletten sadece aralarında yürürlükte olan en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında talep edebilir. Diğer bir ifadeyle bir Devlet, en çok gözetilen ulus kaydınca en çok gözetilen ulus muamelesi için yetkilendirilmedikçe, muamele için talepte bulunamaz. Sadece andlaşmalar en çok gözetilen ulus muamelesini kurmaktadır. En çok gözetilen ulus muamelesini birkaç Devlete belirli alanlarda bahşeden Devletin, başka Devletlere aynı şekilde en çok gözetilen ulus muamelesini tanımayı ret etmesi, genel ayırım yapma yasağı kapsamındaki milletlerarası yükümlülüklerini ihlal ettiği anlamına gelmemektedir¹⁴⁸.

En çok gözetilen ulus muamelesinin tanımı MHK Nihai Tasarı madde 5’de şu şekilde düzenlenmiştir:

En çok gözetilen ulus muamelesi, bahşeden Devletin faydalanan Devlete, veya o Devletle belirli ilişkileri olan şeylere veya kişilere, bahşeden Devletin üçüncü bir Devlete veya bu üçüncü Devletle aynı şekilde ilişkide olan şeylere veya kişilere uyguladığı muameleden daha az olmayacak şekilde gerçekleştirdiği muameledir¹⁴⁹.

Maddede yer alan “daha az olmayacak şekilde” ifadesinden, üçüncü Devlete tanınan muamelenin aynısının, faydalanan Devlete bahşeden Devlet tarafından en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında verilmesidir. Bahşeden Devlet tarafından üçüncü Devlete verilen ayrıcalıklı muamele en çok gözetilen ulus muamelesini içerdiğinde, bahşeden Devlet tarafından faydalanan Devlete tanınan ayrıcalıklı muamele tamamen üçüncü Devlete tanınan muameleyle uyumlu olmalıdır.

En çok gözetilen ulus muamelesi tanımı yapılırken Komisyon özellikle “verme” fiilini ve diğer dillerdeki karşılığını bahşeden Devletin faydalanan Devlete uyguladığı

¹⁴⁸ USTOR, Third Report, *Op.cit.*, s. 168.

¹⁴⁹ WATTS, *Op.cit.*, s. 1808.

muameleye atıf yaparken ve “genişletme” filini ve diğer dillerdeki karşılığını da bahşeden Devletin üçüncü Devlete uyguladığı muameleye atıf yaparken kullanmıştır¹⁵⁰. Komisyonun “kişiler veya şeyler” ifadesi ile ne anlatmak istediği, Tasarı maddelerinin yorumlarından çıkarılacak bir sonuçla, “muamelenin amacını meydana getirecek herhangi bir kişi ve şey” olarak belirlenebilir¹⁵¹.

En çok gözetilen ulus muamelesinin bazı tanımlarında, en çok gözetilen ulus muamelesinin herhangi bir üçüncü Devlete bahşedilmiş veya ilerde bahşedilecek olanla eşit ya da ondan daha aşağı olmamak zorunda olduğu belirtilmektedir¹⁵².

En çok gözetilen ulus muamelesi genellikle sadece üçüncü Devlete anlaşmanın yapıldığı zamanda tanınan muamelenin seviyesiyle değil, fakat aynı zamanda üçüncü Devlete verilen muamelenin seviyesinde sonradan meydana gelen bütün değişikliklerle de ilgilidir¹⁵³.

3.2. En Çok Gözetilen Ulus Muamelesinin Yasal Dayanağı

Hiçbir Devlet, bir Devlet en çok gözetilen ulus muamelesinde bulunma konusunda milletlerarası bir yükümlülük üstlenmediği sürece, ondan bu muameleyi alamaz. Burada milletlerarası bir yükümlülüğün kasıt, bir anlaşmada bu yükümlülüğe uygun davranmayı Devletin kabul etmesidir. Sonuç itibarıyla en çok gözetilen ulus kaydı bir anlaşma ile düzenlenmektedir ve en çok gözetilen ulus muamelesi de sözü geçen kaydın bir sonucudur.

En çok gözetilen ulus muamelesini kazanma, bahşeden Devletin faydalanan Devlete karşı olan çeşitli yasal yükümlülüklerinden oluşmaktadır. Bahşeden Devlet, faydalanan Devlete herhangi bir üçüncü Devlete geçmişte bahşettiği ve gelecekte

¹⁵⁰ WATTS, *Op.cit.*, s. 1809.

¹⁵¹ *Ibid.*, s. 1810.

¹⁵² USTOR, Third Report, *Op.cit.*, s. 167.

¹⁵³ OPPENHEIM, *Op.cit.*, s. 1330.

bahşedeceği bütün imtiyazları tanımayı kabul etmektedir. En çok gözetilen ulus muamelesinin tanınmasını sağlayan en çok gözetilen ulus kaydı bir andlaşma yükümlülüğüdür. En çok gözetilen ulus kaydını düzenleyen andlaşma kapsamında bir hakkın bahşeden Devlet tarafından üçüncü bir Devlete bahşedilmedikçe en çok gözetilen ulus muamelesinin etkisi olmamaktadır, uygulanmamaktadır¹⁵⁴.

En çok gözetilen ulus muamelesinin yasal dayanağı MHK Nihai Tasarı Maddelerinde şu şekilde düzenlenmiştir:

İş bu maddelerdeki hiçbir şey, bir Devletin başka bir Devlet tarafından- bu Devlet tarafından yüklenilmiş milletlerarası bir yükümlülük olmadıkça- en çok gözetilen ulus muamelesine mazhar kılınmasını gerektirmez¹⁵⁵.

En çok gözetilen ulus muamelesini bir Devlete tanıma, Devletlerin eşit ve egemen olması ve hareketlerinde özgür olmaları kuralına uygun olarak oluşmaktadır. Bu özgürlük, aynı Devletlere özel yardımlar bahşetme hakkını da içermektedir. Bu hak, genel bir yükümlülük olan ayırım yapmama ilkesine ters düşmemektedir. Genel olan Devletler arasında ayırım yapmama ilkesi, başka Devletlerle andlaşma yapmakla ihlal edilmemektedir.

En çok gözetilen ulus kaydıyla en çok gözetilen ulus muamelesine ilişkin herhangi bir söz verilmedikçe, hiçbir Devletin bu muameleyi talep etme hakkının olmadığı genel kabul görmüştür¹⁵⁶. En çok gözetilen ulus kaydı bir andlaşma hükmüdür ve en çok gözetilen ulus muamelesi iddiası için temel oluşturmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, günümüzde bile bu şekilde iddiaların, yani en çok gözetilen ulus muamelesi talebini içeren iddiaların temeli olarak sözlü andlaşmaların gösterilmesinin mümkün olmadığını belirtebiliriz.

¹⁵⁴ OPPENHEIM, *Op.cit.*, s. 1327.

¹⁵⁵ WATTS, *Op.cit.*, s. 1815.

¹⁵⁶ WATTS, *Op.cit.*, s. 1815.-1816; HYDER, *Op.cit.*, s. 33.

Ne en çok gözetilen ulus muamelesi ne de ulusal muamele olan genel bir ifadenin geçerliliği, diğer Devletten, bu Devletin ayrıcalığı vermeye ilişkin tartışmasız bir hukuksal yükümlülüğü olması durumunda talep edilebilir¹⁵⁷.

“İkinci bir Devlet tarafından yüklenilen milletlerarası yükümlülükler” ifadesinin özellikle yer almasının nedeni, anlaşmazlık konusu olan yükümlülüğün, milletlerarası niteliğe sahip olmayan, Devletleri veya özel kişileri içeren anlaşmalardan değil de, milletlerarası andlaşmadan kaynaklandığının açıkça ortaya konmak istenmesidir. Yani kayıt, milletlerarası hukuk çerçevesinde yüklenilen yükümlülükler ışığında değerlendirilmelidir. Sonuç itibariyle bir andlaşma ile bir Devlet diğer bir Devletten en çok gözetilen ulus muamelesini talep etme hakkını kazanmaktadır fakat bu muamelenin sınırı milletlerarası hukukun sınırlarını geçemez. Devletler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde temel alınan, milletlerarası hukuk kurallarıdır. Bu kuralların dışında olan bir hususta hiçbir Devlet talepte bulunamaz. En çok gözetilen ulus kaydı ile ilgili maddelerin kapsamının dışında oluşan, uyulması gereken bir milletlerarası yükümlülüğün olmadığı durum için, bir hükümlerle, en çok gözetilen ulus muamelesinin uygulanmasının talep edilemeyeceği düzenlenebilir. Bu şekildeki maddelerin amacı sadece, eğer böyle bir kayıt olursa kayda başvuru ve kaydın uygulanma kurallarını belirtmek olabilir. Bu niteliğiyle hüküm, Devletlerin birbirlerinden en çok gözetilen ulus muamelesini hangi şartlar altında talep edebileceklerini düzenleyen bir madde değildir¹⁵⁸.

3.3. En Çok Gözetilen Ulus Muamelesinin Kaynağı ve Kapsamı

Faydalanan Devletin bahşeden Devletten en çok gözetilen ulus muamelesi talep etme hakkı, bahşeden Devletle faydalanan Devlet arasında yapılan, yürürlükte olan ve en çok gözetilen ulus muamelesini içeren andlaşmadan kaynaklanmaktadır¹⁵⁹.

¹⁵⁷ USTOR, Sixth Report, *Op.cit.*, s. 3.

¹⁵⁸ WATTS, *Op.cit.*, s. 1816-1817.

¹⁵⁹ USTOR; Sixth Report, *Op.cit.*, s. 3.

En çok gözetilen ulus muamelesinin kaynağı ve kapsamı MHK Nihai Tasarı Maddelerinde şu şekilde düzenlenmiştir:

1. Faydalanan Devletin en çok gözetilen ulus muamelesi hakkı, sadece, bahşeden Devlet ve faydalanan Devlet arasında yürürlükte olan ve en çok gözetilen ulus kaydı veya en çok gözetilen ulus muamelesi hakkındaki kayıttan oluşabilir.

2. Faydalanan Devletin veya onunla belirli ilişkide bulunan kişi veya şeylerin yararına olan en çok gözetilen ulus muamelesi, bahşeden Devletin üçüncü Devlete veya bu Devletle aynı şekilde ilişkide olan kişi veya şeylere uyguladığı muameleyle belirlenmiştir¹⁶⁰.

Faydalanan Devlete tanınan en çok gözetilen ulus muamelesinin kapsamı, bahşeden Devletin üçüncü Devlete tanıdığı muamele ile aynı düzeydedir. Birinci fıkrada ise faydalanan Devletin en çok gözetilen ulus muamelesi talebinde bulunması için bahşeden Devletle arasında devam eden bir en çok gözetilen ulus kaydı veya muamelesinin olması gerektiği bir daha vurgulanmıştır. Diğer bir deyişle bu tarzdaki kayıtlar faydalanan Devletin haklarının kaynağını oluşturmaktadır. Maddenin yorumuna baktığımızda da ilk ifade edilen şeyin bu maddenin en çok gözetilen ulus kaydının temel yapısını oluşturduğunun vurgulandığını görmekteyiz¹⁶¹.

1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 36. maddesinde “Üçüncü Devletler için haklar öngören andlaşmalar” başlığı altında düzenleme yapılmıştır. Maddenin 1. fıkrasına göre;

Bir andlaşmanın tarafları andlaşmanın bir hükmünün ya üçüncü bir Devlete veya o Devletin mensubu olduğu Devletler grubuna, ya da bütün Devletlere, bir hak verilmesini kast ettiyse ve üçüncü Devlet buna rıza gösterirse, üçüncü Devlet için andlaşmanın bu hükmünden o hak doğar. Üçüncü Devletin rızası, aksi belirtilmediği sürece farz edilir, meğer ki andlaşma başka türlü öngörsün¹⁶².

Bu maddenin birinci fıkrası için yapılan 1966 tarihli tasarı metninin yorumunda, söz konusu hükmün “*en çok gözetilen ulus sistemi altındaki Devletlerin çıkarlarını*

¹⁶⁰ *Ibid.*, s. 1817.

¹⁶¹ WATTS, *Op.cit.*, s. 1817.

¹⁶² GÜNDÜZ, *Op.cit.*, s. 191.

etkilemeyeceği” belirtilmiştir¹⁶³. Dolayısıyla, üçüncü Devletin haklarını düzenleyen bu genel hükmün sonuçları en çok gözetilen ulus kaydının uygulandığı durumlarda, ilgili Devletlerin çıkarlarını etkilemeyecek şekilde yorumlanacaktır.

Faydalanan Devletin en çok gözetilen ulus muamelesi hakkı, bahşeden Devletin bir ya da daha fazla Devletle yapacağı veya yaptığı ve kendi ilişkileri ile sınırlayan herhangi bir andlaşmadan etkilenmez¹⁶⁴.

Bahşeden Devlet ile bir üçüncü Devlet arasında yapılan andlaşma, iki taraflıdır ve kendi ilişkileri içinde yükümlülükler doğurmaktadır. Bu iki Devlet arasındaki andlaşma, bahşeden Devlet ve faydalanan Devlet arasındaki ilişki için yükümlülük doğurmamaktadır. Diğer bir deyişle bu ikili andlaşma, bahşeden Devletle üçüncü Devlet arasındaki, eylem yaratan hükümden (“andlaşma hükmü”) başka bir şey değildir¹⁶⁵.

4. EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS KAYDI ALTINDAKİ HAKLAR

4.1. En Çok Gözetilen Ulus Kaydı Altındaki Hakların Kapsamı ve Kazanılması

En çok gözetilen ulus kaydının, faydalanan Devlet açısından bir talep hakkı doğurabilmesi için, bahşeden Devletin üçüncü Devlete tanımış olduğu yararların, kaydın ilgili olduğu konuyla aynı olması gerekmektedir.

En çok gözetilen ulus kaydı altındaki hakların kapsamı ve kazanılması, MHK Nihai Tasarı Maddeleri’nin 9. ve 10. maddelerinde şu şekilde yer almaktadır:

MADDE 9

¹⁶³ WATTS, *Op.cit.*, s. 1819.

¹⁶⁴ USTOR, Sixth Report, *Op.cit.*, s. 5.

1. Faydalanan Devlet, en çok gözetilen ulus kaydı altında sadece, kendisi veya kendisiyle belirli ilişkide olan kişiler veya şeyler için, kaydın konularının sınırları içinde olan hakları kazanır.

2. Faydalanan Devlet birinci paragraf altındaki hakları sadece, kayıta belirtilen veya konusundan doğrudan çıkan kişi veya şeyler bakımından kazanabilir¹⁶⁶.

MADDE 10

1. En çok gözetilen ulus kaydı altında faydalanan Devlet en çok gözetilen ulus muamelesi haklarını, sadece eğer bahşeden Devlet kaydın konusunun sınırları içinde, üçüncü bir Devlete muameleyi verirse kazanabilir.

2. Bahşeden Devlet sadece kendisiyle belirli ilişkisi olan kişiler veya şeylerle ilgili olarak paragraf 1 altındaki hakları şu şekilde kazanabilir:

bahşeden Devlet tarafından kendilerine verilen muameleden yararlanan üçüncü Devletle belirli ilişkide bulunan şeyler veya kişilerle aynı kategoriye aitseler ve

yukarıdaki paragrafta atıf yapılan üçüncü Devlet ile kişiler ve şeyler arasındaki ilişkinin aynısına, faydalanan Devletle aralarında sahipeler¹⁶⁷.

4.1.1. En Çok gözetilen Ulus Kaydının Konusu Bakımından Kapsamı

En çok gözetilen ulus kaydı kapsamında talep edilen hakların konusunun, kaydı içeren andlaşmanın konusuyla aynı olması gerekmektedir. Örneğin, A Devleti ve B Devleti arasında yapılan bir ticaret andlaşmasında, bir en çok gözetilen ulus kaydının düzenlendiğini düşünelim. Kayıt nedeniyle A, B'den, B'nin diğer Devletlere verdiği muameleleri talep etme hakkını kazanmıştır. B Devleti, C Devleti'ne, aralarında yaptıkları bir andlaşmayla veya başka bir şekilde, suçluların iadesini talep etme hakkını verdiği takdirde bu durum, A'ya, B'den bir suçlunun iadesini isteme hakkını vermez. B bu hakkı C'ye, bir andlaşma sonucu veya gönüllü olarak vermiş olabilir, fakat bu

¹⁶⁵ WATTS, *Op.cit.*, s. 1819-1820.

¹⁶⁶ *Ibid.*, s. 1820.

¹⁶⁷ *Ibid.*, s. 1821.

sonucu değiştirmez. Bunun nedeni, kaydın sadece, iki Devletin andlaşmalarına kaydı koyarken tasarladıkları konularla ilgili olarak uygulanabilmesidir¹⁶⁸.

Dolayısıyla, kayıttaki ve muameleyi talep ederken gönderme yapılan üçüncü Devletle yapılmış olan andlaşmadaki konu veya konu kategorileri aynı olmak zorundadır: bir konu veya konu kategorisi hakkında bahşedilen en çok gözetilen ulus kaydı, başka bir Devlete farklı konuyla veya konu kategorileriyle bağlantılı olarak bahşedilen muameleden yararlanma hakkını vermemektedir. En çok gözetilen ulus kaydı altındaki hakların kapsamı, kaydın düzenlendiği konu veya konularla sınırlıdır¹⁶⁹.

Bu ilke, genel bir kural olarak benimsenmiş ve milletlerarası yargı organlarında, hakem kurullarında kabul görmüş ve diplomatik teamül de bu kural uyarınca gelişme göstermiştir. Kural açık olmasına ve böyle genel bir kabul görmesine rağmen, kaydın kapsamının belirlenmesi ile ilgili bazı anlaşmazlıklar da ortaya çıkmıştır. Basit bir kuralın uygulamasının zaman zaman ne kadar zor olabileceğini gösteren, konuyla ilgili birkaç olayı örnek vermek istiyoruz.

Anglo-Iranian Oil Company Olayı'nda¹⁷⁰ İngiltere, İran'la yapmış olduğu 1857 ve 1903 tarihli, en çok gözetilen ulus kaydı içeren ticaret andlaşmalarına dayanarak, İran'ın

¹⁶⁸ McNAIR, *Op.cit.*, s. 287.

¹⁶⁹ FITZMAURICE, *Op.cit.*, s. 324.

¹⁷⁰ Anglo-Iranian Oil Company Case Adı geçen davanın karar tarihi 22 Temmuz 1952'dir. "International Court Of Justice Case Summaries", <www.icj-cij.org/icjwww/decisions/summaries520722.htm>, B.T.:07.10.2001.

Söz konusu anlaşmazlığa neden olan olay şöyle özetlenebilir: 1933 yılının Nisan ayında İran hükümeti ile Anglo-Iranian Oil Company (İngiliz-İran Petrol Şirketi) arasında bir andlaşma imzalanmıştır. 1951 yılının Mart, Nisan ve Mayıs aylarında ise İran'da, petrol endüstrisinin millileştirilmesi ilkesini ilan eden ve bu ilkenin hayata geçirilmesi prosedürlerini açıklayan yasalar kabul edilmiştir. Bu yasaların sonucunda İran ve Şirket arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. İngiltere İran'ı, diplomatik koruma hakkına dayanarak, 26 Mart 1951'de Divan'a şikayet etmiştir. İran ise Divan'ın yargı yetkisi olmadığını ileri sürmüştür. 22 Temmuz 1952 tarihli kararında Divan, yargı yetkisinin olmadığını karar vermiştir.

Bu karar için Divan'ın temel aldığı metin, İran'ın zorunlu yargıyı kabul ettiği 1932 tarihli Deklarasyondur. Bu Deklarasyona göre zorunlu yargı, ancak İran tarafından kabul edilmiş bir andlaşma ya da sözleşmenin uygulanmasından doğan anlaşmazlıkların varlığında söz konusu olacaktır. Ancak İran bunun sadece Deklarasyondan sonraki sözleşmeler için geçerli olduğunu iddia etmiş, İngiltere ise buna karşı, daha önceki sözleşmelerin de Divan'ın önüne getirilebileceğini öne sürmüştür. Bu durum için Divan, andlaşmanın makul yorumundan, ancak Deklarasyon sonrasındaki andlaşmalar için zorunlu yargı uygulamasının kabul edilebileceğini, bunun dışındaki bir sonuca ulaşılabilmesi için, açık bir andlaşma hükmünün varlığının gerektiğine karar vermiştir.

1934 yılında Danimarka ve İsviçre ile, 1937 yılında da Türkiye ile yapmış olduğu andlaşmalara gönderme yaparak, başka Devletlere tanımış olduğu zorunlu yargılama hakkına sahip olduğunu iddia etmiştir. Divan, dipnottaki karar özetinde de belirttiğimiz gibi, İngiltere'nin diğer gerekçelerini bu iddiayı reddetmek için yeterli görmüş, bununla birlikte, ayrıntılarına girmeden, en çok gözetilen ulus kaydının kapsamı hakkında kısa bir açıklamada bulunmuştur:

Divan, 1857 ve 1903 tarihli Andlaşmalarda yer alan en çok gözetilen ulus kaydının, iki Hükümet arasındaki yargısal konularla bir ilgisi olmadığını gözlemlemekle yetinir¹⁷¹.

En çok gözetilen ulus kaydını düzenleyen bir andlaşmanın tarafları, kendi egemenliklerinden dolayı en çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki hakları sınırlamakta serbesttirler. Kaydı içeren andlaşmanın taraflarının, en çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki hakları, genellikle konu veya alan açısından sınırladıkları görülmektedir.¹⁷²

Ambatielos Olayı'nda¹⁷³ ise Milletlerarası Adalet Divanı (MAD), en çok gözetilen ulus kaydının kapsamı ile ilgili bir karar vermeyeceğini, ancak başka nedenlerden dolayı olayda hakeme gidilmesi gerektiğini söylemiştir. Buna karşın dört yargıç yazmış

Deklarasyon öncesindeki andlaşmaları, zorunlu yargı kapsamından bu şekilde çıkaran Divan, daha sonra İngiltere'nin 1857 ve 1903 tarihli İngiltere-İran ticaret andlaşmalarında yer alan en çok gözetilen ulus kaydı uyarınca, İran'ın, 1934 yılında Danimarka ve İsviçre'ye, 1937 yılında da Türkiye'ye tanımış olduğu haklardan (İngiltere'nin iddia ettiği zorunlu yargılamadan), milletlerarası hukuk ilkeleri ve uygulamaları uyarınca kendisini yararlandırmadığı yönündeki iddiasını ele almış; yine aynı gerekçeyle, yani dayanak yapılan 1857 ve 1903 tarihli andlaşmaların, 1932 tarihli Deklarasyondan önce olması nedeniyle, bu iddiayı da reddetmiştir.

¹⁷¹ I.C.J., Reports, s. 110. Aktaranlar: McNAIR, **Op.cit.**, 290; WATTS, **Op.cit.**, 1821-2; FITZMAURICE, **Op.cit.**, 325.

¹⁷² USTOR, Sixth Report, **Op.cit.**, s. 12.

¹⁷³ *Ambatielos Case*, MAD, 19 Mayıs 1953 tarihli kararı. Bkz. International Court of Justice, "Case Summaries - Ambatielos Case"

<www.icj-cij.org/icjwww/idecisions/isummaries/iguksunmary530519.htm>, B.T. 23.10.2001

Ambatielos Davasında taraflar Yunanistan ile, İngiltere'dir. Başvuru Yunan Hükümeti tarafından yapılmıştır. Uyuşmazlık, Yunanistan ve Birleşik Krallık arasında ortaya çıkmıştır. Olay adını, gemi sahibi olan Yunanistanlı Nicholas Eustache Ambatielos'dan almıştır. Yunanistan hükümeti, vatandaşlarından birisi olan Ambatielos'un olayını üstlenmiş ve mevcut uyuşmazlıkta; 1886 (*Treaty of Commerce and Navigation between the United Kingdom of Great Britain and Ireland and Greece*) ve 1926 (*The Declaration Accompanying the Treaty of Commerce and Navigation between Great Britain and Greece*) yıllarında yapılan İngiliz-Yunan Sözleşmeleri uyarınca, hakeme gidilmesi gerektiğini belirtmiştir.

“Yargıyla ilgili düzenlemenin” tek başına düşünüldüğünde “ticaret ve denizcilik”ten farklı bir konu olduğu doğrudur ancak tüccarların haklarının korunması ile ilgili olarak düşünüldüğünde böyle olması zorunlu değildir. Tüccarların haklarının korunması, doğal olarak ticaret ve denizcilik anlaşmalarıyla değinilen konulardandır.

Dolayısıyla yargıyla ilgili düzenlemenin, bu hakların korunması ile ilgili olduğu kadarıyla, en çok gözetilen ulus kaydının uygulama alanından zorunlu olarak çıkarılması gerektiği söylenemez, zira bu kayıt “ticaret ve denizcilikle ilgili tüm konuları” içermektedir. Sorun, ancak Âkid Tarafların, Andlaşmanın makul bir yorumundan çıkarılabilecek niyetleri çerçevesinde çözülebilir¹⁷⁸.

Komisyon söz konusu en çok gözetilen ulus kaydı tanıyan maddenin, somut uyuşmazlıktaki yargı düzenlemesiyle ilgili iddia için herhangi bir hüküm içermediği sonucuna varmışsa da¹⁷⁹ Fitzmaurice bu yorumu spekülasyona yol açabileceği nedeniyle eleştirmektedir. Ona göre, bu görüş kabul edildiği takdirde, âkit tarafların, ticari hakların hukuki olarak korunmasını, ticari olmayan hukuksal haklardan daha ayrıcalıklı, üstün bir konuma koydukları gibi bir yorumun çıkarılabilmesi mümkün olacaktır. Hükümetlerin böyle bir niyetlerinin olduğuna kanaat getirmek ise kolay değildir¹⁸⁰.

En çok gözetilen ulus kaydı kapsamında, faydalanan Devlet kaydın konusuyla ilgili olan ve kaydın kapsamında bulunan haklar dışında başka haklar talebinde bulunamaz¹⁸¹.

4.1.2. En Çok Gözetilen Ulus Kaydının Kişi veya Şeyler Bakımından

Kapsamı

Faydalanan Devletin hakkı konu bakımından iki şekilde sınırlandırılmıştır. Bunlardan biri belli bir konuya gönderme yaptığı için kaydın kendisidir. İkincisi ise

¹⁷⁸ WATTS, *Op.cit.*, s. 1822.

¹⁷⁹ WATTS, *Op.cit.*, 1823; L. LAUTERPACHT, (Haz.), “V. For Other Breaches of Contractual Obligations”, *International Law Reports - Annual digest and reports of public international law cases*. Vol:23, 1956. s. 313-4.

¹⁸⁰ FITZMAURICE, *Op.cit.*, s. 326.

¹⁸¹ USTOR, Sixth Report, *Op.cit.*, s. 5.

bahşeden Devletin üçüncü Devlete vermiş olduğu haklardır. Faydalanan Devletin, en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında kişi veya şeyler bakımından talepte bulunabilmesi de, aynı olmamakla birlikte benzer bir görünüm sunmaktadır. Kaydın, söz konusu kişi, ürün, gemi vb. şeyleri içermesi mümkündür, ancak kayıt bu şekilde düzenlenmemiş olabilir. Kayıt, faydalanan Devletin, en çok gözetilen ulus kaydına, gümrük yükümlülükleri ya da ticaret, gemicilik gibi alanlar bakımından sahip olduğunu, en çok gözetilen ulus muamelesinin verildiği kişi veya şeyleri özgülemeyen belirtebilir. Bu tip durumlarda kaydın uygulama alanı, dolaylı olarak, faydalanan Devletin bu hakları çıkarına kullanabileceği kişi veya şeyler grubuna işaret eder¹⁸².

Faydalanan Devlet, en çok gözetilen ulus muamelesini sadece, bir üçüncü Devletin hakları altındaki yardımları içeren belli bir muameleyi alan veya alma hakkı verilen kişiler veya şeyler kategorisinde iddia edebilir. Bundan başka, en çok gözetilen ulus muamelesini iddia eden kişiler veya şeylerin faydalanan Devletle ilişkileri, üçüncü Devletle ilişkide bulunan kişiler veya şeylerle aynı olmalıdır. Bu ilişkide bulunandan kastedilmek istenen, vatandaşlar, ülkede ikamet edenler, ülkeye yerleşmiş şirketler, ülke hukukuna göre kurulmuş şirketler, vatandaşlar tarafından kontrol edilen şirketler, ithal edilen mallar, ülkede imal edilen mallar, ülke orijinli ürünler gibi kişi ve şeylerdir¹⁸³.

En çok gözetilen ulus muamelesi ürünlerle ilgili olduğu zaman “benzer ürünler” tabiri kullanılmaktadır. Genellikle benzer ürünler için en çok gözetilen ulus muamelesine başvurulmaktadır¹⁸⁴. Nihai Tasarı madde 10, aynı kategorideki şeylere gönderme yaparken, dolaylı olarak tartışmalı “benzer kalemler” veya “benzer ürünler” kavramlarıyla ilgili kuralı da belirtmektedir. Ticari andlaşmalar, çoğunlukla açık bir şekilde, gümrük yükümleri ya da diğer ücretler konusunda faydalanan Devletin ürünlerinin, mallarının vs., üçüncü Devletin benzer ürünlerine vs. sağlanmış olan ayrıcalıklardan yararlanacağını belirtir. Böyle bir açık ifadenin yokluğunda bile, faydalanan Devlet, sadece kayıta belirtilmiş olan veya üçüncü Devletin, en çok

¹⁸² WATTS, *Op.cit.*, s. 1828.

¹⁸³ *Ibid.*, s. 1828.

¹⁸⁴ Restatement of The Law, *Op.cit.*, s. 272.

gözetilen ulus muamelesinin kapsamında olan ürünleriyle aynı kategoride bulunan ürünler için en çok gözetilen ulus muamelesini talep edebilir¹⁸⁵.

4.2. En Çok Gözetilen Ulus Kaydı Kapsamında Hakların Ortaya Çıkması

İki unsurun varlığı, bir şartsız en çok ulus kaydının işlerliğe geçirilmesi için asıldır:

- a) yürürlükte olan bir andlaşmanın içinde düzenlenmiş geçerli bir kayıt ve,
- b) bahşeden Devlet tarafından üçüncü bir Devlete bir muamele tanınması.

Tazminat veya karşılıklı muamele şartını konu etmiş bir kayıt için üçüncü bir unsur daha gerekmektedir:

- c) tazminata veya karşılıklı muameleye uyulması.

En çok gözetilen ulus kaydı kapsamında ortaya çıkan haklar Nihai Tasarı madde 20' de düzenlenmiştir. Maddeye göre:

1. Faydalanan Devletin, kendisi veya onunla belirli ilişkide bulunan kişi veya şeyler için sahip olduğu en çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki bir tazminat şartına bağlanmamış en çok gözetilen ulus muamelesi, bahşeden Devletin üçüncü Devlete veya bu Devletle aynı ilişkideki kişi veya şeylere ilgili muamele tanıdığı anda ortaya çıkar.

2. Faydalanan Devletin, kendisi veya onunla belirli ilişkide bulunan kişi veya şeyler için sahip olduğu en çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki bir tazminat şartına bağlanmış en çok gözetilen ulus muamelesi, bahşeden Devletin üçüncü Devlete veya bu Devletle aynı ilişkideki kişi veya şeylere ilgili muamele tanıdığı ve kararlaştırılmış tazminat faydalanan Devlet tarafından bahşeden Devlete verildiği anda ortaya çıkar.

¹⁸⁵ *Ibid.*, s. 1829.

3. Faydalanan Devletin, kendisi veya onunla belirli ilişkide bulunan kişi veya şeyler için sahip olduğu en çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki karşılıklılık şartına bağlanmış bir en çok gözetilen ulus muamelesi. Devletin üçüncü Devlete veya bu Devletle aynı ilişkideki kişi veya şeylere ilgili muamele tanıdığı ve kararlaştırılmış karşılıklı muamele faydalanan Devlet tarafından bahşeden Devlete tanıdığı anda ortaya çıkar¹⁸⁶.

Tazminat şartını konu etmemiş bir kaydın varlığı durumunda, faydalanan Devletin hakkının meydana geldiği an, bahşeden Devletin bir üçüncü Devlete ilgili muameleyi tanıdığı andır. Tazminat veya karşılıklı muamele şartını konu etmiş bir kaydın varlığı durumunda, kaydın işler bir duruma gelme anı, son iki unsurun, yani ilgili muamelenin tanınması ve karar verilen tazminatın veya karşılıklı muamelenin yerine getirilmesi bir arada olduğu zamandır. Birinci unsur yani geçerli ve yürürlükteki bir andlaşmanın varlığı, bir veri olarak kabul edilmiş, dolayısıyla maddede buna değinilmemiştir¹⁸⁷.

4.2.1. Kaydın Geçmişe Etkisi

En çok gözetilen ulus kaydı, âkit Devletler tarafından aksi kararlaştırılmadıkça, kaydı içeren andlaşmanın yürürlüğe girmesinden önce ve sonra üçüncü bir Devlete vermiş olan yararlardan açıkça etkilenmektedir. Çünkü, kaydın amacı, faydalanan Devleti üçüncü Devletle aynı düzeye getirmektir. Kaydın sadece gelecekteki hukuksal durumlarla sınırlanması kötü niyetli bir eylem olacaktır. Bir *pro futuro* (gelecek için) ya da geçmişe yönelik kaydın varlığına ilişkin yorum, bu şüphe götürmez bir tarzda ifade edilmedikçe geçerli sayılamaz. Diğer bir deyişle kayıt, faydalanan Devlete, geçmişte ve gelecekte bahşedilmiş tüm avantajları vermelidir¹⁸⁸.

En çok gözetilen ulus kaydının işlemeye başlamasıyla faydalanan Devletin, yani haklarını, faydalanan Devlet vasıtasıyla kazanan kişilerin geçmişteki durumlarının etkilenip etkilenmeyeceği tartışma konusu olabilir. Başka bir deyişle, hakların uygulanması en çok gözetilen ulus kaydını içeren andlaşmadan itibaren mi yoksa en çok

¹⁸⁶ *Ibid.*, s. 1872-3.

¹⁸⁷ *Ibid.*, s. 1873.

¹⁸⁸ *Ibid.*, s. 1874.

gözetilen ulus muamelesini sağlayan yeni andlaşmadan itibaren mi söz konusu olacaktır? Eğer birinci olasılık kabul edilirse faydalanan Devletin vatandaşları üçüncü Devlete daha önceden bahşedilmiş faydaları talep edebilecekler, ancak bu muamele en çok gözetilen ulus kaydını içeren andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinde etkili olacaktır. Eğer ikinci olasılık kabul edilirse, faydalanan Devletin vatandaşları üçüncü Devletle aynı duruma sahip olacak ve kaydı içeren andlaşmanın yürürlüğe girmesinden önceki faydaların da kendilerine uygulanmasını isteyebileceklerdir. İkinci durumda faydalanan Devletin vatandaşları kaydı içeren andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihine oranla geriye yürüyen bir uygulamaya hak kazanmış olacaklardır¹⁸⁹. Dolayısıyla en çok gözetilen ulus kaydının verilmiş olması, faydalanan Devletin ya da bu Devletin vatandaşlarının, üçüncü Devlete daha önce bahşedilmiş olan hakları talep etmelerini sağlar. Ancak bunun anlamı, faydalanan Devletin ya da vatandaşlarının, kaydın yer aldığı andlaşmadan önceki hukuksal durumları (ticari ilişkileri vb.) için herhangi bir (kayıt kapsamındaki) talepte bulunmasının mümkün olması demek değildir.

4.2.2. Hakkın Kazanımında Üçüncü Devletin Etkisi Konusu

Faydalanan Devletin en çok gözetilen ulus muamelesini talep edebilmesi için, üçüncü Devletin kendisine tanınmış olan yararları talep etmiş olmasının ya da yararların, hakların fiilen kullanılmış olmasının gerekli olup olmadığı da tartışma konusudur. Bu durumu bir örnekle açıklayabiliriz: Düşünelim ki Türkiye, A Devleti ile yaptığı andlaşma kapsamında en çok gözetilen ulus muamelesi talep etme hakkına sahip olmuştur. A Devleti ve B Devleti arasında olan bir andlaşma nedeniyle de B Devleti, A Devletinden kendisi ve vatandaşları için belli muamele, örneğin gelir vergisinden veya çalışma yerleriyle ilgili belli muamelelerden istisna, taleplerinde bulunma yetkisine sahip olmuştur. Bu durumda Türkiye, B Devletinden dolayı A Devletinden muameleyi ne zaman isteyebilecektir? Hemen mi, yoksa B Devleti andlaşmayla kazanmış olduğu bu hakkı kullandığında mı? Bu soruya cevap verirken iki görüşün ortaya çıkması mümkündür. Birinci görüşe göre, Türkiye bu muameleyi talep etme hakkını, ancak B

¹⁸⁹ *Ibid.*, s. 1874-5.

Devleti veya vatandaşları bu muameleyi fiilen uygulamaya başladığı zaman elde eder. Bu görüş Türkiye'nin talep hakkını B'nin elinde tutmaktadır ve konunun B için taşıdığı öneme bağlamaktadır. Örneğin, B'nin A'nın topraklarında ikamet etmekte olan ve vergilendirilebilir bir gelire sahip olan herhangi bir vatandaşı olmayabilir. İkinci görüşe göre ise, Türkiye ile olan andlaşmadaki en çok gözetilen ulus kaydı, kendiliğinden ve kesin olarak, onu ve vatandaşlarını bütün haklarla, andlaşma yürürlükte olduğu zaman içinde B ve vatandaşlarına ait olan, bu hakların gerçekte kullanılıp kullanılmadığına bakılmaksızın, yani B'nin hakları talep ettiğine veya talep etmeyi ihmal ettiğine veya onları talep etmesine gerek olup olmadığına bakmaksızın, yetkilendirmektedir¹⁹⁰. İkinci görüş çerçevesinde hakkın üçüncü Devlet tarafından uygulanıp uygulanmadığının önemi yoktur.

Üçüncü Devlete yararların verilmesi, kaydı işlerliğe geçirmektedir. Bu “verme” aynı zamanda bir andlaşmanın yapılmasıyla veya üçüncü Devletle bahşeden Devletin arasında yapılan başka türlü bir andlaşmayla gerçekleşebilir. Acaba bahşetmenin bir andlaşmaya dayanmadan, fakat bahşeden Devletin iç hukuku uyarınca olmasının etkisi aynı mı olacaktır? Bir yazara göre:

Bu soru açık olarak, ilgili kaydın ifade edilmesiyle herhangi bir şüphe olmadan oluşturulmuştur. Mesela, şu kayıt yaygındır:

Her bir Âkit Taraf diğerinin bölgesinde diğer Âkit Tarafların kanunlarının başka bir ülkenin vatandaşlarının elde etmesine ve sahip olmasına izin verdiği mülkiyetin bütün tanımlarına sahip olma ve elde etme konusunda tamamen serbest olacaktır. Diğer taraftan, andlaşmanın sadece B Devletinin, C Devletinin vatandaşlarına bahşedebileceği hakların veya imtiyazların herhangi birini A vatandaşlarının da elde etmesini sağlar. Sorun, kaydın andlaşmayla bahşedilene mi yoksa başka şekilde bahşedilen mi gönderme yapması açısından ortaya çıkmaktadır. İngilizlere göre ne şekilde bahşedildiği önemli değildir¹⁹¹.

Avantajların diğer tarafın iç hukukunda veya sonradan üçüncü bir Devletle yapılan andlaşma dolayısıyla bahşedilip edilmediği çok da önemli değildir. Milletlerarası Hukuk Enstitüsü 1936 bir tarihli tavsiye kararında şöyle demiştir:

¹⁹⁰ McNAIR, *Op.cit.*, s. 278-9.

¹⁹¹ WATTS, *Op.cit.*, s. 1877.

En çok gözetilen ulus kaydı, faydalanan Devlete, diğer âkit tarafın üçüncü Devletin gemilerine, ürünlerine veya vatandaşlarına, iç hukukunca ya da andlaşma uyarınca bahşetmiş olduğu rejimi sağlar¹⁹².

Yani, en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında meydana gelen haklar, bahşeden Devletin üçüncü Devlete ayrıcalıkları verme şeklinden etkilenmez.

Tazminat şartına bağlı olmayan bir en çok gözetilen ulus kaydından doğan hak, üçüncü Devletin sahip olduğu muamele, bahşeden Devlet tarafından bu ona tanındığı anda ortaya çıkar. Eğer üçüncü Devlet ilgili muameleyi, bahşeden Devletle yaptığı andlaşmanın yürürlüğe girmesi anında elde ediyorsa, faydalanan Devletin hakkı da yürürlüğe girişle birlikte ortaya çıkacaktır. Eğer üçüncü Devletin muameleyi elde edişi daha sonra gerçekleşiyorsa, faydalanan Devletin muameleye hak kazanması, bu ana denk gelecektir¹⁹³.

4.2.3. Kaydın Şartlı Olması Durumunda

En çok gözetilen ulus kaydının bir tazminat veya karşılıklı muamele şartını içermesi durumunda, faydalanan Devletin muameleyle ilgili hakları için üçüncü bir unsurun varlığı gerekmektedir. Faydalanan Devletin hakkı, ilgili muamelenin bahşeden Devlet tarafından bir üçüncü Devlete verildiğinde ve karar verilen tazminatın veya karşılıklı muamele şartının faydalanan Devlet tarafından bahşeden Devlete uygulandığı anda doğar. Sonuçta kaydın uygulanması şarta bağlı olduğu zaman faydalanan Devletin kayıt uyarınca elde edeceği haklar şartın yerine getirilmesine bağlıdır. Tabii, bunun yanında üçüncü bir Devlete de ilgili bir muamele tanınmış olmalıdır¹⁹⁴.

¹⁹² *Ibid.*, s. 1877.

¹⁹³ *Ibid.*, s. 1877-8.

¹⁹⁴ *Ibid.*, s. 1878.

4.2.4. Bahşeden Devletin Yasa ve Düzenlemelerine Uyma Zorunluluğu

Bir şartsız en çok gözetilen ulus kaydı, faydalanan Devlete, kayıta belirtilen hakları uygulama hakkını tazminatsız bir şekilde vermektedir. Diğer bir deyişle, faydalanan Devlet en çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki haklara şartsız olarak sahip olmaktadır. Faydalanan Devletin ürünleri, gemileri, vatandaşları vs., olağan durumlarda bu haklardan faydalanmaktadırlar. Faydalanan Devletin ve onun vatandaşlarının, gemilerinin, ürünlerinin, vs. hakkı, bahşeden Devletin vatandaşlarının, gemilerinin, ürünlerinin vs. faydalanan Devletin ülkesinde sahip olduğu veya kullandığı hakka dayandırılmaz. Şartsızlık unsuru nedeniyle en çok gözetilen ulus kaydı, faydalanan Devletin, herhangi bir diğer Devletin uyması beklenen iç hukuk kurallarına uymamasını sağlamaz¹⁹⁵.

Nihai Tasarı madde 22 bahşeden Devletin hukukuyla ve düzenlemelerine uygun olarak hareket etmeyi düzenlemektedir. Maddeye göre:

Faydalanan Devlet veya onunla belirli ilişkideki kişiler veya şeyler için en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında meydana gelen hakların kullanılması, bahşeden Devletin ilgili yasaları ve düzenlemelerine uygun olmaya bağlıdır. Bunun birlikte bu yasa ve düzenlemeler, faydalanan Devletin veya onunla belirli ilişkideki kişi veya şeylerin sahip olduğu muameleyi, üçüncü Devletin veya onunla aynı ilişkideki kişi veya şeylerin sahip olduğu muameleden daha düşük bir seviyeye getirecek tarzda uygulanamaz¹⁹⁶.

En çok gözetilen ulus kaydının amacı, faydalanan Devletle bahşeden Devlet arasında, bahşeden Devletin yasalarına ayırım içeren bir başvuruyla engellenebilecek, ayırımın olmadığı bir durum yaratmaktır. Diğer bir ifadeyle, en çok gözetilen ulus kaydı, bu iki Devlet arasında eşitliğin gerçekleşmesini sağlamaktadır ve fakat bu eşitlik, bahşeden Devletin her hangi bir ayırımı neden olabilecek bir yasasına başvurularak önlenemez. Madde 22, bahşeden Devletin ilgili yasalarına uygun olma zorunluluğunu belirtmektedir. Aynı zamanda bu yasalara başvuruyu taraflar, aralarındaki anlaşma içerisinde bir şart olarak da düzenleyebilirler. Sonuç olarak madde 22'ye göre, bahşeden Devletin yasa ve düzenlemelerine, faydalanan Devletin veya onunla belirli ilişkideki

¹⁹⁵ *Ibid.*, s. 1882-3.

¹⁹⁶ *Ibid.*, s. 1882.

kişiler veya şeylerin muamelesinin üçüncü Devlete veya onunla belirli ilişkideki kişiler veya şeylere tanınan muameleden daha az gözetilen olduğu durumlarda başvurulamaz.

4.3. Bahşeden Devlet ile Üçüncü Devlet Arasındaki Sınırlamaların Etkisi Konusu

Bahşeden Devlet ile üçüncü Devlet arasındaki sınırlamaların etkisi konusunu incelerken başvurabileceğimiz kaynak, Nihai Tasarı madde 16'tır. Sözü geçen maddeye göre:

Faydalanan Devlet tarafından veya onunla belirli ilişkisi olan şeyler veya kişilerce en çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki hakların kazanılması, bahşeden Devletin üçüncü bir Devlete veya onunla belirli bir ilişkide bulunan şeylere veya kişilere verdiği muamelenin, bahşeden Devlet ve üçüncü Devlet arasında yapılan ve onların arasındaki ilişkide bu muameleye başvurmayı sınırlandıran bir milletlerarası andlaşmanın varlığı gerçeğinden etkilenmemektedir¹⁹⁷.

Bu kural açık olarak üçüncü Devletle ilgili Viyana Konvansiyonundaki 34. ve 35. maddelerle¹⁹⁸ ve en çok gözetilen ulus kaydının kendi doğasıyla ilgili olarak düzenlenmiştir. Sonuç itibariyle bahşeden Devlet ile üçüncü Devlet arasındaki andlaşma açısından faydalanan Devlet üçüncü Devlet konumundadır.

Madde 16'da düzenlenen kural, en çok gözetilen ulus kaydına, şartsız şekilde olup olmadığına veya herhangi bir tazminat şekli içeren şartlı kayıt, özellikle karşılıklı muamelede, olup olmadığına bakmadan başvurmayı öngörmektedir. Milletlerarası

¹⁹⁷ *Ibid.*, s. 1851.

¹⁹⁸ Bu maddeler, "Andlaşmalar ve Üçüncü Devletler" başlığı altında düzenlenmiştir. 34. madde

Bir andlaşma, rızası olmadan üçünü Devlet için ne hak ne de yükümlülük yaratır.

şeklinde düzenlenmiştir. 35. madde ise şöyledir,

Bir andlaşmanın tarafları bu andlaşmanın bir hükmünün bir üçüncü Devlet için bir yükümlülük aracı olmasını kast ettiyse ve üçüncü Devlet o yükümlülüğü açıkça yazılı şekilde kabul ettiyse, bu andlaşma hükmünden üçüncü bir Devlet için bir yükümlülük ortaya çıkar.

ifadesi kullanılmıştır. Bkz. GÜNDÜZ, *Op.cit.*, s. 191.

Hukuk Komisyonu tarafından 1936 yılında 14. oturumunda verdiği tavsiyenin 2. paragrafında bu kural şu şekilde belirtilmiştir:

Şartsız eşitlik rejimi. (şartsız bir en çok gözetilen ulus kaydının uygulanmasından kurulmuştur) üçüncü Devletlerle ilişkileri düzenleyen andlaşmalardaki karşıt hükümlerden etkilenmez¹⁹⁹.

MHK'nun belirttiği gibi üçüncü Devletle ilişkilerde hükme bağlanan şartlardan faydalanan Devlet bahşeden Devletle ilişkisinden etkilenmez.

Eğer bir andlaşma ayrıcalıklı avantajlar bahşediyorsa ve en çok gözetilen ulus muamelesini içeren sözleşmeden daha önce gelen “çekince kaydı (*clause réservée*)” konu edilmişse, andlaşmalara verilen aleniliğin önemi göz önüne alınarak, faydalanan Devletin bahşeden Devlet tarafından verilen taahhütlerin ve bu taahhütlerle ilgili “çekince kayıtlarının” farkında olup olmadığı tartışma konusu yapılabilir. Böyle durumlarda, faydalanan Devlet çekince kayıtlarına zımnen razı oluyormuş gibi görülebilir. Bunun yanında, en çok gözetilen ulus kaydından sonra ortaya çıkan çekince kayıtları söz konusu olduğunda, çekince kayıtlarına hükmün kapsamını sınırlayan daha başka hükümler eklememiş olan bahşeden Devlet, faydalanan Devlete verilmiş taahhütten dolayı, en çok gözetilen ulus kayıtlarının uygulanmasını engelleyemez²⁰⁰.

Belirtmek gerekir ki, çekince, andlaşmalar hukukunun bir kuralıdır. En çok gözetilen ulus kaydı ise andlaşmalar hukukundan yararlanır ama andlaşmalar hukuku çerçevesinden ayrılan yanları da vardır.

4.4. Üçüncü Devletle Yapılan Andlaşmanın İki veya Çok Taraflı Olması

Üçüncü bir Devlete muamelenin resmi bir andlaşmayla veya resmi bir sözleşmeyle tanınmasının bir önemi yoktur. En çok gözetilen ulus kaydının uygulanması sırasında uygun muamelele durumunun bir teklifle oluşturulması da

¹⁹⁹ WATTS, *Op.cit.*, s. 1852.

²⁰⁰ *Ibid.*, s. 1854.

mümkündür. Uygun muameleden kastedilen, kayıt nedeniyle uygulanması uygun olan muameledir. Bununla beraber, aynı zamanda uygun muamele durumu, bahşeden Devletle üçüncü Devlet arasında yapılan, belirli faydalardan yararlanma hakkını düzenleyen bir andlaşmanın içinde veya sonucunda bulunabilir. Faydalanan Devlet, kayda güvenerek, üçüncü Devletle yapılan andlaşma ile verilen yardımların aynısını talep edebilir.

En çok gözetilen ulus kaydının iki taraflı veya çok taraflı andlaşmada hüküm altına alınması konusunda da Nihai Tasarı'nın 17. maddesi düzenleme getirmiştir. Maddeye göre:

Faydalanan Devlet tarafından en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında kendi ve onunla belirli ilişkide bulunan kişiler veya şeyler için hakların kazanımında, bahşeden Devletin üçüncü bir Devlete veya onunla belirli ilişkideki kişiler veya şeylere tanıdığı muamelenin, iki taraflı veya çok taraflı bir milletlerarası andlaşmayla vermesinin önemi yoktur²⁰¹.

En çok gözetilen ulus kaydının çok taraflı bir andlaşmada düzenlenip düzenlenmeyeceği sorusu kaydın kendi tarihinde de incelenmiştir. En çok gözetilen ulus kaydını içeren iki taraflı andlaşmalar ve “çok taraflı ekonomi sözleşmeleri” arasındaki ilişki, Milletler Cemiyeti döneminde tartışma konusu yapılmıştır²⁰².

Daha önce de belirttiğimiz gibi, en çok gözetilen ulus kaydı GATT²⁰³ ile çok taraflı bir temele dayandırılmıştır. Burada inceleyeceğimiz konu, GATT ve GATT'a üye olmayan Devlet arasındaki ilişkidir. GATT üyesi olmayan bir üçüncü Devletin pozisyonu nedir? Bu Devletler GATT üyesi bir Devletle yapmış oldukları andlaşma nedeniyle en çok gözetilen ulus kaydının uygulanması sonucu, GATT avantajlarından yararlanmayı talep edebilecekler midir? GATT üyesi Devlet tarafından başka bir Devletle tanınan bütün avantajlar diğer GATT üyesi Devletlere de tanınmak zorundadır. Böylece, GATT üyesi bir Devlet tarafından GATT üyesi olmayan bir Devlete verilen bütün avantajlar, diğer GATT üyesi Devletlere de tanınacaktır. Sonuç olarak, eğer A ve

²⁰¹ *Ibid.*, s. 1855.

²⁰² *Ibid.*, s. 1855.

²⁰³ Bkz. *Supra.*, s. 27.

B GATT üyesi, C ise GATT üyesi değilken, A C ile iki taraflı bir ticaret anlaşması yaparsa, B'ye de, C'ye verdiği bütün avantajları vermek zorundadır. Diğer taraftan eğer A ve C arasındaki anlaşma en çok gözetilen ulus kaydını içeriyorsa, C bütün GATT anlaşmalarından dolayı A'nın GATT üyelerine borçlu olduğu bütün avantajları elde edebilecektir. Böylece GATT'ın etkisi kendi üyelerinin dışında da ortaya çıkmaktadır. 1947 yılında Cenevre görüşmesinde bu konuda bazı öneriler ileri sürülmüştür. Bu önerilerden biri de, GATT yararlarının sadece GATT üyelerine uygulanmasıydı, ancak bu öneri ret edilmiştir²⁰⁴. Fakat bu sonuç GATT üyesi olmak isteyen Devletlerin isteklerinde azalmaya neden olabilir. Eğer üye olmak isteyen Devletin ticaretle uğraşan belli bir ortağıyla iki taraflı en çok gözetilen ulus kaydını içeren anlaşması varsa ve de ortağı GATT üyesiye, GATT avantajlarının çoğunu, ticaret anlaşması yapmadığı GATT üyelerine bir şey bahsetmeden elde edecektir ve bu şekilde düzenleme olmadıkça üye olma isteklerinin artacağı düşünülemez.

4.5. En Çok Gözetilen Ulus Kaydının, Ulusal veya Diğer Muamelelerle Aynı Konuda Düzenlenmesi

En çok gözetilen ulus muamelesi, ulusal muamele ve diğer muamelelerle aynı konuyla ilgili olabilir. Hem ulusal muamelenin, hem de en çok gözetilen ulus muamelesinin aynı konuyla ilgili olması çok yaygın bir durum değildir. Ulusal muamele ilkesi MAI'de tanımlanmıştır²⁰⁵. Bu tanımdan yola çıkarak diyebiliriz ki ulusal muamele ilkesi, iki taraflı veya çok taraflı bir anlaşmada hükme bağlanabilen ve anlaşmaya taraf olan Devletlerin birbirlerine belli bir konuda kendi ülkelerinde uyguladıkları muamelenin aynısını tanımalarını sağlayan bir ilkedir. Mesela A ve B aralarında yaptıkları bir anlaşma ile birbirlerine karşı ulusal muamele ilkesini gümrük vergileri konusunda tanımış olsun. Bu durumda A kendi vatandaşlarına uygulayacağı gümrük vergisi oranını B'nin vatandaşlarına da uygulayacaktır. Aynı şekilde B de bunu A için

²⁰⁴ WATTS, *Op.cit.*, s. 1862.

²⁰⁵ Tanım için Bkz. *Supra.*, s. 13.

uygulayacaktır. Ulusal muamele ilkesi tek taraflı olarak da düzenlenebilir, sonuç itibariyle Devletlerin iradeleri sonucunda oluşan anlaşmalar içinde yer almaktadır.

Bazı durumlarda ulusal muamele en çok gözetilen kaydı ile aynı zamanda bahşedilmiş olabilmektedir. Böyle durumlarda, iki şekildeki muameleden en uygun olanına başvurulmaktadır ve bu genellikle ulusal muamele olmaktadır. Bunun yanında, istisnai olaylarda en çok gözetilen ulus muamelesi ulusal muameleden daha avantajlı olabilmektedir. Bu durum yabancı teşebbüs sahibinin vergi muafiyetlerini kendi endüstri ürünlerine bahşedilmesini ve ulusal teşebbüslere uygulanan avantajlardan daha iyi olanları isteyen bir Devlet olduğu zaman karşımıza çıkan bir olaydır. Böylece ulusal muamelenin bahşedilmesinin, otomatik olarak en çok gözetilen ulus muamelesini içerdiğini düşünmek yanlış olacaktır²⁰⁶.

Ulusal muamele ve diğer muameleler ile en çok gözetilen ulus kaydının aynı konu ile ilgili olması, Nihai Tasarının 19. maddesinde düzenlenmiştir. Maddeye göre:

1. Faydalanan Devletin kendisi veya onunla belirli ilişkide bulunan şeyler veya kişilerin yararı için, en çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki en çok gözetilen ulus muamelesi hakkı, bahşeden Devletin faydalanan Devlete hem ulusal muamele hem de en çok gözetilen ulus kaydındaki aynı konularla ilgili diğer muameleleri uygulamayı kabul etmesinden etkilenmez.

2. Faydalanan Devletin kendisi veya onunla belirli ilişkide bulunan şeyler veya kişilerin yararı için, en çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki en çok gözetilen ulus muamelesi hakkı, bahşeden Devletin en çok gözetilen ulus kaydındaki aynı konularla ilgili muameleyi faydalanan Devlete uyguladığı diğer muameleler veya ulusal muameleyi kabul etmesinden etkilenmez²⁰⁷.

İlk bakışta kural açık gibi görülmektedir. İki Devlet birbirlerine ulusal muamele sözü verdiğinde ve sonra diğer Devletlere en çok gözetilen ulus muamelesi sözü verdiğinde, ikinci grup yasal olarak ulusal temelli olarak davranılma hakları olduğunu ileri sürebilir, aksi takdirde en çok gözetilen ulus kaydındaki gibi davranılmayabilir. Bu açıdan bakıldığı zaman verilen farklı sözlerin yerine getirilmesinin önemli farklılıklara neden olduğu varsayılabilir.

²⁰⁶ WATTS, *Op.cit.*, s. 1871.

²⁰⁷ *Ibid.*, s. 1869.

En çok gözetilen ulus kaydı, aynı veya farklı amaçları elde edebilmek için aynı andlaşmada iki veya daha fazla standart hükme bağlanabilir. Böylece, en çok gözetilen ulus ve ulusal muamele kayıtları kavramı, diğer âkit tarafların uluslarına daha avantajlı muamelenin hangisi olduğu konusunda yol gösterebilir ve herhangi bir standardın kullanılmasıyla başarılı olabilir, örneğin sivil savunma görevlerinde muafiyet tanınması. Böyle durumlarda, âkit tarafların genel amacı, çeşitli standartlara başvurunun kümülatif olmasıdır. Bu nedenle, onların kümülatif yorumlarına karşı bir varsayım meydana gelmiştir²⁰⁸.

En çok gözetilen ulus muamelesi ve ulusal muamele farklı karakterdedir. En çok gözetilen ulus muamelesi sadece üçüncü bir Devlete belirli bir gözetilen muamele tanınmışsa kullanılabilir. Ulusal muamele ise, üçüncü Devlete muamele tanınmış olup olmamasına bakılmadan doğrudan bahşedilmektedir. Bununla beraber, en çok gözetilen ulus kaydı vaadi, ulusal muamele olmayan başka bir doğrudan bahşedilmiş muamele ile birleştirilmiş olabilir. Örneğin, bahşeden Devlet, faydalanan Devlete, faydalanan Devletin vatandaşlarına, gemilerine v.s., kendi vatandaşlarına uyguladığıyla aynı olmayan belirli bazı muameleleri uygulamayı üstlenmiş olabilir²⁰⁹.

MHK, bahşeden Devletin aynı konuyla ilgili en çok gözetilen ulus muamelesini, ulusal muameleyi ve diğer muameleleri uygulayabileceğini kabul etmiştir. Faydalanan Devletin bu muamelelerden sadece birini seçme hakkı yoktur, aynı zamanda hepsine, bazılarını veya ilgili muamelelerin çeşitli bölümlerini, kümülatif katılım için seçme durumunda olabilir. Bu nedenle 19. madde, yukarıda belirttiğimiz faydalanan Devletin uygulamasıyla ortaya çıkabilecek ikinci olasılığa önyargı oluşmaması için tasarlanmıştır. Bu etkiye, bahşeden Devletçe ulusal veya başka muamelenin uygulanması durumuyla faydalanan Devletin en çok gözetilen ulus muamelesi hakkına fiili katılımı üzerinde etkisiz olması için uygun bir gönderme yapılmıştır. 19. maddenin 1. paragrafı en çok gözetilen ulus muamelesinin yerini vurgulayan genel kuralı belirlemektedir. Önceki 4 maddeyle bu kural benzer olduğu gibi, 19. madde 2. paragraf, paragraf 1 hükmünün karşı yönlerini, faydalanan Devletin en çok gözetilen ulus

²⁰⁸ *Ibid.*, s. 1871.

²⁰⁹ *Ibid.*, s. 1872.

muamelesi hakkı açısından, bahşeden Devletin bu faydalanan Devlete aynı konuda ulusal muamele veya başka muamele uygulamış olmasına bakılmadığını vurgulayarak ilgilenmektedir. İki paragraf bir arada okuduğunda, ne zaman faydalanan Devlete aynı konuyla ilgili olarak farklı şekilde muamele uygulanırsa, herhangi bir belirli olayda hangi muameleyi veya muameleler birleşimlerini tercih ettiyse onunla yetkilendirileceği, açıkça görülmektedir²¹⁰.

5. EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS KAYDINDA ŞART

5.1. Genel Olarak

Daha öncede belirttiğimiz gibi, en çok gözetilen ulus muamelesinin şartlı ve şartlı olmayan şekilleri mevcuttur. Şartlı olması durumunda faydalanan Devlet, bahşeden Devletin üçüncü bir Devlete vermiş olduğu muameleden yararlanabilmek için kararlaştırılan şartı yerine getirmek durumundadır. Şartsız şeklinde ise, böyle bir yükümlülük yoktur.

En çok gözetilen ulus kaydının bu iki şekli arasındaki esas fark, şartsız şekil kapsamında bir Devletin kendi vatandaşları için en iyi muameleyi ve diğer âkit tarafça üçüncü bir Devletin vatandaşlarına bahşedilen imtiyazları, ne olursa olsun, bu imtiyazların bahşeden Devlet tarafından kendi vatandaşlarına karşılık olarak bahşedip etmediğine bakmaksızın, iddia edebilme yetkisi vardır. Bunun yanında en çok gözetilen ulus kaydının şartlı şeklinde, bir Devlet sadece kendi vatandaşları için en iyi muameleyi ve diğer âkit tarafça üçüncü bir Devletin vatandaşlarına bahşedilen imtiyazları sadece, kendisinin üçüncü Devlete bahşedilenle eşit ve aynı olan muameleleri bahşeden Devlete vermesi durumunda, iddia etme yetkisine sahip olur. Genel olarak ifade edilebilir ki, son 3 asırdır İngiltere en çok gözetilen ulus kaydının şartsız şeklini en çok uygulayan ve ne olduğu tam olarak belli olmayan kayıtların şartsız olarak yorumunu en çok yapan

²¹⁰ Ibid., s. 1872.

Devlet olmuştur. Bunun yanında Amerika, bağımsızlığı kurmasından itibaren 20 yıl boyunca, en çok gözetilen ulus kaydının şartlı şeklini en çok uygulayan ve ne olduğu tam olarak belli olmayan kayıtların şartlı olarak yorumunu en çok yapan Devlet olmuştur²¹¹.

5.2. Tazminat Şartının En çok Gözetilen Ulus Kaydına Etkisi

5.2.1. En Çok Gözetilen Ulus Kaydının Tazminat Şartına Bağlanmaması

Tazminat şartına bağlanmayan en çok gözetilen ulus kaydı Nihai Tasarı içinde madde 11’de düzenlenmiştir. Maddeye göre:

Eğer en çok gözetilen ulus kaydı bir tazminat şartı içermiyorsa, faydalanan Devlet en çok gözetilen ulus muamelesi hakkını, bahşeden Devlete herhangi bir tazminat verme yükümlülüğü olmadan kazanabilir²¹².

Tazminat şartı koyulmadığı zaman bir sorun yoktur. Faydalanan Devlet böyle bir yükümlülük altına girmeden en çok gözetilen ulus kaydından ve onun sonucu olan en çok gözetilen ulus muamelesinden faydalanabilmektedir.

5.2.2. En Çok Gözetilen Ulus Kaydının Tazminat Şartına Bağlanması

Madde 12’de faydalanan Devletin en çok gözetilen ulus kaydı ve sonucu olan en çok gözetilen ulus muamelesinden yararlanabilmesi için kararlaştırılan tazminatı vermesi gerektiği düzenlenmiştir:

²¹¹ McNAIR, *Op.cit.*, s. 275.

²¹² WATTS, *Op.cit.*, s. 1833.

Eğer en çok gözetilen ulus kaydı bir tazminat şartı içeriyorsa, faydalanan Devlet en çok gözetilen ulus muamelesi hakkını sadece bahşeden Devlete kararlaştırılan tazminatı ödemek suretiyle kazanır²¹³.

Madde 12 de faydalanan Devletin en çok gözetilen ulus kaydı ve sonucu olan en çok gözetilen ulus muamelesinden yararlanabilmesi için kararlaştırılan tazminatı vermesi gerektiği düzenlenmiştir.

Bu maddelerin içeriklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için en çok gözetilen ulus kaydının tarihsel oluşum sürecine bakmak gereklidir. Tarihsel açıdan baktığımız zaman en çok gözetilen ulus kaydının geliştiği zamanlarda “şartlı” olarak bilindiğini ve kayıta kullanılan ifadelerde şarta atıf yapılmamış olsa da kaydın şartlı olarak yorumlandığını görmekteyiz. Bu konuda dikkati çeken ilk andlaşma, 6 Şubat 1778 yılında Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa arasında yapılan askeri ve ticari andlaşmadır²¹⁴.

İki olayda, andlaşma özellikle kaydın şartlı olduğuna dair bir ibare içermese de, Amerika Birleşik Devletleri kaydı şartlı olarak yorumlamıştır. Bu iki olaydan biri Louisiana Alımı olarak bilinen, 30 Nisan 1803 yılında Fransa'nın Amerika Birleşik Devletlerine Louisiana'yı bırakmasıyla ilgili andlaşmadır. Bu andlaşmanın 8. maddesi, “Bırakılan bölgenin limanlarında Fransız gemileri en çok gözetilen uluslara uygulanan muameleden yararlanacaktır” şeklindedir. Bu şart nedeniyle, 1817'de Fransa Hükümeti, Büyük Britanya'ya Amerika Birleşik Devletleri'nin bütün limanlarında sağlanan avantajların Fransa'ya da Louisiana limanlarında sağlanıp sağlanmayacağını sormuştur. Büyük Britanya'ya uygulanan avantajlar 3 Mart 1815 yılında yapılan Millet Meclisi (Amerika Birleşik Devletleri'nin) Sözleşmesine dayanmaktadır. Bu sözleşme yabancı ülkelerin gemilerini Birleşik Devletlerin limanlarında gümrük vergilerinden, aynı şekilde kendi gemilerinin bu ülkelerin limanlarında gümrük vergilerinden muaf tutulması şartıyla muaf tutma hükmü getirmektedir. Böyle bir muafiyet Büyük Britanya tarafından kabul edilmekle beraber Fransa tarafından kabul edilmemiştir. Böylece, İngiliz gemileri muaf olurken, Fransız gemileri Birleşik Devletlerin limanlarında gümrük vergisi ödemeye devam etmiştir. Bu konuda Fransız tarafının iddiası, tam bir

²¹³ *Ibid.*, s. 1833.

²¹⁴ Bkz. *supra*, s. 42.

eşitliğin sağlanması için diğer uluslara verilmiş serbest bir hediye gibi Fransa'ya da kaydın uygulanması anlamında değildir. Bununla birlikte, Fransa bu pozisyonun doğru olarak verilmediği iddiasını, 1831'e kadar diplomatik alanlarda devam etmiştir²¹⁵.

“Serbestçe”, “eğer imtiyaz serbestçe verilmişse”, “eşit olarak aynı tazminata izin veriyorsa”, “eğer imtiyaz şartlıysa” şeklindeki ifadeler uygulamada 1923 yılına kadar Birleşik Devletler'in bütün ticari anlaşmaların da kullanılmıştır. 1923'ten önce, Amerika Birleşik Devletleri'nin bütün ticari anlaşmaları, anlaşma yaptığı Devletin tarafında şartsız vaatlerden daha çok, şartlı olanları içermektedir.

En çok gözetilen ulus kaydının şartlı ve şartsız olarak düzenlenmesi arasında farkı Birleşik Devletlerin 1923 yılına kadar olan uygulamasında görmekteyiz. Bu fark, 1940 yılında Birleşik Devletler Hükümet Departmanı tarafından açık bir şekilde ortaya konmuştur. Departmanın yaptığı açıklama şu şekildedir:

Ticaretle ilgili iki taraflı bir anlaşma da veya sözleşmede bulunan en çok gözetilen ulus kaydı altındaki her bir âkit taraf, herhangi bir üçüncü Devlet orijinli aynı mallara uyguladığı muameleden daha az olmayacak şekilde diğer tarafların ülkelerinin mallarına da muamelede bulunmayı yüklenmiştir. En çok gözetilen ulus kaydının şartsız şekli herhangi bir âkit tarafça üçüncü bir Devletin mallarına uyguladığı herhangi bir avantajı, yardımı, ayrıcalığı ve imtiyazı, şartsız ve hemen diğer tarafların ülkelerinin aynı nitelikteki mallarına da verecektir. Bu şekilde kayıt sadece tam ve sürekli ayırımı yapmama muamelesini sağlamaktadır. Kaydın şartlı şekli altında, hiçbir taraf karşılıklı ayrıcalıkların karşılığı olarak üçüncü Devletlerin ürünlerine uygulayabileceği avantajları, diğer tarafların aynı ürünlerine hemen ve karşılıklı olmadan vermek zorunda olmayacaktır. Sadece bu avantajları verme yükümlülüğü, diğer taraf Devletin, üçüncü böyle Devletler tarafından elde edilen ayrıcalıklarla eşit ayrıcalıkları bahşetti zaman ortaya çıkacaktır²¹⁶.”

Şartlı en çok gözetilen ulus kaydı ile şartsız en çok gözetilen ulus kaydı arasındaki fark, bahşeden Devletin faydalanan Devlete, üçüncü Devlet veya Devletlere uyguladığı muameleyi “hangi koşulda” ve “ne zaman” vereceği açısındanadır. Şartsız olduğu zaman hiçbir koşul aramadan ve hemen vermek zorundadır. Şartlı olduğu zaman ise, şart gerçekleşene kadar bekleyebilir veya şart yerine getirilmezse hiçbir zaman faydalanan

²¹⁵ USTOR, First Report, *Op.cit.*, s. 161-2.

²¹⁶ WATTS, *Op.cit.*, s. 1834.

Devletle üçüncü Devlete aynı muameleyi uygulamayabilir. Şartın konulması, açıktır ki, bahşeden Devlet açısından daha avantajlıdır.

5.3. Karşılıklılık Şartının En Çok Gözetilen Ulus Kaydına Etkisi

Karşılıklılık şartının en çok gözetilen ulus kaydına etkisi vardır. Bu konuda hakkında da hüküm içeren Nihai Tasarı'nın 13. maddesine göre:

Eğer en çok gözetilen ulus kaydı karşılıklı muamele şartını içeriyorsa, faydalanan Devlet en çok gözetilen ulus muamelesi hakkını sadece bahşeden Devlete karşılaştırılan karşılıklı muamele uygulama şartını gerçekleştirerek kazanır²¹⁷.

Burada belirtmek istenen bir tarafın diğer taraftan bir muamelede bulunmasını isteyebilmesi için onun da karşılaştırılan muamelede bulunması gerektiğidir. Karşılıklı olmasına örnek vermek gerekirse, A Devleti B Devlete, üçüncü Devletlere vermiş olduğu ve verecek olduğu muameleyi uygulama yükümlülüğü altına girerken B Devleti de aynı şekilde A Devlete karşı aynı yükümlülük altına girmektedir. Günümüzde en çok gözetilen ulus kaydı, karşılıklı olarak düzenlenmektedir.

A ile B arasında karşılıklılık şartını içeren bir en çok gözetilen ulus kaydının düzenlendiği bir andlaşma olduğunu düşünelim. A tarafından B'ye bahşedilen muamele B'nin A'ya bahşettiği muamele ile aynıdır. Bir andlaşmada düzenlenen karşılıklılık şartı genellikle A ve B'nin (veya çok taraflı bir andlaşmada bütün taraf Devletlere) kendilerini, birbirlerinin ürünlerine veya vatandaşlarına aynı yararları verme konusunda bağlamaları anlamında kullanılmaktadır. Karşılıklılık şartı A'ya B'nin vatandaşlarının yararlarını sonradan azaltmasına, B'nin de A'nin vatandaşlarının yararlarının azaltılması koşuluyla izin vermektedir. Karşılıklılık şartı kapsamında A genellikle tek taraflı olarak andlaşmayla yararlanmaktadır: Devlet başka bir Devlete eğer bu Devlet benzer yararları bahşeden Devlette tanırorsa bahşetmektedir. Milletlerarası andlaşmalarda karşılıklılık şartlarından farklı olarak, iç hukukta düzenlenen böyle bir şart bahşeden Devlet

²¹⁷ *Ibid.*, s. 1833.

tarafından milletlerarası yükümlülüklerini ihlal etmeden normal olarak konu ile ilgili ulusal mevzuatındaki kanunlarla kaldırılır veya değiştirilir²¹⁸.

En çok gözetilen ulus kaydının karşılıklılık şartına bağlanmasına örnek olarak Fas'taki Amerikan Vatandaşlarının Hakları²¹⁹ ile ilgili davayı verebiliriz. Dava, 27 Ağustos 1952 tarihidir ve Milletlerarası Adalet Divanı'nca karara bağlanmıştır. Divan 6 oya karşılık 5 oyla Birleşik Devletlerin konsolos yargı yetkisiyle ilgili talebini ret etmiştir ve de Birleşik Devletler'in Fransız bölgesi olan Fas'ta başka olaylarda da konsolos yargı yetkisini kullanma konusunda yetkilendirilmediğini belirtmiştir. Birleşik Devletlerin, sadece en çok gözetilen ulus kaydının etkisiyle kazandığı bütün haklarının ve imtiyazlarının, Büyük Britanya tarafından, 1937 yılında yapılan şartlı olarak düzenlenmiş Fransa-Britanya Sözleşmesi'yle sona erdirilmesiyle, kalktığı yönünde karar vermiştir²²⁰. Davada Birleşik Devletler o zamandaki tarafların amaçlarına gönderme yapılarak kaydın belirlenmesi konusunda Fransa Cumhuriyetiyle hemfikirdir. Sadece, başka durumlarda imzalanmış başka andlaşmaların yorumu suretiyle Birleşik Devletlerin uygulanmasına gönderme yapılarak kaydın şartlı olarak yorumlanabilmesi durumu aralarındaki tek fark olarak gözüktür.

5.4. Şartsız Düzenlenmiş Kaydın Şartlı Gibi Yorumlanması

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk on yılında milletlerarası doktrin ve uygulama, en çok gözetilen ulus kaydının şartlı mı yoksa şartsız mı olduğunun açıkça belirtilmediği durumlarda kaydın nasıl yorumlanması gerektiği konusunda farklı düşüncelere sahne olmuştur. Bu bölünme, Birleşik Devletlerin uygulamasında kaydın karakteri sürekli olarak açıkça ayrıntılı bir şekilde açıklanmış olmamasına rağmen, kaydın şartlı gibi yorumlanması nedeniyle meydana gelmiştir²²¹.

²¹⁸ Restatement of The Law, **Op.cit.**, s. 269.

²¹⁹ Davayla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ÇELİK, **Op.cit.**, s. 223-5.

²²⁰ Bkz. **Infra.**, s. 90.

²²¹ WATTS, **Op.cit.**, s. 1836.

Milletler Cemiyeti'nin Ekonomi Komitesi, gümrük konularında şartsız olarak en çok gözetilen ulus kaydının kullanılması gerektiği düşüncesindedir. Bu konuda uzmanlar 1933 ve 1936 yıllarında raporlar sunmuştur. En çok gözetilen ulus kaydı, en çok gözetilen ulusa uygun olarak verilen ayrıcalıkların tüm çeşitleri ve bütün vergi ve gümrük vergisi indirimlerini kabul etme yükümlülüğü ve talep hakkını belirtmektedir. Bu indirimler ve imtiyazlar, üçüncü taraflarla olan sözleşmelerin faydası olarak veya özerk olarak bahşedilmiştir²²².

Bir andlaşma ile en çok gözetilen ulus muamelesini faydalanan Devlete, belli ekonomik veya politik avantajları -sonradan bahşeden Devlete uygulaması şartıyla verilmesi mümkündür. Aynı şekilde, şartlar en çok gözetilen ulus muamelesi uygulamasının başında veya sonunda düzenlenebilir. Bu tarzdaki veya diğer şartlar, açıkça kaydın içinde düzenlenmelidir veya andlaşmanın içinde bulunmalıdır ya da başka bir şekilde bahşeden ve faydalanan Devletler arasında kararlaştırılmalıdır.

Uygulamada tazminat şartını konu edinmiş şartlı bir en çok gözetilen ulus kaydı örneğine rastlamak zordur. Ancak böyle bir kaydın kullanılmıyor olması gelecekte de kullanılmayacağı anlamına gelmez. En çok gözetilen ulus kaydı günümüzde tek bir şarta bağlı olarak düzenlenmektedir ve bu da karşılıklı muamele şartıdır. İki taraflı andlaşmalarda her iki taraf veya çok taraflı bir andlaşmada bütün taraflar, belirlenmiş ilişkiler alanında her birine en çok gözetilen ulus muamelesini uygulamaktadır. Karşılıklı olmanın bu şekli, en çok gözetilen ulus kaydının normal özelliklerinden biridir. Kaydın önemli bir unsuru olduğu söylenebilir. Günümüzde tek taraflı en çok gözetilen ulus kayıtları istisnai olarak karşımıza çıkmaktadır. 13 Ekim 1909'de İsviçre, aralarında yaptıkları bir andlaşma ile Almanya ve İtalya'ya tek taraflı olarak en çok gözetilen ulus muamelesini vermiştir. Andlaşma İsviçre'de bulunan Gotthard üzerinde demiryolunu kullanmakla ilgilidir²²³.

Böyle bir tek taraflı kaydın başka bir örneği, bahşeden Devletin limanlarında ve sığınaklarında kara ile kuşatılmış bir Devletin gemilerine uygulanacak en çok gözetilen ulus muamelesini düzenleyen bir andlaşmada da karşımıza çıkmaktadır. 25 Kasım 1959

²²² *Ibid.*, s. 1836.

²²³ WATTS, *Op.cit.*, s. 1842.

Çekoslovak Cumhuriyeti ve Alman Demokratik Cumhuriyeti arasında yapılan Ticaret ve Denizcilik Andlaşması madde 11’de bu durum düzenlenmiştir. Sözü geçen maddeye göre, “Çekoslovak ticari gemileri ve kargoları, Alman Demokratik Cumhuriyeti limanlarına girerken, çıkarken ve de orada bulunurken” tek taraflı olarak en çok gözetilen ulus muamelesinden yararlanabileceklerdir. Benzer bir durum, eğer andlaşma taraflarının arasında sadece bir trafik yolu olan ve de belirli bir ürün çeşidiyle ilgili ticareti ve gümrük oranlarını düzenliyorsa, ortaya çıkabilir²²⁴.

16 Ağustos 1960 yılında Nicosia’da imzalanan ve Kıbrıs Cumhuriyeti’ni kuran andlaşmanın içinde tek taraflı olarak en çok gözetilen ulus kaydı bahşedilmiştir. Bu kayıt andlaşmanın Ek F, Bölüm II içinde yer almaktadır. En çok gözetilen ulus kaydını bahşetmeyi içeren ileri ki andlaşmaları içermektedir. İlgili maddeye göre:

Kıbrıs Cumhuriyeti, uygun terimlerle oluşturulmuş bir andlaşma ile, tabiatları her ne olursa olsun bütün andlaşmaların kapsamında Birleşik Krallık, Yunanistan ve Türkiye’ye en çok gözetilen ulus muamelesini bahşetmiştir²²⁵.

Maddede tek taraflı olarak Kıbrıs Cumhuriyeti, Birleşik Krallık, Yunanistan ve Türkiye’ye en çok gözetilen ulus muamelesini andlaşmaya koydukları bu en çok gözetilen ulus muamelesi mukabilinde bahşetmektedir. “Tabiatı ne olursa olsun” ifadesi de Kıbrıs Cumhuriyeti’nin yapacağı andlaşmalar neyle ilgili olursa olsun anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle kayıt tek taraflı olarak ve de sınır koyulmadan düzenlenmiştir.

Tek taraflı olarak düzenlenen en çok gözetilen ulus kaydına başka örnekler vermek de mümkündür. Karşılıklılıkla bağlanmış tek taraflı en çok gözetilen ulus kayıtları, Müttefik ve Birlik Güçleri tarafından yapılan barış andlaşmalarında düzenlenmiştir. Bu andlaşmalar 1947’de Bulgaristan’la (madde 29), Macaristan’la (madde 33), Romanya’yla (madde 31), Finlandiya’yla (madde 30) ve İtalya’yla (madde

²²⁴ *Ibid.*, s. 1842.

²²⁵ *Ibid.*, s. 1807.

82) yapılmıştır. Aynı kayıt demokratik ve bağımsız bir Avusturya'yı yeniden kurmak için yapılan Andlaşma'da (madde 29) da düzenlenmiştir²²⁶.

Kaydın, tek taraflı fakat karşılıklı şartına bağlanmış olmasından ne anlaşılması gerektiği sorusu aklımıza gelebilir. Bize göre burada belirtmek istenen, bir taraf bahşeden Devlet konumundadır, fakat diğer taraf, ondan aldığı menfaatlerin aynısını karşılıklı olması nedeniyle bahşeden Devlete uygulayacaktır. Fakat faydalanan Devletin üçüncü Devletlere verdiği menfaatleri bahşeden Devlete de verme yükümlülüğü yoktur.

Karşılıklılık şartını ileri sürerek bir tek taraflı en çok gözetilen ulus kaydı iki taraflı kayıt haline gelmemektedir. Macaristan Barış Andlaşması madde 33'den alıntı yapılarak bu konuyu örneklendirebiliriz:

Macaristan Hükümeti, gerçekte, karşılıklı olarak aynı muameleyi aynı konularda Macaristan'a uygulanan muameleyi her bir Birleşmiş Milletler üyesine bahşetmektedir.

Bütün firmaların gümrük vergilerinde ve ücretlerinde.... Birleşmiş Devletler'e şartsız olarak en çok gözetilen ulus muamelesi bahşedilecektir²²⁷.

Bu kaydın anlamı açıktır. Birleşmiş Milletler'in en çok gözetilen ulus muamelesini talep hakkı karşılıklı teklifte bulunmaya bağlı olmasına rağmen, kayıt halen tek taraflı bir haktır; kayıt, Macaristan'a en çok gözetilen ulus muamelesini talep etme hakkını vermemektedir.

Karşılıklı ve iki taraflı düzenlenen en çok gözetilen ulus kaydına bir örnek de 9 Eylül 1929 yılında yapılan İtalya-Türkiye Konsolosluk Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin 14. maddesi şu şekilde düzenlenmiştir:

Âkit tarafların her birinin Konsolosluk memurları karşılıklı olmağa bağlı olarak, diğer tarafın bölgesinde, herhangi bir aynı karakterde ve mevkiye olan üçüncü tarafın Konsolosluk memurlarının aldığı ayrıcalıklara, imtiyazlara sonradan, diğeri bu şekildeki imtiyazlara katıldığı sürece, katılabilirler.

²²⁶ *Ibid.*, s. 1842.

²²⁷ *Ibid.*, s. 1843.

İmzacı taraflar, bir tarafın, diğer tarafın konsolosluk görevlileri için tanıdığı imtiyaz ve dokunulmazlıklardan daha değişik ya da genişini düzenleyen üçüncü bir Devletle imzalanmış bir sözleşmedeki avantajlara başvurma hakkına sahiptir²²⁸.

5.5. Kaydın Andlaşmadaki Şartlara Bağlı Olması

En çok gözetilen ulus kaydından doğan hakların kullanılması, hem kayıta belirtilmiş olan karşılıklılık ya da tazminat gibi şartlara hem de andlaşmada düzenlenmiş, tarafların kararlaştırdığı diğer şartlara uygun olmaya bağlıdır.

En çok gözetilen ulus kaydının andlaşmadaki şartlara bağlı olması durumu hakkında Nihai Tasarı madde 14 hüküm içermektedir. Maddeye göre:

Faydalanan Devlet ve onunla belirli ilişkide bulunan kişiler veya şeyler için en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında ortaya çıkan hakların uygulanması, kaydı içeren andlaşma içinde bulunan veya bahşeden Devletle faydalanan Devlet arasında başka şekilde kabul edilmiş konuyla ilgili olarak hüküm ve şartlarla uygun olmalıdır²²⁹.

Madde içinde kullanılan “şartlar” terimi açık olarak, uygulamada, sadece faydalanan Devletin ona verilen ayrıcalıkları bahşeden Devletle değiş tokuş yapmasını içeren kayıt altındaki haklarını değil, aynı zamanda böyle bir hakkı yerine getireni bağli yapanları da kapsamında kullanılmaktadır. Uygulamada bağımlı yapan şartlar yaygındır ve belki de bahşeden Devletin iç hukukundan veya faydalanan Devletle bahşeden Devlet arasında yapılan kaydı içeren andlaşmadan veya başka bir şeyden etkilenmektedir. Bağımlı yapan denilmesinin sebebi, kayıt altındaki hakkın uygulanmasıyla faydalanan Devleti bahşeden Devlete veya tam tersinin diğerine bağımlı hale gelmesi anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, koyulan şart nedeniyle şart kapsamını diğerine uygulamak zorunda kalmaktadır.

²²⁸ Bkz. R.G. 7 Nisan 1931 No: 1768.

²²⁹ WATTS, *Op.cit.*, s. 1846.

En çok gözetilen ulus kaydı kapsamında iddia edilen en çok gözetilen ulus muamelesi, belirli tiplerini bahşetmeyi bağlayan şekilde şartlı olarak düzenlenen en çok gözetilen ulus kaydıyla karıştırılmamalıdır. Burada söz konusu olan en çok gözetilen ulus kaydının şartlı şeklinin anlamı içindeki karşılıklı muamele değildir, daha fazla uygun muamelenin kendisinin gerçek bağlamıyla ilgili (örneğin belirli bir ticaret alanıyla meşgul olan bir yabancıya talepte bulunmasına izin veren nitelik sertifikası, malların gümrük kategorilerini ve orijinlerini ispatlama amaçlı analiz veya orijin sertifikası) taleplerdir. Bunun yanında, bu gerçekçi talepler, bahşedilen avantajlarla ilgili olarak nesnel olmak zorundadır ve gizli ayırım sözü verme amaçlı kullanılmamalıdır²³⁰. Burada dikkat çekilmek istenen nokta, ki bunu son cümleden anlıyoruz, iyi niyetli taleptir. Sadece bu konuda değil, her konu için iyi niyetin olması gerekmektedir. “İfadeler ve şartlar” kelimelerine gönderme yapılması özellikle, en çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki hakları uygulamakla ilgili kararlaştırılan koşulların ne içerdiğini vurgulamak içindir.

5.6. Üçüncü Devlete Tanınan Muamelenin Tazminat Şartı İçermesi

Üçüncü Devlete tanınan muamelenin tazminat şartı içermesi durumunda ne olacaktır? Bu konuda karşımıza çıkan düzenleme Nihai Tasarı Madde 15’tir. Madde şu şekilde düzenlenmiştir:

Faydalanan Devletin kendisi veya kendisiyle belirli ilişkide bulunan kişiler veya şeyler için sahip olduğu, tazminat şartı içermeyen bir en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında hakları tazminatsız kazanması, üçüncü bir Devlete veya onunla belirli ilişkide bulunan kişiler veya şeylere tanınan hakların, tazminat karşılığı verilmesinden etkilenmez²³¹.

“Karşılıklı muamele”, “şartlı” veya “şartsız” veya başka herhangi bir tazminat şartı sadece en çok gözetilen ulus kaydına ait ifadeler değildir. Bahşeden Devletin üçüncü Devlete verdiği yardımlarda aynı şekilde sınıflandırılabilir. En azından teoride,

²³⁰ Ibid., s. 1846.

²³¹ Ibid., s. 1847.

tek taraflı olarak bahşetmiş olabilir veya başka türlü bir tazminata uyularak verilmiş olabilir. Mesela, bahşeden Devlet tek taraflı olarak üçüncü bir Devletten ithal edilen portakallar üzerindeki tarifeleri indirebilir veya bu indirimi, bahşeden Devletten ithal edilecek tekstil üzerinde üçüncü Devletin indirim uygulamasına bağlayabilir. Başka bir örnek vermek gerekirse, bahşeden Devlet tek taraflı olarak üçüncü Devlete, konsoloslarına ceza yargısında ayrıcalıklar vereceği taahhüdünde bulunabilir veya Devletler bu ayrıcalığı karşılıklı olarak tanıyabilirler. Bu tarz durumlarda, eğer bahşeden Devlet faydalanan Devlete en çok gözetilen ulus muamelesini şartsız olarak sunarsa, faydalanan Devletin hakları, bahşeden Devletin üçüncü Devlete verdiği taahhütlerin belli bir tazminatı içermiş olup olmamasından etkilenecek midir? Burada şunu belirtebiliriz ki, üçüncü Devlete olan anlaşma mukabilinde şartlar oluşmuş ve hak verilmişse, etkilenmeyecektir. Çünkü bahşeden Devlete faydalanan Devlet arasındaki andlaşma, üçüncü Devlete olandan farklıdır. Fakat eğer üçüncü Devlete kararlaştırdıkları şart yerine getirilmezse ne olacaktır? Madde 15'e göre herhangi bir etkisinin olmaması gerekmektedir.

Ortaya atılan bu soru hakkında tutarsız bir uygulama vardır. Bazı olaylarda mahkemeler, madde 15'den farklı sonuçlara ulaşmıştır. Uygulamadan örnek vermek gerekirse, Arjantin Yüksek Mahkemesinin 1919 yılında vermiş olduğu bir karar ele alınabilir. Mahkemenin konuyla ilgili kararı şu şekildedir:

...davacının, İngiltere ile 1825 (13. madde) ve Prusya Krallığı ve Alman Gümrük Birliği Devletleri ile 1857'de (7. madde) imzalanan andlaşmalarla konsoloslara verilen yetkilerin, İtalya Krallığı ile yapılan andlaşmalarda yer alan en çok gözetilen ulus kaydı uyarınca bu Krallığın konsoloslarına genişletilmesi talebi ve –eğer varsa- herhangi bir teamül, federal kanunlar uyarınca bu talep doğrultusunda karar verilmesini gerektirmez. Öncelikle, bu imtiyazların karşılıklılığa tabi olmasından dolayı, İtalyan Hükümetinin Arjantin konsoloslarına aynı imtiyazları tanıdığıнын veyahut tanıma hazırlığı içinde olduğunun gösterilmesi gerekir.²³²

Bir başka örnek de karşımıza 1922 yılında bir Alman mahkemesinde karşımıza çıkmaktadır. Mahkeme, bir Alman vatandaşının eyleminden dolayı dava açan Fransız davacının, dava açabilmek için teminat yatırmak zorunda olmasıyla ilgili kurala yaptığı

²³² *Ibid.*, s. 1847-8.

itirazı ret etmiştir. Zira, Alman Medeni Kanunu Bölüm 110, yabancıların Alman mahkemelerine davacı olarak başvurmadan önce masrafların teminatı olarak davalının istediği oranda depozit yatırmak zorunda olduğunu düzenlemektedir. Bu şart, davacı yabancıların kendi Devletlerinde Alman vatandaşları davacı olarak başvurduğunda kendilerinden masraflar için teminat istenmiyorsa, o yabancıya uygulanmaz. Diğer bir ifadeyle, iki Devlet karşılıklı olarak bu haklarından vazgeçmiş olabilir. Versay Andlaşması madde 291(1) kapsamında Almanya şunları yüklenmiştir:

Yabancı ve İttifak Güçlerini, söylenen Güçlerin uluslarını ve memurlarını, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan veya Türkiye'ye bu Devletlerin memurları veya uluslarına 1 Ağustos 1914'den önce sonuçlanan, bu andlaşmaların, sözleşmelerin, anlaşmaların yürürlükte olması şartıyla, sözleşmeyle, andlaşmayla veya anlaşmayla veya bahsettiği herhangi bir türdeki bütün hak ve avantajlara katılmayı korumak.

Yabancı ve İttifak Güçleri kabul etme veya bu hakları veya avantajları kullanmama yetkilerini saklı tutmuşlardır²³³.

Almanya ve Bulgaristan arasında karşılıklı olarak masraflar için depozit yatırma yükümlülüğünden muafiyet sağlayan bir andlaşma vardır. Almanya'ya 1921 Nisan'ında bildirilen bir notada, Fransız Hükümeti, Almanya ve Bulgaristan arasında olan andlaşmadaki ilgili hükümlerden yararlanmak istediğini belirtmiştir. Davacı, Fransa'da Almanya vatandaşlarının, Fransız vatandaşlarına karşı açılan davalar için teminat yatırılmasından muaf tutulduğunu ispatlayamamıştır. Yüksek Bölge Mahkemesi, başvurunun ret edilmesi gerektiğini söylemiştir. Mahkemeye göre, Versay Andlaşmasının 291. maddesi, Almanya'ya, birinci İtilaf Güçlerinin vatandaşlarına bahsettiklerinden daha geniş imtiyazları Fransız vatandaşlarına bahsetme zorunluluğu yüklememiştir. Mahkeme, Bulgaristan'la yapılan sözleşmenin karşılıklılık temeline dayandığını ve de Fransa'nın böyle bir karşılıklı muameleyi bahsetmediğini, vatandaşlarının masraflar için teminat yatırma yükümlülüğünden muaf olmaya hakları olmadığını belirtmiştir²³⁴.

²³³ Bkz. Versay Andlaşması, <<http://history.acusd.edu/gen/text/versaillestreaty/ver264.html>>, B.T. 14.02.2002.

²³⁴ WATTS, *Op.cit.*, s. 1848.

ortaya çıkan değişikliklerle de ilgilidir. Üçüncü Devletle yapılan andlaşmanın herhangi bir nedenle sona ermesi, faydalanan Devletin bu andlaşma nedeniyle sahip olduğu hakların sona ermesi anlamına gelir²³⁷.

En çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki hakların askıya alınması ve sona ermesi hakkında Nihai Tasarının 21. maddesinde düzenleme yapılmıştır. 21. maddeye göre:

Faydalanan Devletin kendisi ve onunla belirli ilişkide bulunan şeyler ve kişiler için bir en çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki en çok gözetilen ulus muamelesi hakkı, bahşeden Devlet tarafından üçüncü bir Devlete veya bu üçüncü Devletle belirli ilişkide bulunan kişiler veya şeylere verdiği ilgili muamelenin sona erdiği veya askıya alındığı an, sona erer veya askıya alınır.

Faydalanan Devletin kendisi ve onunla belirli ilişkide bulunan şeyler ve kişiler için bir tazminat şartını içeren en çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki en çok gözetilen ulus muamelesi hakkı, kararlaştırılan tazminatın faydalanan Devletçe sona erdirilmesi veya askıya alınması anıyla eşit zamanda sona erer veya askıya alınır.

Faydalanan Devletin kendisi ve onunla belirli ilişkide bulunan şeyler ve kişiler için bir karşılıklı muamele şartını içeren en çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki en çok gözetilen ulus muamelesi hakkı, kararlaştırılan karşılıklı muamelenin faydalanan Devletçe sona erdirilmesi veya askıya alınması anında eşit zamanda sona erer veya askıya alınır²³⁸.

*Fas'daki Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Haklarını İçeren Davada*²³⁹ farklı bir görüş ileri sürülmüştür. 1836 tarihli Birleşik Devletler-Fas Andlaşması ile ABD, en çok gözetilen ulus muamelesi hakkını kazanmıştır. Andlaşma hükümlerine göre normalde sınırlı bir konsolosluk yargısı hakkı bulunan ABD, sahip olduğu en çok gözetilen ulus muamelesi nedeniyle, Fas'ın 1856'da İngiltere ile, 1861'de de İspanya ile

²³⁷ OPPENHEIM, *Op.cit.*, s. 1330.

²³⁸ WATTS, *Op.cit.*, s. 1878.

²³⁹ Bkz. International Court of Justice, "Case Summaries - Case Concerning Rights Of Nationals Of The United States Of America In Morocco". <<http://www.icj-cij.org/icjwww/idecisions/isummaries/ifussummary520827.htm>>, B.T. 28.03.2002.

Olay Divan'ın önüne, Fransa tarafından, Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı getirilmiştir. Anlaşmazlık konusu temelde, Fas'taki Fransız bölgesindeki Amerikan vatandaşlarının hakları ile ilgilidir. ABD, çeşitli gerekçelerle, bu bölgedeki vatandaşlarının bazı hakları olduğunu iddia etmekte, Fransa ise bu hakların ya sona erdiğini ya da sınırlı bir şekilde bulunduğunu söylemektedir.

yapmış olduğu kapütilyasyon haklarının tümünden faydalanma hakkını elde etmiş ve daha önceden sahip olduğu sınırlı hak genişlemiştir. Ancak İspanya'yla yapılan andlaşma 1914'te, İngiltere ile yapılan andlaşma ise 1937'de sona ermiştir. Bunun arkasından Fransa²⁴⁰, ABD'nin genişlemiş hakkının artık uygulanabilir olmadığını ve 1836 tarihli andlaşmanın geçerli olduğunu iddia etmiştir. Anlaşmazlık Divan'a getirildiğinde ABD, üç gerekçeye dayanarak, genişlemiş yargı haklarına halen sahip olduğunu ve bunların artık sadece 1836 Andlaşması'ndaki en çok gözetilen ulus kaydının işler hale getirilmesine dayanmadığını öne sürmüştür. En çok gözetilen ulus kaydıyla ilgili olarak ABD, en çok gözetilen ulus kaydı altında kazanılan hakların bir kez elde edilmekle bağımsızlık kazanacaklarını, bu hakların, üçüncü Devletle yapılan andlaşmanın sona ermesinden etkilenmeyeceğini ileri sürmüştür. Divan, bu yöndeki iddiaları kararında şu şekilde ifade etmiş ve gerekçelerini göstererek reddetmiştir:

Fas gibi Devletlerle yapılmış olan andlaşmalarda bulunan en çok gözetilen ulus kaydıyla ilgili ikinci görüş, bu kayıtların, çeşitli ülkeler arasında ayırım yapmaksızın eşit bir muamelenin sağlanması ve devam ettirilmesi için bir yöntem olarak değil, bir atıf vasıtasıyla tasarlama olarak düşünülmesi gerektiği yönündedir. Bu görüşe göre, en çok gözetilen ulus kaydı vasıtasıyla bir Devletin talep etme hakkını elde ettiği haklar veya ayrıcalıklar... bunların çıkarıldığı [üçüncü Devletle yapılan] andlaşmanın ilgili hükümlerinin ortadan kalkmasından sonra bile kullanılabilirdir.

Diğer bir görüşe göre ise, bu itiraz, şu anda tartışma konusu olan andlaşmaların taraflarının niyetleri ile uyumlu değildir. Bu, hem bazı andlaşmaların ifade edilişlerinde hem de Fas'ın 1631 - 1892 döneminde Fransa, Hollanda, İngiltere, Danimarka, İspanya, ABD, Sardinya, Avusturya, Belçika ve Almanya ile yapmış olduğu andlaşmaların incelenmesi sonucu ortaya çıkan genel andlaşma tarzında açıkça görülmektedir. Bu andlaşmalar, en çok gözetilen ulus kayıtlarının amacının, ilgili ülkeler arasında ayırım yapmaksızın, her zaman, eşitliği sağlamak ve devam ettirmek olduğunu göstermektedir....

²⁴⁰ Fas, Fransa ile aralarında 30.03.1912 tarihinde yaptıkları *Fez Andlaşması*'yla Fransa'nın koruması altına girmiştir. Hüseyin PAZARCI, *Uluslararası Hukuk Dersleri III. Kitap*, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Turhan Kitapevi, Ankara 1999, s. 123.

Dolayısıyla bu itiraz, eşitlik ilkesi ile karşıt duruma düşecek ve ayrımcılığa neden olacaktır. [Bu itiraz] Birleşik Devletler'in, Fransız Bölgesi'ndeki konsolosluk yargı yetkisinin kapsamına ilişkin başvurusunu desteklemez²⁴¹.

Böylece Divan, üçüncü Devletle yapılmış olan andlaşmanın sona ermesiyle birlikte, en çok gözetilen ulus kaydı uyarınca bu andlaşmaya dayanılarak kazanılmış hakların da sona ereceğini kabul etmiştir.

En çok gözetilen ulus kaydının işler durumunun sona erdirilmesi veya askıya alınmasında, üçüncü Devletlere bahşedilen menfaatlerin sona ermesinin nedeni önemsizdir. En çok gözetilen ulus kaydını içeren bir andlaşmanın tarafları, üçüncü Devlete bahşedilen faydaların sona ermesinden sonra bile, ayrı ayrı olarak gözetilen muamelelerini devam ettirme konusunda karar almakta serbestlerdir. Aynı zamanda kendilerinin gözetilen pozisyonlarını özel düzenlemeler temelinde koruyabilirler. Sonuç itibarıyla Devletler kendi iradeleriyle, kaydın uygulaması üçüncü Devlete tanınan muamelenin sona ermesi veya askıya alınmasıyla sona erse veya askıya alınsa da, bir düzenlemeyle, kaydın kendileri açısından devam etmesine karar verebilirler.

Madde 21/1, bir tazminat şartını içerip içermediğine bakmaksızın, en çok gözetilen ulus kaydının bütün türlerine gönderme yapmaktadır. Faydalanan Devletin gözetilen muamele hakkı, açıkça, üçüncü Devlete, bahşeden Devlet tarafından verilen muamelenin sona erdiği veya askıya alındığı anda sona ermekte veya askıya alınmaktadır. Kaydın konusunun sınırları içerisinde bahşeden Devletin birden çok üçüncü Devlete muamele bahşettiği olaylarda, faydalanan Devletin gözetilen muamele hakkının sona ermesi veya askıya alınması bütün üçüncü Devletlere tanınan ilgili muamelenin sona ermesine veya askıya alınmasına bağlıdır. Madde 21 paragraflar 2 ve 3, en çok gözetilen ulus kayıtlarının karşılıklı muamele veya tazminat şartını içerenlerine değinmektedir. Aynı zamanda böyle durumlarda, faydalanan Devletin üçüncü Devletçe kullanılan faydalardaki hakkı, faydalanan Devletin üçüncü Devletin

²⁴¹ FITZMAURICE, *Op.cit.*, s. 190.

gözetilen muameleyi kullanmasına rağmen, karar verilen karşılıklı muamele veya tazminat şartına uyma rızasını geri çekme anında sona erer veya askıya alınır²⁴².

Madde 21'in koşulları geniş kapsamlı değildir. Aynı zamanda başka olaylar da faydalanan Devletin haklarının sona ermesine veya askıya alınmasına neden olabilir. Başka olaylara, kayıta belirtilen süre sınırının dolmasını, bahşeden Devletle faydalanan Devlet arasında yapılan andlaşmanın sona ermesini, bahşeden Devletle üçüncü Devletin birleşmesini örnek olarak gösterebiliriz²⁴³.

7. ÖZEL DURUMLARDA EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS KAYDI

7.1. Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi Uygulaması

Genelleştirilmiş tercihler sistemi²⁴⁴ kapsamındaki muameleyle ilgili olan bir en çok gözetilen ulus kaydı da olabilir.

Bu konudaki düzenleme karşımıza Nihai Tasarının 23. maddesinde çıkmaktadır. Maddeye göre:

Bir faydalanan Devlet, en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında, gelişmiş bir Devlet tarafından, gelişmekte olan bir üçüncü Devlete bahşedilmiş. -Devletlerden oluşmuş milletlerarası toplumun tümü tarafından benimsenmiş ya da yetkin bir örgütün üye Devletleri söz konusu ise, bu örgütün ilgili kural ve prosedürlerine uygun bir şekilde kabul edilmiş- genelleştirilmiş tercihler sistemine

²⁴² WATTS, *Op.cit.*, s. 1882.

²⁴³ *Ibid.*, s. 1882.

²⁴⁴ Genelleştirilmiş tercihler sistemi (*Generalized of Preference*) ilk kez 1964'de UNCTAD'de (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı, United Nations Conference on Trade and Development) teklif edilmiştir ve 1968'de resmen kabul edilmiştir. Bu sistem, sanayileşmiş Devletlerin gelişmekte olan Devletlerden ithal ettikleri sanayi ürünlerine belli sınırlar içinde gümrük tarifesi uygulamalarını ya da düşük oranlı tarifeler uygulamalarını öngören sistemdir. Bu sistem, 1971'de AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu), 1976'da ABD ve diğer tarihlerde Japonya, İskandinav Devletleri, Avustralya gibi gelişmiş Devletler tarafından kabul edilmiştir. Ancak uygulamada Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi'nin tarife indirimleri küçük kotalar şeklinde olmuştur. Bu durum, gelişmekte olan Devletlerin tepkilerine neden olmuştur. Bkz. PARASIZ, *Op.cit.*, s. 242.

uyan, bir genelleştirilmiş tercihler programı içinde, karşılıklı olmayan bir muameleye hak kazanamaz²⁴⁵.

Bu maddenin düzenlenmesindeki amaç, dünyanın ekonomik durumunun kalkınmasının açık bir şekilde farklı olan Devletlerden oluşması ve de en çok gözetilen ulus kaydına başvurmanın ekonomik ilişkilerin alanını oluşturmasıdır. Diğer bir ifadeyle, dünya ekonomisi farklı ekonomik konumda olan Devletlerden oluşmaktadır.

Genelleştirilmiş tercihler sisteminin temel amacı, gelişmekte olan Devletlerin sanayi ürünlerinin, gelişmiş Devletlerin pazarlarına daha fazla ihraç edilebilmesini sağlamaktır. Gelişmekte olan Devletlerin ithalat gelirlerini artırmaya çalışırken, sistem aynı zamanda, bu Devletlerin temel ihtiyaç maddelerinde gelişmiş Devletlere olan bağımlılıklarını da ortadan kaldırmaya çalışır²⁴⁶. Ancak uygulamada genelleştirilmiş tercihler sistemlerinin az gelişmiş Devletlere sağladığı yararlar çok sınırlıdır. Çünkü gelişmiş Devletler için, tarife ödümleri verilirken kendi üreticilerinin bundan zarar görmesi başlıca endişe kaynağıdır. O nedenle hem kotalar çok dar tutulmuş, hem de bu kolaylık sadece indirimden zarar görmeyecek sanayi dalları için tanınmıştır. Ayrıca, düşük tarife ödümleri, sayıları değişebilen belirli az gelişmiş Devletlere tanınmıştır. Bunlar çoğunlukla en az gelişmiş Devletlerden seçilir. Bunun yanında bir malın hangi az gelişmiş Devlete ihraç edildiğini belgelendirmek için uzun formalitelere gerek duyulmuştur. Türkiye, Avrupa Birliği ile gümrük birliği andlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonraki beş yıl içinde, az gelişmiş Devlet sanayi mallarına karşı Avrupa Birliği'nin genelleştirilmiş tercihler sitemini uygulamaya koyacaktır²⁴⁷. Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki Gümrük Birliği Andlaşması 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

²⁴⁵ WATTS, *Op.cit.*, s. 1886.

²⁴⁶ Thomas M. FRANCK, *Fairness in International Law and Institutions* (Oxford: Oxford University Press, 1997), s. 427.

²⁴⁷ SEYİDOĞLU, *Op.cit.*, s. 793.

Eğer en çok gözetilen ulus kaydında faydalanan Devlet gelişmiş bir Devletse, gelişmiş bir bahşeden Devletin geliştirmekte olan üçüncü bir Devlete, bu üçüncü Devleti kalkındırmak için tanıdığı muameleyi talep etme hakkına sahip değildir²⁴⁸.

Dış ticarete ayrımcılık yapılmaması, DTÖ sistematığının temelinde yer almaktadır. Hemen bütün DTÖ Anlaşmaları bu temel ilkeyi içermektedir. Milletlerarası ticarete, ayrımcılık yapılmaması ve serbest ve adil rekabeti önleyici eylemlere karşı gereken ilke ve kuralların belirlenmesi ve geliştirilmesi, DTÖ bakımından önem taşıyan hususlar arasında yer almaktadır. Zira, serbest ve adil rekabetin gelişmesini önleyici ulusal politikaların milletlerarası ticaret üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. "Ulusal Muamele" ve "En Fazla Gözetilen Ulus Kaydı" gibi temel DTÖ ilkelerine dayalı olarak çok taraflı rekabet kurallarının geliştirilmesi ve bu kuralların etkin şekilde uygulanmaları amacıyla ulusal kurumların oluşturulması ve bu amaçla, geliştirmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelerce teknik yardımda bulunulması gerekmektedir²⁴⁹.

7.2. Geliştirmekte Olan Devletler Arasında Düzenlemeler

Sanayileşmiş gelişmiş Devletlerin, geliştirmekte olan Devletlere ayrıcalıklar bahşetmesi son zamanlarda görev haline gelmiştir. Gelişmiş Devletlerle geliştirmekte olan Devletler için farklı kurallara başvurulması ilkesi, milletlerarası ekonomi ve ticaretinin yeni ilkelerinden biri olma eğilimindedir. Kısaca, bu yeni ilke geri kalmışlığın ekonomik problemlerini çözüme fikrinden yola çıkılarak oluşturulmuştur ve gelişmiş Devletlerin hükümetler arası ilişkilerinde uygulanan ilkelere farklıdır. Bu ilke, yeni milletlerarası kalkınma hukukuna dayanmaktadır²⁵⁰.

²⁴⁸ USTOR, Sixth Report, *Op.cit.*, s. 24.

²⁴⁹ Mustafa PULAT, "Dış Ticarete Ayrımcılığın Önlenmesi ve Geliştirmekte Olan Ülkelerde Serbest ve Adil Rekabet: Dünya Ticaret Örgütü Kuralları Bağlamında Bir Değerlendirme", **Uluslararası Ekonomik Sorunlar**, <<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupe/ues-5/Dıs%20Ticaret%20Ayrımcılığı.htm>>, B.T. 26.05.2002.

²⁵⁰ USTOR, Sixth Report, *Op.cit.*, s. 20-1.

Gelişmekte olan Devletler arasındaki ticari genişleme, ekonomik işbirliği ve ekonomik entegrasyon, bir milletlerarası gelişme stratejisi oluşturmak ve hem gelişmekte olan hem de gelişmiş Devletlerin katılımıyla uyumlaştırılan bazı önemli milletlerarası belgelerle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınması için önemli faktörler açısından organize edilmiş ekonomik -veya başka türlü- gruplar içinde kabul edilmiştir. Bu belgelerde, gelişmekte olan Devletler arasında tercihler oluşturmanın, bu Devletlerin arasındaki ticarete yardım etmek için en uygun düzenlemelerden biri olacağı gerçeği kabul edilmiştir. Bununla birlikte, belgelerden bazıları, gelişmiş Devletlerin kendi en çok gözetilen ulus haklarından istisna edilmelerini bahşetmiştir.

En çok gözetilen ulus kaydının böyle bir istisnaya tabi tutulmasının bazı tarihsel nedenleri vardır. Sömürge Devletleri bağımsızlıklarını kazandıkça, daha önce sömürgeci Devletin pazarında sahip oldukları öncelikli haklarını kaybetmişlerdir. Dolayısıyla da karşılıklı ve herhangi bir ayrımcılığı yasaklayan en çok gözetilen ulus kaydı, aleyhlerine işlemeye başlamıştır. Bu nedenle, özellikle sömürge Devletlerinin oluşturduğu gelişmekte olan bazı Devletler, en çok gözetilen ulus kaydının gelişmekte olan Devletler lehine olacak şekilde istisnaya tabi tutulmasını ve gelişmiş Devletlerin pazarlarına girişin tek taraflı olarak düzenlenmesini istemiştir²⁵¹.

Örneğin UNCTAD, 1968'deki Konferans'ta, gelişmekte olan Devletler lehine olacak bir şekilde, karşılıklı olmayan, ayırım yapmayan genelleştirilmiş tercihler sisteminin oluşturulmasını teklif etmiştir²⁵².

Sovyetler Birliği, 1965'lerde gelişmekte olan Devletlerden gümrüksüz ithalat gibi tek taraflı sistemle tanışan ilk Devlettir. Bu gümrüksüz muamele bütün ürünlere uygulanmıştır. Görevlerin sürekliliğiyle ilgili hiçbir şart düzenlenmemiştir. 1966 yılında Avustralya daha kısıtlı bir tek taraflı sistemle aynı şeyi yapmıştır ve Macaristan 1968'de kendisinin de yapacağını bildirmiştir. Macaristan'ın ayrıcalıklı ürünler listesi geniştir, hem endüstriyel, hem de tarım ürünlerini kapsamaktadır. Bu liste gelişmekte olan

²⁵¹ FRANCK. *Op.cit.*, s. 426.

²⁵² USTOR, Sixth Report, *Op.cit.*, s. 21.

Devletlerin isteklerine uygundur ve az gelişmiş Devletlerle gelişmekte olan Devletler için özel ithalat konularını içermektedir²⁵³.

GATT çerçevesinde yapılan Uruguay Round'u da az gelişmiş Devletlere bağlayıcı tarife indirimleri öngörmüştür. Böylece az gelişmiş Devletler de tarifelerini artıramayacak ve mevcut tarifelerini zaman içinde azaltacaklardır²⁵⁴.

1971 yılında verilen bir kararda, GATT âkit tarafları, madde 1'in²⁵⁵ uygulanması için gelişmiş Devletlere genişletme izninin ertelenmesine, gelişmekte olan Devletler menşeli ürünlere tercihli tarife muamelesinin, bu muameleyi diğer âkit tarafların ürünlerine uygulamadan, uygulanmasına karar vermiştir. 1979 yılında verilen bir kararla GATT madde 1'deki hükme rağmen, âkit taraflar gelişmekte olan Devletlere daha uygun ve farklı muameleleri, diğer âkit taraflara tanımadan uygulayabileceklerdir. Bu karar, *İmkan Veren Kayıt (Enabling Clause)* olarak adlandırılmaktadır ve GATT üyesi olan gelişmiş Devletlere gelişmekte olan Devletler menşeli ürünlere tercihli tarife muamelesi uygulama yetkisi vermektedir²⁵⁶.

Nitekim. Nihai tasarı madde 24 ve 30'da, konuyla ilgili hükümler yer almaktadır:

MADDE 24

Gelişmiş olan bir faydalanan Devlet, en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında, gelişmekte olan bir bahşeden Devletin, gelişmekte olan üçüncü bir Devlete, bu Devletlerin üyesi olduğu ehil bir milletlerarası örgütün ilgili kurallarına ve prosedürlerine uygun olarak tanıdığı ticaret alanındaki herhangi bir ayrıcalıklı muameleden yararlanma hakkına sahip değildir²⁵⁷.

MADDE 30

²⁵³ *Ibid.*, s. 23.

²⁵⁴ SEYİDOĞLU, *Op.cit.*, s. 216.

²⁵⁵ Bkz., GATT madde 1, *Supra*, s. 31-3.

²⁵⁶ Kyle BAGWELL, Petros C. Mavroidis, Robert W. STAIGER, "It's A Question Of Market Access", *The Boundaries Of The WTO* başlıklı sempozyumda sunulan tebliğ, 2002. <<http://www.asil.org/ajil/wto4.pdf>>, B.T. 17.04.2002.

²⁵⁷ WATTS, *Op.cit.*, s. 1899.

Mevcut maddeler gelişmekte olan Devletler lehine milletlerarası yeni kurallar oluşturmaya ilişkin herhangi bir ön kabul içermez²⁵⁸.

Gelişmekte olan Devletlerin ekonomik ve ticari hayatlarındaki gelişmeler, dünya ekonomisini ve de ticaretini iyi yönde etkileyeceği için, gelişmekte olan Devletler lehine kurallar oluşturmaya teşvik etmek istenmiştir.

7.3. Sınır Ticaretini Kolaylaştıran Muamele

Sınır ticaretini kolaylaştıran muameleyle ilgili en çok gözetilen ulus kayıtları da mevcuttur. Bu husus Nihai Tasarı'nın 25. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

[Bahşeden Devlete] Bitişik olmayan faydalanan Devlet, en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında, bahşedilen Devlet tarafından [bahşeden Devlete] bitişik üçüncü Devlete sınır ticaretini kolaylaştırmak için tanınan muameleyle hak kazanamaz.

[Bahşeden Devlete] Bitişik faydalanan Devlet, bir en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında, bahşeden Devletin [kendisine] bitişik üçüncü Devlete bahşettiği muameleyle, ancak kaydın konusu sınır ticaretinin kolaylaştırılması ise hak kazanır²⁵⁹.

Bu maddede belirtilmek istenen, eğer faydalanan Devlet bitişik Devlet değilse, bitişik bir üçüncü Devlete sınır ticaretini geliştirme, kolaylaştırma kapsamında verilen haklar, bahşeden Devletle arasındaki en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında kazanılamaz. Fakat faydalanan Devlet bitişik Devlet ise, kayıt kapsamındaki haklarından bitişik üçüncü Devlete verilen haklardan daha az olmaması şartıyla kazanabilmektedir. Diğer bir deyişle bu durumda bitişik üçüncü Devletle bitişik faydalanan Devlet arasında eşitlik olmaması gerekmektedir. Madde belirtilen tek şart, bitişik Devlet olma değil, aynı zamanda verilen hakların sınır ticaretini kolaylaştırmak için verilmiş olmasıdır.

²⁵⁸ *Ibid.*, s. 1913.

²⁵⁹ *Ibid.*, s. 1905.

Komşu Devletlere sınır ticaretini kolaylaştırmak için bahşedilen en çok gözetilen ulus kaydının uygulanmasından kaynaklanan avantajlardan istisna edilen ortak sınırı olmayan Devletler arasında yapılan ticari andlaşmalar da vardır. Komşu Devletler arasında yapılan ticari andlaşmalar, örneğin sınır ticareti andlaşması, değişik bir kategori oluşturmaktadır. Sınır ticareti terimi çok açık değildir; ürünlerin veya kişilerin veya her ikisinin de hareketi anlamına gelebilir. Genellikle belirli bir sınır bölgesinde ikamet eden kişiler ve onların diğer tarafa giriş çıkışları ve çalışma ilişkileri ve aynı zamanda iki komşu bölge arasında ürünlerin hareketi ve bazen de bu bölgelerde üretilen ürünlerin şartlarıyla ilgilidir. Sınır ticaretiyle ilgili ulusal kurallar çok çeşitlidir ve sadece geniş bölgelerdeki durumla değil, aynı zamanda ortak sınırın iki tarafında bulunan iki bölge arasındaki sınır ticareti durumlarıyla da ilgilenmektedir. Sınır ticareti kavramı, sık sık konvansiyon şartlarında ifade edilmektedir. Bahşeden Devletle ortak sınırı olmayan bir faydalanan Devletin ve vatandaşlarının bahşeden Devlete bitişik olan üçüncü Devlete ve onun o bölgede ikamet eden vatandaşlarına verilen muamelenin aynısından yararlanma hakkı yoktur. Bahşeden Devlete bitişik olmayan bir faydalanan Devlet, ticari bir andlaşmada düzenlenen genel bir en çok gözetilen kaydı temelinde, bahşeden Devlet tarafından bahşeden Devlete bitişik bir üçüncü Devlete, sınır bölgesinde üretilen ürünler veya bu bölgedeki nüfusun ihtiyaçları için bahşettiği ürünlerin hareketiyle ilgili muamelenin aynısından yararlanamayacaktır²⁶⁰.

En çok gözetilen ulus kaydının faydalanan Devleti aynı zamanda bahşeden Devlete bitişikse durum değişmektedir. Bu durumda, en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında faydalanan Devlet, bahşeden Devlet tarafından üçüncü bir Devlete verilen faydalardan yararlanabilmektedir. “Bitişik faydalanan Devlet” ifadesinden eğer Devletler ticareti sınır ticareti olarak anlamak konusunda anlaşmışlarsa, sadece bahşeden Devletle ortak kara sınırı olan Devlet değil, aynı zamanda bahşeden Devletten bir su parçasıyla ayrılmış Devlet de anlaşılmalıdır.

²⁶⁰ *Ibid.*, s. 1906-1907.

7.4. Karayla Kuşatılmış Devlete Tanınan Kolaylıklar

En çok gözetilen ulus kaydı, kara ile kuşatılmış bir üçüncü Devlete verilecek haklar ve kolaylıklarla ilgili olarak tanınmış olabilir. Bu durum Nihai Tasarı'nın 26. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

Kara ile kuşatılmış olmayan bir faydalanan Devlet, bahşeden Devletin karayla kuşatılmış bir üçüncü Devlete bu Devletin denizden ve denize geçişini kolaylaştırmak için verdiği haklardan ve kolaylıklardan en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında yararlanamaz.

Karayla kuşatılmış faydalanan Devlet, sadece eğer kaydın konusu denizden ve denize geçişini kolaylaştırmaksa, bahşeden Devletin karayla kuşatılmış bir üçüncü Devlete bu Devletin denizden ve denize geçişini kolaylaştırmak için verdiği haklardan ve kolaylıklardan en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında yararlanabilir²⁶¹.

26. madde, karayla kuşatılmamış faydalanan Devlet ile kara ile kuşatılmış faydalanan Devlet arasında fark olduğunu belirtmektedir. Bu fark için şart olarak da en çok gözetilen ulus kaydının konusunun denize veya denizden geçişle ilgili olmasını düzenlemiştir. Maddenin bütününde üzerinde durulan husus, kara ile kuşatılmış üçüncü bir Devlete denizden veya denize geçiş için kolaylık sağlamak amacıyla hakların veya kolaylıkların verilmiş olmasıdır.

En çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki en çok gözetilen ulus muamelesi, deniz ve kara ile kuşatılmış Devlet arasında bulunan Devletin limanları kullanma ve limanlardan geçişle ilgili olarak kara ile kuşatılmış Devletlerin araçlarına uygulanabilmektedir²⁶². Bu açıdan örnek olarak Kara ile Kuşatılmış Devletlerin Transit Ticareti 8 Temmuz 1965 Konvansiyonu'nun²⁶³ Önsözünün III. Prensibini verebiliriz.

²⁶¹ *Ibid.*, s. 1908.

²⁶² USTOR; Third Report, *Op.cit.*, s. 167.

²⁶³ Geniş bilgi için Bkz. Convention On Trade Of Land-locked States, New York, 8 Temmuz 1965, *Australian Treaty Series*. <<http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1972/4.html>>, B.T: 03.04.2002.

1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi madde 126 bu konuyla ilgilidir. Maddenin başlığı “en çok kayırlan millet kaydının uygulanmaması” şeklindedir. Maddeye göre:

Denize kıyısı olmayan Devletlerin özel durumu sebebiyle haklar ve kolaylıklar tesis eden iş bu sözleşme hükümleri ve keza denize veya denizden çıkış hakkının kullanılmasına ilişkin özel andlaşmalar, en çok kayırlan millet kaydının uygulanmasından istisna edilmiştir.

Bu sözleşmede, en çok gözetilen ulus kaydının, özel olarak andlaşmanın hükümlerine ve denize veya denizden çıkış hakkının kullanılmasına ilişkin özel andlaşmalara uygulanmayacağı düzenlenmiştir. 1982 Sözleşmesi, Cenevre’de 1958 ve 1960’da yapılan BM Deniz Hukuku Konferanslarından bu yana meydana gelen gelişmelerin yeni ve genellikle kabul edilebilir bir deniz hukuku sözleşmesine olan ihtiyaçtan dolayı yapılmıştır. Deniz hukuku ile ilgili bütün meselelere değinmek amacıyla yapılmıştır. Türkiye bu sözleşmeye taraf değildir. Bunun nedeni de, madde 3’dür. Madde 3’te karasuları azami, olarak 12 mile kadar çıkabilir denilmiştir ve bu maddeye çekince ileri sürülmesi kabul edilmemiştir²⁶⁴.

7.5. Halefiyet, Devlet Sorumluluğu ve Düşmanlığın Ortaya Çıkışı

Devlet halefiyetinin, Devlet sorumluluğunun ve düşmanlıkların patlamasının, en çok gözetilen ulus kaydı üzerinde etkisi vardır. Bu hususta düzenleme, Nihai Tasarı’nın 27. maddesinde yapılmıştır. Adı geçen maddeye göre:

Önceki maddelerin hükümleri, Devletlerin halefinden veya bir Devletin milletlerarası sorumluluğundan veya Devletler arasında meydana gelen düşmanlıklardan ortaya çıkan en çok gözetilen kaydıyla ilgili herhangi bir soru hakkında önceden hüküm vermez²⁶⁵.

Bu madde 1969 tarihli Viyana Konvansiyonu’nun madde 73²⁶⁶ ile bağlantılıdır. Maddede belirtmek istenen, Devlet halefiyeti, Devlet sorumluluğu ve Devletler

²⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. GÜNDÜZ, *Op.cit.*, s. 413 vd.

²⁶⁵ WATTS, *Op.cit.*, s. 1910.

arasında ortaya çıkacak sorunlarda en çok gözetilen ulus kaydıyla ilgili olarak önceki hükümlere başvurulamayacağıdır. Bu üç mesele kapsam dışı bırakılmıştır. Viyana Konvansiyonu'nda da bu üç durum Konvansiyonun kapsamı dışında tutulmuştur.

Bugün uygulanan hukukta, Devlet halefiyeti ile, yalnızca bir ülke üzerindeki yetkilerin Devletler arasında el değiştirmesi olayı kastedilmektedir. Bir Devletin diğer bir Devlete halef olması üç durumda olanaklıdır: a) bir Devlet egemenliğinden ayrılmak suretiyle iki ya da daha çok Devletin ortaya çıkması durumu; b) iki ya da daha çok Devletin birleşmesi durumu; c) bir ülke parçasının bir Devletten ötekine el değiştirmesi durumu²⁶⁷.

Devlet sorumluluğu ile ilgili olarak, en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında herhangi bir düzenleme mevcut değildir. Ayrıca, Nihai Tasarı'da düzenlenen maddelerde, Devletler arasında meydana gelen düşmanlığın, kaydın üzerindeki etkisi hakkında da düzenleme yapılmamıştır. Bunun nedeni de Komisyon'un, bu özel konularda, genel andlaşmalar hukukuna göre hareket edilmesi gerektiğine, en çok gözetilen ulus kaydının sınırlı alanı içerisinde bu konuların çözülemeyeceğine karar vermiş olmasıdır²⁶⁸.

Yukarda incelediğimiz maddeler geçmişte olan olayları etkilemez, yani geçmişe yönelik değildir. Bu husus Nihai Tasarı madde 28'de şu şekilde düzenlenmiştir:

Mevcut maddelerde düzenlenmiş, bu maddelerin milletlerarası hukuk kapsamında bağımsız olarak bu maddelere en çok gözetilen ulus kaydının konu olduğu, kurallara başvuruya önyargısız olarak, sadece bu Devletlerle ilgili olarak bu maddelerin yürürlüğe girmesinden sonra Devletler arasında yapılan andlaşmalar içindeki en çok gözetilen ulus kaydına başvurabilirler.

²⁶⁶ 69 Viyana Konvansiyonu madde 73 Devletin halefiyeti, Devletin sorumluluğu ve düşmanlığın çıkması durumlarını düzenlemektedir. Maddeye göre:

Bu Sözleşmesinin hükümleri bir andlaşma ile ilgili olarak Devletlerin halefiyeti veya bir Devletin milletlerarası sorumluluğu veya Devletler arasında ortaya çıkabilecek herhangi bir soruna hâlel getirmeyecektir. Bkz. GÜNDÜZ, **Op.cit.**, s. 201.

²⁶⁷ PAZARCI, III. Kitap, **Op.cit.**, s. 25.

²⁶⁸ WATTS, **Op.cit.**, s. 1912.

Mevcut maddelerde düzenlenmiş, bu maddelerin milletlerarası hukuk kapsamında bağımsız olarak bu maddelere en çok gözetilen ulus kaydının konu olduğu, kurallara başvuruya önyargısız olarak, sadece bu Devletlerle ilgili olarak bu maddelerin yürürlüğe girmesinden sonra Devletler tarafından yapılan milletlerarası andlaşmaların ve milletlerarası hukukun diğer konularının kapsamında bulunan en çok gözetilen ulus muamelesini sadece kayıt kapsamında düzenlendiğinde Devletler kendi aralarında başvurabilirler²⁶⁹.

Bu madde 69 tarihli Viyana Konvansiyonu madde 4'e dayanmaktadır²⁷⁰. Nihai Tasarı madde 28'in ve 69 tarihli Viyana Konvansiyonu madde 4'ün düzenlenmesinin sebebi, maddelerin hükümetler tarafından kabul edilmesini sağlamaktır. Sonuçta Sözleşmeyle bağlandıktan sonra etkilenmeleri Devletlerin çıkarlarına daha uygundur.

69 tarihli Viyana Konvansiyonu madde 28'de "*Andlaşmaların Geriye Yürümezliği*" konusunu hükme bağlamaktadır. Maddeye göre, Andlaşmadan farklı bir niyet anlaşılmadıkça veya böyle bir niyet başka türlü tespit edilmedikçe, andlaşma hükümleri, andlaşmanın bir taraf bakımından yürürlüğe girmesinden önce meydana gelen herhangi bir hareketle veya vakiyla veya ortadan kalkan herhangi bir durumla ilgili olarak, o tarafı bağlamaz²⁷¹.

Maddede, Devletler tarafından yapılan andlaşmalarda hükme bağlanan en çok gözetilen ulus kaydı, milletlerarası andlaşmalarda bulunan kayıt kapsamındaki en çok gözetilen ulus muamelesi ve milletlerarası hukukun diğer konuları olarak bir ayırımı gidilmiştir.

En çok gözetilen ulus kaydıyla ilgili hükümler başka türlü de kabul edilmiş olabilir. Bu durumda Nihai Tasarının 29. maddesine göre, mevcut maddeler bahşeden

²⁶⁹ *Ibid.*, s. 1912.

²⁷⁰ 69 tarihli Viyana Konvansiyonu madde 4, Sözleşmenin geriye yürümezliği konusunu düzenlemiştir. Maddeye göre: "Bu Sözleşmede beyan edilip de, andlaşmaların bu Sözleşmeden bağımsız olarak milletlerarası hukuk gereğince tâbi olduğu herhangi bir kuralın uygulanmasına hâlel gelmemek üzere, bu Sözleşme sadece Devletler tarafından bu Sözleşmenin kendileri bakımından yürürlüğe girmesinden sonra akdedilen andlaşmalara uygulanır." Bkz. GÜNDÜZ, *Op.cit.*, s. 183.

²⁷¹ *Ibid.*, s. 189.

Devletle faydalanan Devlet arasında başka türlü kabul edilen hükümlere, şartlara müdahale etmez.²⁷²

²⁷² WATTS, *Op.cit.*, s. 1913.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK UYGULAMASINDA EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS KAYDI

1.1. Genel

En çok gözetilen ulus kaydının tarihçesi, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti açısından özel bir anlam taşımaktadır. Osmanlı döneminde kapitülasyonlarla²⁷³ başlayan yabancı Devletlere ayrıcalıklar tanınması süreci, modern terminolojide geçtiği şekliyle en çok gözetilen ulus kaydı şeklinde bir ifadeyi taşımasa da içerik olarak aynı işlevi gören, Osmanlı'nın diğer Devletlerle, özellikle Batılı Devletlerle yaptığı andlaşmalarla devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak sıkıntı çekmeye başladığı duraklama ve gerileme dönemlerinde kapitülasyonlar, ekonomik sıkıntıları arttırıcı nedenler olarak ortaya çıkmış, Osmanlı'nın yıkılışından sonra ise yeni kurulan Türkiye Devleti, Lozan Andlaşmasıyla tüm kapitülasyonların kaldırılmasını sağlamış, daha sonra izlenen dış ticaret ve milletlerarası politikalar ve küresel ticarete uyum çabası sonucu, artık eski kapitülasyonlardan farklı, karşılıklı en çok gözetilen ulus kaydı içeren andlaşmalar yapılmaya başlanmıştır.

²⁷³ *Caputaliton* Fransızca aslından dilimize yerleşmiş olan bu terim, “özellikle Osmanlı'da, yabancı uyruklulara tek taraflı olarak bahşedilen ya da antlaşmalarla verilen ekonomik, adli, idari vb. hak ve ayrıcalıklar”dır. Bkz. Baskın ORAN, “Kapitülasyonlar”, *Türk Dış Politikası, Cilt I* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 115.

1.2. Osmanlı Devleti Dönemi

Kapitülasyonlar, yani 19. yüzyıldan önce Osmanlı topraklarında ikamet, seyahat ve ticaret güvenceleri, ancak “dostluk ve samimi iyi niyet” sözü veren yabancılara tanınmaktaydı. Fransız ve İngilizler gibi “dost” ülkelere bu tip güvenceler verilirken, Habsburgların Osmanlı topraklarında ticaret özgürlüğünden faydalanamamaları, uzun süre Avusturya ile olan ticaretin gelişmemesine neden olmuştur. Dolayısıyla Levant ticaretinde rol oynayabilmek, Osmanlı'nın vereceği güvencelere bağlıydı. Bununla birlikte bu tip güvencelere sahip olamamış diğer Avrupalı Devletler, kapitülasyon sahibi Devletlerin bayrağı altında seyahat ve ticaret ayrıcalığından faydalanmaktaydılar. Bu durumda da, imtiyazları elinde bulunduran Devletler, Avrupa'da önemli bir güce ulaşmaktaydılar. Osmanlı, Avrupa için cazip bir pazar olan topraklarında ticaret hakkını bazı Devletlere tanımakla, dış siyasette bir denge oluşturma yolunu seçmişti. Kapitülasyon vermekle Osmanlılar, Hıristiyan dünyası içinden müttefik edinmeye çalışıyorlardı. Dolayısıyla, Osmanlıların Avrupalı Devletlere tanıdığı oldukları imtiyazlarda karşılıklı ilkesini şart koşmamaları (ancak yine de aynı imtiyazların kendi tebaalarına da tanınmasını beklemişlerdir), amaçlarının öncelikle siyasal bazı amaçlara ulaşılması olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin yabancı Devletlere imtiyaz tanıdığı ilk dönemlerde gerek siyasal gerekse ekonomik yönden çok güçlü olduğu da unutulmamalıdır²⁷⁴. Nitekim bunun Osmanlı dış siyaseti açısından olumlu sonuçları görülmüştür. Örneğin Venedik, bir çok kez bazı ticari imtiyazlar verilmekle tarafsız hale getirilmiş ve sahip olduğu güçlü donanmayı Kutsal İttifak ordularına vermesi engellenmiştir²⁷⁵. Yine İtalyan gemileriyle Rumeli'ye Anadolu'dan yüz binlerce göçmen taşımışlardır²⁷⁶. Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi Devletler ise, sahip oldukları imtiyazları, Habsburglar ve Papalık gibi ortak düşmanlara karşı görüldükleri bir dönemde almışlardı²⁷⁷. Ancak Osmanlı Devleti gücünü kaybettiğçe vermiş olduğu imtiyazlar nedeniyle büyük sıkıntı çekmeye başlamıştır. Güçlü Avrupalı Devletlerin en çok gözetilen ulus muamelesini elde etmeleri sonucu, zorlamalarla

²⁷⁴ Mübahat KÜTÜKOĞLU, “Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri”, *Osmanlı. Yeni Türkiye Yayınları*, C. 7, s. 330.

²⁷⁵ Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. Cilt I (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), s. 237.

²⁷⁶ Aydın YALÇIN, *Türkiye İktisat Tarihi* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1979). s. 286.

verilen imtiyazlar diğer Devletlere de genişletilmiş, hem kapitülasyonlardan beklenen siyasal sonuçlara ulaşılamamış, hem de yerli ticaret ve sanayi korunamamıştır.

1.2.1. Kapitülasyonların verilme şekli

Osmanlıların Avrupa ile ilişkilerinde İslam hukuku ilkeleri geçerli olmuştur. Kapitülasyonlar bir ahitname ile verilmekteydi. Ahitnamenin verilmesinden önce gayrimüslimlerin dostluk ve barış içinde olmayı kabul etmesi (eman) gerekmekteydi. Bu söz verme karşılığı imamın anılan gayrimüslimlerin can ve mal varlığını garanti etmesi sonucu bir ahitname yapılır ve Osmanlı toprakları içerisinde elde ettikleri kapitülasyon ayrıcalıkları belirtilirdi. Ahitnamelerin her yeni padişah tarafından onaylanması gerekiyordu. Ahitnamenin hem ilk düzenlenişinde hem de her yeniden onayında Şeyhülislam'ın onayı gerekliydi. Ondandır da padişah, berat ya da nişan adı verilen bir eman ile, yabancıların bu ayrıcalıklardan yararlanmasını tanırdı²⁷⁸. Öztuna, Osmanlı döneminde verilen, çoğunlukla içinde en çok gözetilen ulus kaydı taşıyan kapitülasyonların milletlerarası bir taahhüt veya andlaşma olmadığını söylemektedir. Ahidnameler, Osmanlı tarafından tek taraflı olarak düzenlenmektedir. “*Aynı imtiyazları Türkiye, kendine mevcut farzederek, XVI. Asırda, mütekabiliyet istemeyi hayalinden bile geçirmemiştir*”²⁷⁹. Zamanla bütün Devletler diğerinin ahidnamesinde olan hükümlerin kendilerine de uygulanmasını istemişler ve böylece “en çok gözetilen ulus” olma hakkından faydalanmaya başlamışlardır. XVIII. yüzyıldan itibaren her padişah değişiminde ahidnamelerin yenilenmesinden vazgeçilmiş, ahidnameler karşılıklı değiştirilmeye başlanmıştır²⁸⁰.

²⁷⁷ İNALCIK, *Op.cit.*, s. 238.

²⁷⁸ İNALCIK, *Op.cit.*, s. 237; KÜTÜKOĞLU, *Op.cit.*, s. 330; PANAITE, Viorel, “Osmanlı-Leh Ahidnamelerinde Ticaret ve Tüccarlar (1489-1699)”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, C. 7, s. 343; GÜMÜŞ, Okan ve Aziz SEVİ, *Uluslar arası İlişkiler Sözlüğü*, T.C. Dışişleri Bakanlığı, <<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grup/ha/default.htm>>, B.T. 03.02.02.

²⁷⁹ Yılmaz ÖZTUNA, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt II (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1984), s. 265.

²⁸⁰ KÜTÜKOĞLU, *Op.cit.*, s. 330.

1.2.2. Osmanlı'da Kapitülasyonların ve En Çok Gözetilen Ulus

Kayıtlarının Tarihçesi

İnalçık'a göre kapitülasyonlar konusunda iki dönemden bahsetmek gerekir. Birinci dönem, Osmanlı-Avrupa ticaretinin Cenovalılar ile Venediklilerin elinde bulunduğu 1517'e kadar olan dönemdir. 1517'den itibaren ise Fransa, İngiltere ve Hollanda'ya kapitülasyonlar verilmiştir²⁸¹.

Osmanlı tarihinde karşımıza çıkan ilk kapitülasyon 1352 yılında Orhan Gazi'nin Cenova'yla yapmış olduğu andlaşmada karşımıza çıkmaktadır. Bulgaristan, Bizans ve Venedik ittifakına karşı Cenova'yla ittifak yoluna gidilmiş, Cenova'ya, asker ve yiyecek yardımının yanında, yüzde 3'lük bir gümrük vergisi tanınmıştı. Bu ayrıcalıkların ardından 1384 ile 1387 arasındaki bir tarihte Venedikliler, I. Murad döneminde kendi ayrıcalıklarını almışlardır. Venedik'e verilen ayrıcalıklar 1403'te Süleyman Çelebi, 1411'de Musa, 1419'da I. Mehmed, 1430'da II. Murad ve 1446 ve 1454'te II. Mehmed tarafından onaylanmıştır. Daha sonra Fatih Mehmed Venedik'le savaşa girdiğinde, Venediklilere verilmiş bulunan kapitülasyonların aynısını Floransalılara da tanımıştır. II. Bayezid de Venedik'e savaş ilan ettiğinde aynı ayrıcalıkları 1498'de Napoli kralına vermiştir²⁸².

1517'de I. Yavuz Selim Mısır'ı fethedince, Memlûkların Fransızlara ve Katalonyalılara tanımış olduğu kapitülasyonları yenilemiştir. Her ne kadar Fransızlara verilen bu kapitülasyonlar Venediklilere verilenler kadar geniş değilse de Fransızlar bu kapitülasyonlar ile ilk defa Osmanlı topraklarında ticaret ayrıcalığı elde etmiş oluyordu²⁸³. Fransa ile Osmanlı arasında imzalanan ilk önemli belge 1536 tarihli ahidname²⁸⁴ olmuştur. Ancak İnalçık bu metnin Kanuni tarafından onaylanmadığını,

²⁸¹ İNALCIK, *Op.cit.*, s. 243-4.

²⁸² İNALCIK, *Op.cit.*, s. 243; Şerafettin TURAN, *Türkiye İtalya İlişkileri*, Cilt I (İstanbul: Metis Yayınları, 1990), s. 196-7, 326.

²⁸³ İNALCIK, *Op.cit.*, s. 244.

²⁸⁴ Çeşitli kaynaklarda 1535 veya 1536 andlaşması olarak geçen bu ahidname çoğunca Osmanlı'da kapitülasyonların ilk örneği olarak verilmektedir. Bu konuda bkz. KÜTÜKOĞLU, *Op.cit.*, s. 329. Shaw ise Habsburglar'a karşı bir ittifakın sonucu olarak hazırlanan bu belgenin gizli tutulduğunu söylemektedir. Bkz. Stanford SHAW, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt I. Çeviren: Mehmet HARMANCI, (E Yayınları: İstanbul, 1982), s. 146.

Fransa'ya gerçekten kapitülasyon tanınmasının 1569 andlaşması ile gerçekleştiğini söylemektedir²⁸⁵. Fransa elde etmiş olduğu bu ayrıcalıklarla Avrupa ülkeleri içerisinde de önemli bir konuma sahip olmuştur. Örneğin İngilizler, 1580 yılında kendi ayrıcalıklarını kazanana dek, Osmanlı topraklarına Fransız bayrağı altında gitmek zorunda kalmışlardı. Bu hem siyasal, hem de ekonomik üstünlük anlamında geliyordu²⁸⁶.

Gerek Fransızların gerekse diğer Batılı Devletlerin elde ettiği ayrıcalıklar Osmanlı'nın yıkılışına kadar kapsamı artarak devam etmiştir. 1736-1739 yılları arasında Rusya ve Avusturya ile Osmanlı'nın yapmış olduğu savaşın sona ermesini sağlayan Fransa, Sultan Mahmud tarafından "kara gün dostu" sayılmış ve 1740 yılında eski ahidnamelerde tanınan ayrıcalıklara ekleme yapılmıştır²⁸⁷. Bu belge, ahidnamelerin yenilenmesine ilişkin son örnektir. Bundan sonra imtiyazlar muahedeler (andlaşmalar) içerisinde yer almaya başlamıştır²⁸⁸.

Osmanlı Devleti'nin 1861 yılında Fransa ile yapmış olduğu Kanlıca Ticaret Andlaşmasıyla (15. madde) Osmanlı gemileriyle Fransa'ya götürülen her türlü Osmanlı malı için Fransa topraklarında en çok gözetilen ulus mallarına yapılan muamelenin yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca andlaşmada düzenlenen bazı konular, Fransa'nın en çok gözetilen ulus muamelesi hakkına sahip olması nedeniyle, İngilizlerle yapılan andlaşmadaki kapsama genişletilmiştir²⁸⁹.

İngiltere'nin ilk defa ayrıcalık kazanması ise, Kraliçe Elizabeth'in gönderdiği üç kişilik bir tüccar heyeti aracılığıyla²⁹⁰ İngilizlerin Türk limanlarından serbest ticaret

²⁸⁵ İNALCIK, *Op.cit.*, 244; SHAW, *Op.cit.*, s. 246.

²⁸⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, C. III-2 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), s. 224-5.

²⁸⁷ İsmail UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, C. IV-1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), s. 295-6; USTOR, *First Report*, *Op.cit.*, s. 161.

²⁸⁸ KÜTÜKOĞLU, *Op.cit.*, s. 340'taki not.

²⁸⁹ *Ibid*, s. 338.

²⁹⁰ Ünal'a göre, "üç açığız İngiliz tüccarı" 1553 yılında Kanuni Sultan Süleyman'dan özel bir izin alırlar ve kendi bayrakları altında Osmanlı topraklarında ticaret yaparlar. 1580'deki ahidnameye kadar sadece bu üç kişiye izin verilmiştir. Bkz. Sevim ÜNAL, "1830-1840 Yılları Arasında Türk-İngiliz Ekonomik İlişkileri", VIII. *Türk Tarih Kongresi (Ankara- 11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981), s. 1367.

yapmaları için izin istemesi sonucu, 1580’de yapılan bir ahidname sonucu gerçekleşmiştir. Bu anlaşmayla Fransız, Venedik ve Lehistan tebaasının yararlandığı ayrıcalıklarından İngiliz tacirlerinin de yararlanacağı belirtilmiştir²⁹¹. Uzunçarşılı’nın ahidnameden aktardığı özet kısım, tam da en çok gözetilen ulus kaydına denk gelmektedir:

İgiltar vilayetinin kraliçesi olan Elizabeth’e hüküm ki; Astâne-i saadet-aşiyâneme adamlarınız gelip gitmek ve ol cevanibin tacirleri ve bazirgânları memâlik-i mahrusamıza ticaret eylemek hususlarını ilam eylemişsin...memâlik-i mahrusamızda olan beylere, kadılara ve deryada yürüyen kaptanlara ve gönüllü reislerine ve iskelelerde olan emirlere ahkâm-ı şerife yazılıp anun gibi İgiltar vilayetinden deryada barçeleriyle ve gemileriyle adamları ve bazirgânları gelirse ol taraftan kimsene rencide eylemeyip atebe-i ulyamıza sadakat üzere olan Francelü, Venediklü ve Lehlü gelip ticaret eyledikleri gibi İgiltar vilayetinin dahi bazirgânları gelip gidip, gelirken ve giderken ve memalik-i mahrusamızda ticaret tarikiyle gezerlerken kimsene asla mani olmaya deyu muhkem tenbih ve yasak olunmuştur....²⁹²

Fransızlara tanınan ayrıcalıkların aynı şekilde İngilizlere de tanınmasıyla Fransa, yukarda işaret ettiğimiz ekonomik ve siyasal üstünlüğü kaybettiği için bu ahidnameye karşı çıkmıştır. Hatta bazı söylentiler çıkararak İngilizlere verilen serbest ticaret hakkının iki seneliğine geri alınmasını sağlamışlarsa da²⁹³, 1581’de yeniden İngilizlere bu hak tanınmıştır²⁹⁴.

1802 yılında Fransızlarla yapılan tarife düzenlemesine İngilizlerin “en çok gözetilen ulus” hakkına dayanarak itiraz etmeleri konumuzla ilgili olması bakımından güzel bir örnek oluşturmaktadır. 1801 yılında Osmanlı Devleti İngiltere, Rusya ve Avusturya Devletleriyle bir tarife düzenlemiş, ancak Fransızlarla, Napolyon’un Mısır seferi sonrasında bozulan ilişkiler henüz tam düzelmediği için, benzeri bir tarifenin

²⁹¹ UZUNÇARŞILI, C. III-2, **Op.cit.**, s. 224; SHAW, **Op.cit.**, s. 251-2.

²⁹² UZUNÇARŞILI, **Ibid.**, s. 225. Bu ahidnamenin İngilizce tercümesindeki ilgili kısım ise şöyledir: “Fransızlara, Venediklilere ve dostumuz olan diğer Kral ve prenslere vermiş olduğumuz ayrıcalıkları İngilizlere de verdik...” Ahitnamenin İngilizce tam metni için bkz. Hamit DERELİ, **Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler** (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları: İstanbul, 1951). s. 125-31.

²⁹³ Fransızlar gerek İngilizlere verilen ayrıcalıklarda gerekse daha sonra Hollandalılara verilen ayrıcalıklarda Osmanlı hükümetini sözlerine sadakatsizlikle itham etmişlerdir. UZUNÇARŞILI, C. III-2, **Op.cit.**, s. 236.

²⁹⁴ **Ibid.**, s. 226.

düzenlenmesi ileri bir tarihe bırakılmıştır. 1802 yılında Fransızlarla yeni tarife yapıldığında, İngilizler, bazı mallara ait gümrüklerin Fransız tarifesinde daha düşük olduğu iddiasıyla hükümeti yeni bir tarife yapmaya zorlamışlardır²⁹⁵.

1838 yılındaki Balta Limanı andlaşmasının ilk maddesinde de İngiltere'nin “en çok gözetilen ulus” olarak kabul edildiği zikredilmektedir²⁹⁶. İngiliz tüccarları bu andlaşmayla sadece en çok gözetilen ulus sıfatını almakla kalmamış aynı zamanda Osmanlı toprağındaki her türlü ticarete “en çok müsaadeye mazhar yerli tüccarla da eşit haklara sahip olmuştur”²⁹⁷.

1612 yılında, Habsburglara düşman olması nedeniyle, Akdeniz’de gittikçe artan bir deniz gücü haline gelen Hollanda Cumhuriyeti’ne de bir ahidname sonucu bazı ayrıcalıklar tanınmıştır. Bu ahidname, dönemdeki örnekleri gibi Türk ticareti için ekonomik ve siyasi bakımdan denk bir çıkar sağlanacağına dair hiçbir hüküm içermemektedir²⁹⁸. Bu döneme kadar Hollanda Cumhuriyeti tüccarları Osmanlı topraklarına olan ticaretlerini ilk önce Fransızlar aracılığıyla yapıyorlardı. Daha sonra İngilizlere de aynı ayrıcalıkların tanınması sonucu Divan-ı Hümayun Hollandalıların ticaretlerini İngiltere eliyle yapmalarına karar vermiştir²⁹⁹.

Rus tüccarları da XV. Yüzyıldan 1739’daki Belgrad Andlaşmasına kadar Osmanlı topraklarındaki ticaretlerini özel izinler ile gerçekleştirmişlerdir. Küçük Kaynarca Andlaşması (21 Temmuz 1774) ile Rusya, daha önce Fransa ve İngiltere’ye verilmiş olan kapitülasyonlardan faydalanma hakkını elde ederek, Karadeniz’de kendi bayrakları altında ticaret yapmaya başlamışlardır³⁰⁰.

²⁹⁵ KÜTÜKOĞLU, *Op.cit.*, s. 340’taki not.

²⁹⁶ Ünal bunu, “İngilizlerin (*first favoured nation*) üstün ırk oldukları kabul ediliyordu” şeklinde vermiştir. Bkz. ÜNAL, *Op.cit.*, s. 1373.

²⁹⁷ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri*, C. II (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976), s. 5.

²⁹⁸ Zeki ÇELİKKOL vd., *Lale ile Başladı – Türkiye ve Hollanda Arasındaki Dört Yüzyıllık İlişkilerin Resimli Tarihçesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), s. 16-7; USTOR, *First Report*, *Op.cit.*, s. 161.

²⁹⁹ UZUNÇARŞILI, C. III-2, *Op.cit.*, s. 236.

³⁰⁰ KÜTÜKOĞLU, *Op.cit.*, s. 329.

Kapitülasyonlar ve ayrıcalıkların en çok gözetilen ulus kayıtları ile genişletilmesi sadece yukarıda sayılan Devletlerle sınırlı değildir. Osmanlı Devleti, daha ilk ayrıcalıkların tanınmaya başladığı dönemlerde Ragusa gibi şehir Devletlerinden, son yıllarına kadar pek çok Devletle (Avusturya, Belçika vs.) kapitülasyon andlaşması imzalamıştır. I. Dünya Savaşı başladığında ise önce gümrük vergilerini artırmış arkasından da Ekim 1915'te yabancıların ticari ayrıcalıklarını kaldırmıştır ancak müttefik Almanya'ya verilmiş ayrıcalıkların devam etmesi sağlanarak yenileri eklenmiştir³⁰¹. Osmanlı dönemine ait geriye kalan kısa dönemi, bundan sonraki bölümde inceleyeceğiz.

1.2.3. Kapitülasyonların Sonuçları Üzerine Kısa bir Değerlendirme

Kapitülasyonlar konusunda genel yargı daima olumsuz olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin Batıya karşı sahip olduğu ekonomik ve siyasal üstünlüğü kaybettiği XVIII ve XIX. yüzyıllar ile, bundan önceki bir dönemi birbirinden ayırmak gereklidir. Kapitülasyonların Batılı Devletlere verilmesi, ortak düşmanlara karşı müttefik bulma kaygısıyla başlar. Bu şekilde ayrıcalık tanınan Devletlerin, Osmanlı topraklarında yapılacak ticarete diğer Devletlere üstünlük kazanmaları sağlanmıştır. Bu politika sonunda güdülen amacın çoğunca elde edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak XVIII. yüzyıla gelindiğinde hem ekonomik sıkıntıya düşen, hem de askeri dolayısıyla da siyasal üstünlüğü kaybeden Osmanlı Devleti, Batılı Devletlerin baskıları sonucu pek çok Devlete gittikçe artan ayrıcalıkları tanımak zorunda kalmıştır. Burada Batılı Devletlerin dayanak noktalarından birisi de en çok gözetilen ulus muamelesi olmuştur. İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı Devleti'nin bahsettiği her yeni ayrıcalıktan sonra bunların kendilerine de genişletilmesini istemişlerdir. Dolayısıyla, kapitülasyonlardan beklenen siyasal getiri, geri dönülemez bir şekilde kaybedilmiştir.

Ekonomik yönden ise kapitülasyonlar, dış ticaret ödemeler dengesinde bozulmaya neden olmuş, iç üretimi baltalamış ve dış ticaret alanlarından Osmanlı uyruklarının

³⁰¹ KÜTÜKOĞLU, "Ahidnameler ve Ticaret Muahedeleri", **Op.cit.**, s. 339; ORAN, **Op.cit.**, s. 115.

çekilip, yabancıların ve özellikle azınlıkların egemenlik kazanmasını teşvik etmiştir³⁰². Avrupa'nın sanayi devriminden sonra teknolojiye yakaladığı başarının Osmanlı'da izlenememiş olmasıyla da birleşen kapitülasyonlar, Avrupalı tüccarların Osmanlı tüccarını saf dışı etmesine, üreticilerin gerekli hammaddeyi ülke dışına götürmelerine neden olmuştur³⁰³.

İşte bu durum, Osmanlı'nın son dönemindeki aydınları –ve dolayısıyla yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrolarını- kapitülasyonlara ve Batılı Devletlere karşı tepki duymaya götürmüş ve bu tepki kendisini Lozan Andlaşması'nda tüm kapitülasyonların kaldırılmasından da önce Misak-ı Milli'de ve Büyük Millet Meclisince alınan kararlarda etkisini göstermiştir.

1.3. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi

Mustafa Kemal'in son Osmanlı Meclisi'ne katılacak olanlara verdiği, Meclis tarafından 28 Ocak 1920'de onaylanan ve daha sonra ulusal kurtuluş hareketinin de çerçevesini oluşturacak Misak-ı Milli'nin altıncı maddesi, kapitülasyonların kabul edilemez olduğunu söylemekteydi:

Ulusal ekonomik gelişmemize olanak sağlamak ve daha çağdaş bir düzenli yönetimle işleri yürütmeyi başarabilmek için her devlet gibi bizim de tam bir bağımsızlığa ve özgürlüğe gereksinmemiz vardır. Bu, yaşamımızın ve geleceğimizin temelidir. Bu nedenle siyasal, yargısal, parasal (mali) gelişmemizi önleyecek sınırlamalara karşıyız³⁰⁴.

³⁰² YALÇIN, *Op.cit.*, s. 290.

³⁰³ SHAW, *Op.cit.*, s. 382; Suna KİLİ, *Atatürk Devrimi – Bir Çağdaşlaşma Modeli* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000), s. 60-1. Ancak Yalçın, kapitülasyonların tek başına böyle geriletici bir etkisinin olmadığını, asıl nedenin yabancı tüccarların Osmanlı piyasasından çekilmesi olduğunu söylemektedir. Bkz. YALÇIN, *Op.cit.*, s. 291 vd.

³⁰⁴ Sadeleştirilmiş metnin alındığı yer: Suna KİLİ, *Türk Devrim Tarihi* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2001), s. 91.

Bununla birlikte Osmanlı hükümeti 10 Ağustos 1920'de, büyük bir zayıflık içerisinde, Sevr Barış Antlaşması'nı imzalamıştır³⁰⁵. Antlaşma çeşitli konularda içerdiği ağır hükümlerle birlikte kapitülasyonlar hakkında da Yunanistan'a ve yeni kurulacak Ermenistan'a ayrıcalıklar tanınmasını, 1907 gümrük tarifelerine dönülmesini öngörmüştür³⁰⁶. 261. madde şöyledir:

... Kapitülasyonlar rejimi, 1 Ağustos 1914'ten önce, bu rejimden doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak yararlanan Müttefik Devletler yararına yeniden kurulacak ve 1 Ağustos 1914'de bu rejimden yararlanmayan Müttefik Devlet yararına genişletilecektir³⁰⁷.

Sevr Antlaşması Osmanlı Meclisi tarafından onaylanamadan kalmış ve hukuksal geçerlik kazanamamıştır.

Meclisin 1. Dönem 3. Yasama Yılı açış konuşmasında (1 Mart 1922) Mustafa Kemal, kapitülasyonlar hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

...[Y]abancı ürünlere karşı koruyamaz duruma düşmemizden dolayı milletimizi bugünkü ekonomik sefaletе düşüren kaldırılmış kapitülasyonların feci durumunu hatırlatmadan geçemem. Bildiğiniz gibi, ülkemiz ekonomik kuruluş ve çevre yönünden kuvvetli durumda değildir. Özel sektör kuruluşları da serbest ticaret müdahalesine dayanabilecek güce gelmemişlerdi.

Tanzimat'ın açtığı serbest ticaret devri Avrupa rekabetine karşı kendisini koruyamayan ekonomimizi bir de iktisadi kapitülasyon zincirleriyle bağladı. Kuruluş ve özel sektör yönünden ekonomik alanda bizden çok kuvvetli olanlar, memleketimizde bir de ayrıca imtiyazlı durumda bulunuyorlardı. Gelir vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri şartlar altında ülkemize sokuyorlardı. Bütün ekonomimizin her bölümünde bu sayede kesin olarak hakim olmuşlardı.

³⁰⁵ Antlaşmanın tasarı aşamasında Osmanlı hükümetinin tasarının kapitülasyonlarla ilgili maddelerine verdiği yanıt ilginçtir:

“[Osmanlı Hükümeti,] Devletin uyruklarıyla yabancılar arasında haklı olmayan bir eşitsizlik kuracak ve Devlet hazinesinin iyileştirilmesine önemli bir engel oluşturacak olan ekonomik kapitülasyonların geri getirilmesini kabul edemez”.

Yani Osmanlı hükümeti de ekonomik kapitülasyonları reddediyordu. Bkz. Baskın ORAN, “Sèvres Barış Antlaşması”, **Türk Dış Politikası**, Cilt I (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 122.

³⁰⁶ KİLİ, **Türk Devrim Tarihi**, **Op.cit.**, s.154-5.

³⁰⁷ ORAN, “Sèvres Barış Antlaşması”, **Op.cit.**, s. 137.

Bize karşı yapılan rekabet gerçekten, çok gayri meşru, gerçekten yok edici idi. (Kahrolsunlar sesleri) Rakiplerimiz bu davranışlarıyla gelişmeye elverişli sanayiimizi de öldürdüler. Tarımımıza da zarar verdiler. Ekonomi ve maliyemizin gelişmesini ve olgunlaşmasını önlediler.

Artık engelsiz ve bağımsız bir hayata atılan Türkiye için, ekonomik yaşamı boğmakta olan kapitülasyonlar yoktur. (Şiddetli alkışlar) Ve olamaz³⁰⁸.

Lozan Barış Konferansı'na giden heyete verilen talimatlarda da kapitülasyonlar konusunda kesin düşünce savunulmuştur: Kapitülasyonlar, görüşmelerin kesilmesi pahasına kabul edilmeyecektir³⁰⁹. Görüşmeler esnasında müttefik Devletleri en çok gözetilen ulus muamelesinin tanınması konusunda ısrar etmişler, buna gerekçe olarak diğer Devletlerle var olan ya da Lozan'da imzalanmakta olan anlaşmaların, kendi ticari çıkarlarını zedeleyebileceğini göstermişlerdir. Türk tarafı ise, Konferans'a katılmayan ve dolayısıyla kendilerine verilmiş olan imtiyazların kaldırılmadığı Devletlerin bulunduğunu, en çok gözetilen ulus muamelesinin kabul edilmesi durumunda, bu imtiyazları Türkiye'nin tüm Devletlere tanımak zorunda kalacağını ve ticari alanda serbest kalmak istediğini söyleyerek bu teklifleri kabul etmemiştir³¹⁰. Sonuç olarak Lozan Barış Antlaşmasınının 28. maddesiyle, her türlü ayrıcalık (kapitülasyon) kaldırılmış, yabancıların Türk kanunlarına uyacağı esası getirilmiştir³¹¹:

Bağıtlı Yüksek Taraflar, her biri kendi yönünden, Türkiye'deki kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığını kabul ettiklerini bildirirler³¹².

Unutmamak gerekir ki, yabancılara tanınmış imtiyazlar sadece ticari alanda değil, eğitim, yargı vb. alanlarda da bulunmakta idi. Dolayısıyla Türk tarafı, her ne kadar ticari alanda tanınmış ayrıcalıkların da kaldırılmasını istiyorsa da, ülke içinde işletme bulundurma imtiyazı (posta, demiryolu vb.) ya da yabancı Devletlerin uyruklarına tanınmış olan adli ayrıcalıkların kaldırılması konusunda daha hassastı. Bu durum

³⁰⁸ Özdemir SADI, *Atatürk ve Üçüncü Yol*, <<http://www.aydinlanma1923.org/sayi/35/35-01.htm>>, B.T. 22.05.2002.

³⁰⁹ Baskın ORAN, "Lausanne Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası*, Cilt I (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 217.

³¹⁰ BİLSEL, *Op.cit.*, 361.

³¹¹ KİLİ, *Op.cit.*, s. 208-9.

³¹² ORAN, "Lausanne Barış Antlaşması", *Op.cit.*, s. 225.

Lozan'da imzalanmış olan ticaret anlaşmasının 6. maddesinde gördüğümüz en çok gözetilen ulus kaydı ile belirginlik kazanmaktadır. Buna göre:

Târife hususunda ve alelümum ticari hususatta, Türkiye'den ayrılan araziden herhangi birisine veya hudut ticareti için hemhudut devlete tatbik edeceği fevaid müstesna olmak üzere, Türkiye, birinciden beşinciye kadar olan maddelerde mevzubahs hususatta herhangi bir memlekete tatbik edeceği daha müsait bir muameleden diğer akit tarafları istifade ettirecektir³¹³.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında karşımıza çıkan "en çok gözetilen ulus kaydı" içeren iki anlaşmayı örnek vermek istiyoruz. Bunlardan ilki, 1929 ekonomik bunalımına denk gelen ve Türkiye'nin ekonomik sorunlarına çözüm bulabilmek amacıyla Yunanistan'la yapmış olduğu 30 Ekim 1930 tarihli 3 anlaşmadan biri olan "*İkâmet, Ticaret ve Seyrisefain Andlaşması*"dır. Anlaşmanın birinci maddesine uyarınca taraflardan her birinin uyrukları, diğer tarafın ülkesine, ülkenin kanun ve düzenine uyararak, yabancılar için özel hükümler varsa "en çok gözetilen ulus" uyruklarının tabi oldukları veya olacakları düzenlemelerden başka kısıtlamalara tabi tutulmaksızın, serbestçe girebilecek, orada oturabilecek, yerleşebilecek, yolculuk yapabilecek ve orayı istedikleri zaman terk edebileceklerdir³¹⁴.

Bir diğer anlaşma ise İran'la 5 Kasım 1932'de yapılan "*Dostluk Andlaşması ile Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Andlaşması*"dır. Bu anlaşmanın ikinci maddesi,

Bağıtlı taraflar (...) diplomasi ve konsolosluk temsilcilerinin ötekinin ülkesinde (...) en çok gözetilen ülkenin diplomasi ve konsolosluk temsilcilerine tanınan işlemlerden daha az elverişli olmaması kabul ederler...

ifadesiyle karşılıklı olarak, en çok gözetilen ulus muamelesinin tanındığını düzenlemiştir. Akdevelioğlu ve Kürkcüoğlu, böyle bir kaydın anlaşmada yer almasının, kısa süre öncesine kadar her ikisi de en çok gözetilen ulus kayıtlarıyla büyük Devletlerin pek çoğuna ayrıcalıklar tanımak zorunda kalan ve bunların sıkıntısını çeken

³¹³ BİLSEL, *Op.cit.*, 362.

³¹⁴ Melek FIRAT, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Cilt I (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 348.

Devletlerin birbirlerine duydukları yakınlığın önemli bir göstergesi olduğunu söylemektedir³¹⁵.

Aşağıda, Cumhuriyet döneminin ilk başlarından günümüze değin yapılmış, “en çok gözetilen ulus kaydı” içeren andlaşmaların bir kısmını, ilgili maddeleriyle birlikte örnek olarak vermek istiyoruz:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Lehistan Hükümeti Arasında Münakit Ticaret Mukavelenamesi - Lozan, 23 Temmuz 1923, Ceride-i Resmiye: 12 Aralık 1923

MADDE 3

Nümunelik eşya veya modellerin tekrar ihracı ithal gümrüğü dairesinde ya nakten bir kefalet akçesile veya muteber bir kefil iraesile temin edilecektir. Tüccar ile erbabı sanayiin (Seyyar ticaret memurları) Tarafeyni Akideyn topraklarında tâbi oldukları muamelât hususunda, iki memleket yekdiğerlerine karşı en ziyade mazharı müsaade millet meamelesini mütekabilen temin etmeği taahhüt ederler.

Türkiye Cumhuriyeti İle Amerika Müttahit Devletleri Arasında Münakit Ticaret Ve Seyrisefain Muahedenamesi - 12 Nisan 1930, R.G. 21 Nisan 1930

MADDE 1

Munzam resimler ve tezyit emsali dahil olmak üzere ithal ve ihraç resimlerine, ve ticarete ait diğere resim ve mükellefiyetlere müteallik hususlar ile transit, antröpoya konma ve gümrük muameleleri hususlarında; kezalik, seyyar ticaret memurları nümunelerine yapılacak muamelede, Türkiye, Amerika Müttahit Devletlerine ve mutasarrifi buldukları memleketlere ve müstemlekelerine ve Amerika Müttahit Devletleri Türkiyeye, kayıtsız ve şartsız, en ziyade müsaadeye mazhar millet muamelesi bahşederler.

³¹⁵ Atay AKDEVELİOĞLU ve Ömer KÜRKÇÜOĞLU, “Orta Doğu’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**,

Türkiye Cumhuriyeti ile İsveç Hükümeti Arasında Münakit Ticaret Ve Seyrisefain Muahedenamesi - Ankara 29 Eylül 1929, R.G. 10 Haziran 1930

MADDE 1

Yüksek Akit taraflardan her birinin tebaaları, diğerinin ülkesinde, orada mer'i kanunlar ve nizamlar mahfuz kalmak kaydile, yerleşmek ve oturmak, gitmek, gelmek ve seyrüsefer etmek, kezalik o ülkeyi serbestçe terkeylemek hakkını haiz olacaklardır.

Yerleşmek ve oturmak dolayisile tediyesi muktazi resimler ve mükellefiyetler hususunda iki tarafın tebaaları en ziyade müsaadeye mazhar millet muamelesinden müstefit olacaklardır.

Türkiye Cumhuriyeti İle Fenlandiya Hükümeti Arasında Münakit Ticaret Ve Seyrisefain Muahedesı - Ankara,12 Ağustos 1929, R.G. 25 Haziran 1930

MADDE 1

Âkit Taraflardan her birinin tebaaları, diğerinin ülkesinde, orada meri kanunlar ve nizamlar mahfuz kalmak kaydile, yerleşmek ve oturmak, gitmek, gelmek ve serbestçe seyrüsefer etmek hakkını haiz olacaklardır.

Âkit Taraflardan her biri gerek muhaceret, gerek umumi emniyet ve asayiş dolayisile, ferdi tedbir ile ülkesine duhul ve orada ikametı menetmek hakkı hususunda serbestii harekâtini tamamile muhafaza eder.

Yerleşmek ve ikamet dolayisile tediyesi muktazi herhangi rüsum ve mükellefiyetler hususunda iki tarafın tebaaları en ziyade müsaadeye mazhar millet muamelesinden müstefit olacaklardır.

İMZA PROTOKOLÜ

Bu Muahedenamenin imzası esnasında Âkit Taraflar atideki ahkâmı kararlaştırmışlardır:

1- şurası mukarrerdir ki - ismi ve nevi ne olursa olsun - hini ihraçta istifa edilen resimler ve bilumum harçlar hususunda Âkit Taraflar birbirlerine en ziyade müsaadeye mazhar millet muamelesini müteakabilen temin ederler.

İkamet Mukavelenamesi Akteilmeyen Devletlerle Yapılacak Muvakkat Mukavelename Hakkında Kanun³¹⁶, K.T. 22/7/1931, R.G. 1 Ağustos 1931

Madde 1 - Herhangi bir ecnebi Devletle kati ikamet mukavelenamesi akit ve tatbik edilinceye kadar İcra Vekilleri Heyeti o devletle iki seneyi tecavüz etmemek üzere ve en ziyade müsaadeye mazhar millet muamelesi esasına göre muvakkat ikamet itilafı akdine mezundur.

T.C. Hükümeti ile Tunus Cumhuriyeti Hükümeti Arasında 17 Nisan 1958 Tarihinde İmzalanın En Ziyade Müsaadeye Mazhar Millet Kaidesine Müteallik Protokol K.T. 06.06.1959, R.G. 6 Haziran 1959

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Tunus Cumhuriyeti Hükümeti iki memleket arasındaki ticari münasebetleri kolaylaştırmak ve geliştirmek arzusuyla mübahi olarak

- a) Seyrisefain konusunda,
- b) İthalat ve ihracattaki Gümrük Resimleri, bunların tahsil şekli, gümrüklenmeye müteallik kaide, muamele ve mükellefiyetler hususunda birbirlerine karşılıklı olarak en ziyade müsaadeyi mazhar millet muamelesini uygulamayı kararlaştırmışlardır.

Bununla beraber, en ziyade müsaadeyi mazhar millet muamelesi:

1. Hudut ticaretini kolaylaştırmak için Âkid Taraflardan biri tarafından hemhudut memleketlere bahşedilmiş veya edilebilecek imtiyazlara,
2. Âkid Taraflardan biri tarafından akdedilmiş veya akdedilecek bir gümrük birliğinden mütevellit istifadelere,
3. Âkid Taraflardan birinin muhtelif memleketler arasında ihdas edilmiş veya edilecek olan bir teşkilata iştiraki dolayısıyla bahşedeceği imtiyaz ve istifadelere tatbik edilmeyecektir.

³¹⁶ Bu geçici kanunu da, konuyla ilgili olması bakımından, andlaşmalar arasında vermeyi uygun bulduk.

İşbu Protokol imzası tarihinde hüküm ifade etmeye başlayacaktır.

İki Âkid Taraf 3 ay evvel haber vermek suretiyle her zaman anlaşmayı feshedebilirler.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Ve Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki Ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, Kanun No. 4464, K.T. 3.11.1999 , R.G. 11 Kasım 1999

Madde III

Yatırımlara Yapılan Muamele

1. Her bir Âkit Taraf, diğer Âkit Taraf yatırımcıları tarafından kendi ülkesinde yapılan yatırımlara adil ve hakkaniyete uygun muamele gösterecektir.

2. Bu Maddenin 1 inci paragrafında bahsedilen muamele, kendi yatırımcılarının veya herhangi bir üçüncü ülke yatırımcılarının yatırımlarına sağlanandan daha az elverişli olmayacaktır.

3. Bu Maddenin 1 inci ve 2 nci paragrafının koşullarıyla bağlı olarak, her bir Âkit Taraf kendi mevzuatı çerçevesinde, diğer Âkit Taraf yatırımcıları tarafından kendi ülkesinde yapılan yatırımlara, kendi yatırımcılarının yatırımlarına gösterdiğinden daha az elverişli bir muamele göstermeyecektir.

4. Bu Maddenin 2 nci paragrafına göre sağlanan en çok gözetilen millet muamelesi, Âkit Tarafın;

– Bir Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği veya Ekonomik Birliğe katılım ile bağlantılı,

– Rusya Federasyonu ile daha önceden Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni oluşturan devletler arasındaki ekonomik işbirliği anlaşmalarından dolayı,

– Çifte vergilendirmenin önlenmesi anlaşmaları veya vergilendirme konuları hakkındaki diğer düzenlemeler bazında,

sağladığı ve gelecekte sağlayacağı faydalara uygulanmayacaktır.

5. Bu Madde hükümleri yatırımlardan elde edilen gelirlere de uygulanacaktır.

**Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Ve Malezya Hükümeti Arasında
Yatırımların Karşılıklı Teşviki Ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, Kanun No.
4524 K.T. 1.2.2000, R.G. 6 Şubat 2000**

MADDE 3

En Ziyaade Müsaadeye Mazhar Millet Hükümleri

1. Âkit Taraflardan herhangi birinin yatırımcıları tarafından diğer Âkit Tarafın ülkesinde gerçekleştirilen yatırımlar, herhangi bir üçüncü ülke yatırımcılarınca gerçekleştirilen yatırımlara verilenden daha az elverişli olmayan, adil ve eşit muameleye maruz kalacaktır.

2. Bu Anlaşmanın herhangi bir üçüncü Devlet yatırımcılarına izin verilenden daha az elverişli olmayan koşulların garanti edilmesiyle ilgili hükümleri bir Âkit Tarafın diğerinin (Âkit Tarafın) yatırımcılarına;

(a) Âkit Taraflardan herhangi birinin taraf olduğu veya olabileceği halihazırda yapılmış ya da gelecekte yapılacak gümrük birliği veya serbest ticaret bölgesi, ortak pazar, parasal birlik veya benzeri uluslararası anlaşma veya bölgesel işbirliğinin diğer şekilleri; ya da makul bir zamanın içinde bu tip bir birlik veya bölgenin oluşturulmasına ya da süresinin uzatılmasına öncülük edecek şekilde tasarlanmış bir anlaşmanın kabulü ya da;

(b) tamamen ya da esas olarak vergilendirmeye ilişkin herhangi bir uluslararası anlaşma ya da düzenleme veya tamamen ya da esas olarak vergilendirmeye ilişkin herhangi bir dahili mevzuattan kaynaklanan, herhangi bir muamele, tercih ya da ayrıcalığın faydalarını diğer Âkit Taraf yatırımcılarına sunmakla yükümlü olduğu anlamında yorumlanamaz.

**Türkiye Cumhuriyeti İle Yunanistan Cumhuriyeti Arasında Deniz
Taşımacılığı Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair
Kanun, Kanun No. 4653, K.T. 26.4.2001, R.G. 9 Mayıs 2001**

Madde VI

Limarlarda Gemilere Uygulanacak Muamele

1. Herbir Taraf, diğer Tarafın gemilerine, limanlara serbest giriş, rıhtımlarda yer tahsisi, liman imkânlarının tümünün kullanımı, yükleme, boşaltma, gemiden gemiye nakil, yolcuların biniş ve iniş, her türlü ücret ve tarifenin ödenmesi, seyrüsefere yönelik hizmetlerin kullanımına ilişkin olarak, kendi uluslararası deniz ticareti yapan gemilerine yaptığı muamelenin aynısını yapacaktır.

2. Taraflar, bu Anlaşmanın herhangi bir Maddesinin aksini öngördüğü durumlar haricinde, birbirlerine denizcilikle ilgili diğer bütün konularda en çok gözetilen ülkeyle eş muamelede bulunacaklardır.

Bununla birlikte, bu hüküm herbir Tarafın herhangi bir türden bir Ekonomik Bütünleşme Anlaşmasına katılmaktan dolayı elde ettiği avantajlar için geçerli olmayacaktır.

gerçekleşebilmesi için, tüm üye ülkelerin birbirlerine en çok gözetilen ulus muamelesinde bulunması gerektiğini kurala bağlamıştır.

En çok gözetilen ulus kaydı, milletlerarası bir andlaşmanın parçası olarak, milletlerarası hukukun anlaşmalar hukukunda geçerli kurallara bağlıdır. Dolayısıyla tarafların iradeleriyle, serbest bir şekilde oluşturulabilir. Ancak, konunun milletlerarası politika ve ekonomi açısından taşıdığı önem nedeniyle, kaydın bazı özel sınırlamalara tabi tutulması gerekmiştir. Bu gereklilik, Milletlerarası Hukuk Komisyonu'nun kodlaştırma çalışmalarında da karşımıza çıkmaktadır. En çok gözetilen ulus kaydı, tek ya da iki taraflı, şartlı veya şartsız, şartlı olduğu takdirde tazminat ya da karşılıklılık şartına bağlı olarak kurulabilir. Aynen bunun gibi, taraflar, kaydın kapsam ve içeriğini belirlemede de serbesttiler. Üçüncü bir Devlete verilmesi söz konusu hakların hangilerinin ve ne kadarının en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında olduğu, tarafların iradesine bağlıdır. Değindiğimiz sınırlamalar ise, bazı özel durumlar için kabul edilmiştir. Örneğin, gelişmekte olan Devletlerle gelişmiş Devletler arasında ya da gelişmekte olan Devletlerin kendi aralarında yaptıkları andlaşmalarda yer alan en çok gözetilen ulus kaydı, olağan etkisinin dışında, gelişmekte olan Devletlerin menfaatine işleyecek şekilde kullanılmaktadır. Aynı durumu, sınır ticaretini kolaylaştırmak için komşu ülkelerle yapılan andlaşmalarda ve kara ile kuşatılmış Devletlerin denize geçişlerinin sağlanmasını amaçlayan andlaşmalarda da görmekteyiz.

Kayıt, ülkemiz açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Osmanlı döneminde kapitülasyonlar olarak bilinen ve ilk başta birkaç Devlete tanınan ayrıcalıklar, daha sonra en çok gözetilen ulus kaydının kullanılmasıyla pek çok Devletin kullanımına verilmiş, bu ayrıcalıkların kapsamı her geçen gün artmıştır. İlk başta ayrıcalıkların verilmesi, Osmanlı'nın takip ettiği siyaset açısından olumlu sonuçlar doğurmuşsa da, siyasal ve ekonomik alandaki gerileme, en çok gözetilen ulus kaydının kullanımıyla, Osmanlı Devletinin ve vatandaşının sahip olduğu tüm zenginliğin yabancı Devletler tarafından paylaşılmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri, kaydın bu olumsuz etkileri nedeniyle, bir süre Batılı Devletler ile bu tip andlaşmaların yapılmasını büyük ölçüde sınırlamışlar, sadece konsolosluk işleri gibi alanlarda en çok gözetilen ulus kaydı içeren andlaşmalar yapmışlardır. Aynı zamanda Cumhuriyetin ilk yıllarında bazı Doğulu Devletlerle, bir

dostluk göstergesi olarak en çok gözetilen ulus kaydı içeren anlaşmaların yapıldığı görülmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti'nin küresel ekonomiye entegrasyonu aşamalarında ise, bu tutumdan vazgeçilmiş ve çift taraflı en çok gözetilen ulus kaydı içeren anlaşmalar imzalanmış, GATT'a üye olunmuştur. Günümüzde de bu eğilim sürmekte ve halen en çok gözetilen ulus kaydı içeren anlaşmalar imzalanmaktadır. Bu anlaşmaların bazı örneklerine çalışmamızda da yer verilmiştir.

Çalışmamızın sınırları, kaydın milletlerarası hukuk açısından taşıdığı özellikler ile belirlenmiş olmasından dolayı, milletlerarası politika ve iktisat alanlarındaki önemine ancak işaret etmekle yetindik. Bu nedenle, küresel iktisat ve siyasetin, en çok gözetilen ulus kaydı enstrümanı ile, küresel bir eşitliği mi yoksa büyük Devletlerin hegemonyasını garanti altına almayı mı amaçladığı açık olarak ortaya konmamıştır. Ancak kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse, kaydın günümüzdeki uygulanış şeklinin, gelişmiş Devletlerin ve çok uluslu şirketlerin, güçlü rakiplerinin bulunmadığı pazarlarda serbest, en azından rakipleriyle eş şartlarda mücadele etmelerine hizmet ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, gelişmekte olan ve az gelişmiş Devletlerin ekonomik anlamda gerilemeleri, küresel ekonomi açısından da olumsuz bir etki yapacaktır. Gelişmiş Devletlerin, en azından konunun bu yönünü dikkate alarak, gelişmekte olan Devletlerin korunduğu en çok gözetilen ulus kaydı uygulamalarına yer vermeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AKİPEK, Ömer İlhan. **Kaynaklarından ve Belgelerinden Örnekler (Devletler Hukuku Metinleri)**. Ankara: AÜHF Yayınları, 1966.

ALSAN, Zeki Mesud. **Yeni Devletler Hukuku Birinci Cilt (Prensipler- Şahıslar)**. İkinci Baskı. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1955.

BİLSEL, Cemil. **Devletler Arasında Andlaşmalar**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1936.

BOZKURT, Enver, M. Akif KÜTÜKÇÜ, ve Yasin, POYRAZ. **Devletler Hukuku**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2000.

ÇELİK, Edip F. **Milletlerarası Hukuk - Cilt 1**. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1980.

ÇELİKEL, Aysel ve Günseli GELGEL (ÖZTEKİN). **Yabancılar Hukuku**. 8. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları, 1998.

ÇELİKKOL, Zeki. **Lale ile Başladı – Türkiye ve Hollanda Arasındaki Dört Yüzyıllık İlişkilerin Resimli Tarihçesi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

DERELİ, Hamit. **Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler**. İstanbul: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1951.

- LORRY, Wallach. **28 Nisan 1998 Tarihli MAI Andlaşması ve Yorumu**. Çeviren: Gaye YILMAZ. İstanbul: Birleşik Metal İş Sendikası Yayınları, 1999.
- McNAIR, A.D. **The Law Of Treaties**. Oxford: Oxford University Press, 1961.
- MERAY, Seha L. **Devletler Hukukuna Giriş - İkinci Cilt**. Ankara: Sevinç Matbaası, 1962.
- OPPENHEIM, L. **Oppenheim's International Law**. Dokuzuncu baskı. Harlow: Longman, 1992.
- ÖZTUNA, Yılmaz. **Büyük Osmanlı Tarihi - İkinci Cilt**. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1984.
- PARASIZ, İlker. **Modern Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü**. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları, 1999.
- PAZARCI, Hüseyin. **Uluslararası Hukuk Dersleri - I. Kitap**. 9. Baskı. Ankara: Turhan Kitapevi, 2001.
- _____. **Uluslararası Hukuk Dersleri - III. Kitap**. Gözden Geçirilmiş 3. Baskı. Ankara: Turhan Kitapevi, 1999.
- _____. **Uluslararası Hukuk Dersleri - IV. Kitap**. Ankara: Turhan Kitabevi, 2000.
- SEYİDOĞLU, Halil. **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**. 12. Baskı. İstanbul: Güzem Yayınları, 1998.

SHABTAI, Rosenne. **Developments In The Law Of Treaties, 1945-1986.**

Cambridge Studies In International and Comparative Law New Series.

Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

SHAW, Stanford. **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye - Cilt I.**

İngilizce'den Çeviren: Mehmet HARMANCI. İstanbul: E

Yayımları, 1982.

SUR, Melda. **Uluslararası Hukukun Esasları.** İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi

Yayımları, 2000.

TÖRE, Nahit. **Bankacılar için Dış Ticaret ve Kambiyo Bilgisi.** Ankara: Banka ve

Ticaret Hukuku Enstitüsü Yayınları, 1995.

TURAN, Şerafettin. **Türkiye İtalya İlişkileri - Cilt I.** İstanbul: Metis Yayınları,

1990.

United Nations. **Most Favoured Nation Treatment,** United Nations Conference on

Trade and Development, UNCTAD series on issues in international

investment agreements, United Nations New York and Geneva, 1999.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi - Cilt III-2.** Ankara: Türk Tarih

Kurumu Yayınları, 1995,

_____. **Osmanlı Tarihi - Cilt IV-1.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,

1995.

WATTS, Arthur. **The International Law Commission 1949-1998 - Vol. III.** New

York: Oxford University Press, 1999.

YALÇIN, Aydın. **Türkiye İktisat Tarihi.** Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1979.

MAKALE, KİTAP BÖLÜMLERİ VE MEVZUAT

AKDEVELİOĞLU, Atay ve Ömer KÜRKCÜOĞLU. “Orta Doğu’yla İlişkiler”,
Türk Dış Politikası - Cilt I. Der: Baskın Oran. İstanbul: İletişim
 Yayınları, 2002, ss. 357-69.

The American Law Institute. **Restatement of the Law - The Foreign Relations
 Law of the United States – Volume 2.** St. Paul, Minnesota:
 American Law Institute Publishers, 1987.

FIRAT, Melek. “Yunanistan’la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası - Cilt I.** Der: Baskın
 Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss. 325-56.

JAHNKE, L.G. “The European Economic Community and the Most-Favoured-
 Nation Clause”, **The Canadian Year Book of International
 Law**, Volume I, ss. 252-71, 1963.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat. “Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri”, **Osmanlı**, C. 7.
 ss. 329-341, İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.

LAUTERPACHT, L. (Haz.). “V. For Other Breaches of Contractual Obligations ”,
**International Law Reports - Annual digest and reports of public
 international law cases.** Vol:23, 1956.

MINİBAŞ, Türkel. “Önümüzdeki 1000 Yılın Anayasası”, **28 Nisan 1998 Tarihli
 MAİ Anlaşması ve Yorumu.** Lorry Wallach, ss. 11-5. İstanbul:
 Birleşik Metal İş Sendikası Yayınları, 1999,

ORAN, Baskın. “Sévvres Barış Antlaşması”, **Türk Dış Politikası - Cilt I.** Der: Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss. 113-38.

_____. “Kapitülasyonlar”, **Türk Dış Politikası - Cilt I.** Der: Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 115.

_____. “Lausanne Barış Antlaşması”, **Türk Dış Politikası - Cilt I.** Der: Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss. 215-238.

PANAITE, Viorel. “Osmanlı-Leh Ahidnamelerinde Ticaret ve Tüccarlar (1489-1699)”, **Osmanlı**, C. 7. Yeni Türkiye Yayınları, ss. 342-361.

Resmi Gazete, 12 Aralık 1923; 12 Ocak 1928; 21 Nisan 1930; 10 Haziran 1930; 12 Haziran 1930; 25 Haziran 1930; 7 Nisan 1931; 1 Ağustos 1931; 4 Ağustos 1931; 6 Haziran 1959; 11 Kasım 1999; 6 Şubat 2000; 9 Mayıs 2001.

TOLUNER, Sevin. “6 Mart 1965 Tarihli Ortaklık Konseyi Kararı: Milletlerarası Hukuk Açısından Bir Değerlendirme”, **İÜHFİM**, LV, 1-2: 3-26, 1995-1996.

USTOR, Endre. “Most-Favoured-Nation Clause”, Document A/CN.4/213, First report on the most-favoured-nation clause 18 April 1969, **Yearbook Of International Law Commission**, Vol: II, ss. 157-186, 1969.

_____. “Most-Favoured-Nation Clause”, Document A/CN.4/257, Third report on the most-favoured-nation clause 31 March and 8 May 1972, **Yearbook Of International Law Commission**, Vol:II, ss. 161- 170, 1972.

_____. “Most-Favoured-Nation Clause”, Document A/CN.4/286, Sixth report on the most-favoured-nation clause 6 May 1975, **Yearbook Of International Law Commission**, Vol:II, ss. 1-21, 1975.

ÜNAL, Sevim, “1830-1840 Yılları Arasında Türk-İngiliz Ekonomik İlişkileri”, **VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara- 11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler**, II. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981, ss. 1367-76.

İNTERNET SAYFALARI

“MAI ve Küreselleşmeye Karşı Çalışma Grubu”.

<http://uk.geocities.com/anarsistbakis/others/prag2000/mai-kuresellesme_karsiti.htm>, B.T. 15.05.2002.

“MAI ve Küreselleşmeye Karşı Çalışma Grubu”. <www.antimai.org>, B.T. 14.01.2002.

Agreement On Trade-Related Aspects Of Intellectual Property Rights, Including Trade In Counterfeit Goods (TRIPS Agreement), <<http://www.cerebalaw.com/gatt04.htm>>, B.T. 23.01.2002.

BAGWELL, Kyle, Petros C. Mavroidis ve Robert W. Staiger. “It’s A Question Of Market Access”, **The Boundaries Of The WTO** başlıklı sempozyumda sunulan tebliğ, 2002, <<http://www.asil.org/ajil/wto4.pdf>>, B.T. 17.04.2002.

BAL, Kadir, “Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması”, **Dış Ticaret Dergisi**, Ocak 1997, T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları, <<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak97/dunya.htm>>, B.T. 30.01.2002.

Convention On Trade Of Land-locked States, New York, 8 Temmuz 1965,

Australian Treaty Series,

<<http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1972/4.html>>, B.T:
03.04.2002.

“DTÖ Üyesi Ülkeler“, < <http://www.foreigntrade.gov.tr/anl/dto/UYELER.htm>>,
B.T. 22.06.2002.

EHRING, Lothar. “*De Facto* Discrimination in WTO Law: National and Most-Favored-Nation Treatment - or Equal Treatment?”, **The Jean Monnet Working Papers**, No. 12/01, 2001, NYU School of Law, Jean Monnet Center,
<<http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/01/013201.html>>, B.T.
15.04.2002.

GÜMÜŞ, Okan ve Aziz SEVİ, **Uluslar arası İlişkiler Sözlüğü**, T.C. Dışişleri Bakanlığı, <<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grup/ha/default.htm>>, B.T.
03.02.02.

International Court of Justice. “Case Summaries - Ambatielos Case”, <www.icj-cij.org/icjwww/idecisions/isummaries/iguksummary530519.htm>,
B.T. 23.10.2001

International Court of Justice. “Case Summaries - Case Concerning Rights Of Nationals Of The United States Of America In Morocco”,
<<http://www.icj-cij.org/icjwww/idecisions/isummaries/ifussummary520827.htm>>, B.T.
28.03.2002.

International Court of Justice. "Case Summaries - Anglo-Iranian Oil Company Case", <www.icj-cij.org/icjwww/decisions/isummaries520722.htm>, B.T.:07.10.2001.

İLYASOĞLU, Eyüp. "20. Yüzyılda Liberalizme Geçiş", 15.03.2001 tarihli makale, <<http://www.netyorum.com/ei/20010315.htm>>, B.T. 19.11.2001.

Ministry of Economy, Trade and Industry of Japan. "Most-Favoured-Nation Treatment Principle", **2001 Report on the WTO Consistency of Trade Policies by Major Trading Partners**, Chapter 1, <<http://www.meti.go.jp/english/report/data/gCT9901e.html>>, B.T. 20.05.2002.

ÖNDER, İzzettin. "MAI Sermayenin Anayasasıdır", **MAI Çok Taraflı Yatırım Anlaşması Bilgilendirme Toplantısı**'nda sunulan tebliğ, <<http://members.tripod.com/metalworkers/yayin/mai3.htm>>, B.T. 16.01.2002.

PAUWELYN, Joost. "The Role Of Public International Law In WTO: How Far Can We Go?", **The American Journal Of International Law**, <www.asil.org/ajil/pauwelyn.pdf>, B.T. 17.04.2002.

PULAT, Mustafa. "Dış Ticarete Ayrımcılığın Önlenmesi ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Serbest ve Adil Rekabet: Dünya Ticaret Örgütü Kuralları Bağlamında Bir Değerlendirme", **Uluslararası Ekonomik Sorunlar**, <<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupe/ues-5/Dıs%20Ticaret%20Ayrımcılığı.htm>>, B.T. 26.05.2002.

SADİ, Özdemir. **Atatürk ve Üçüncü Yol**, <<http://www.aydinlanma1923.org/sayi/35/35-01.htm>>, B.T. 22.05.2002.

T.C. Gümrük Bakanlığı. “Menşey Kuralları”, <www.gumruk.gov.tr/mense.htm>, B.T. 05.10.2001.

TİRYAKİOĞLU, Bilgin. “Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin Uluslar arası Düzenlemeler”, **Ekonomi, İstikrar ve Yabancı Sermaye**. Haz.: Ali Tarhan. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü, Eğitim Müdürlüğü, Ankara, 2001, ss. 177-81, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/dogrudanyab_yatirimci.doc>, B.T. 27.05.2002.

Treaty of Commerce and Navigation between the United Kingdom of Great Britain and Ireland and Greece, and Protocol, Atina, 10 Kasım 1886, **Australian Treaty Series**, <<http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1901/54.html>>, B.T. 21.01.2002.

TURHAN, Ali. **Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve GATT**, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı. Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Mart 1997, ss. 14-17, <<http://ekutup.dpt.gov.tr/ticaret/turhana/dto.doc>>, B.T. 28.01.2002.

TÜSİAD Bülteni. “TRIPS Andlaşması“, **Fikri Haklar Bülteni-1**, <<http://www.tusiad.org.tr/yayin/bulten/fl/html/sec6.html>>, B.T. 27.05.2002.

UNESCO. “What is the GATT?”, Culture, Trade and Globalization: What is the GATT?, <http://www.unesco.org/culture/industries/trade/html_eng/question7.shtml#7.>, B.T. 23.012002